

સ્વ. રંગીલદાસ કેશવલાલ રમકપુરવાળાના સ્મરણાર્થે
તેમના કુટુંબીજનો તત્કથા મંત્રેગ

‘અસ્તુ’ સાહિત્ય’ ગ્રંથે બંધામાં બંધુ’ સાહિત્ય

મહત્વાકાંક્ષા અને તેની સિદ્ધિ

લેખક :

સ્વ. પંડિત જગન્નાથ મહારાજકર

બોમ્બે યુનિવર્સિટી પ્રસાદી

અસ્તુ સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય

કે. બા. પાસે, અમરાવાદ અને પ્રિન્સેસ બ્લોક, સુભાષ-૨

ત્રણ રૂપિયા

● ચરણ સાહિત્ય મુદ્રણાલય દસ્ત

‘આ સંસારમાં મનુષ્યશરીરને પ્રાપ્ત થઈને જેણે કોઈ પણ અધોક્કિ-
સરખું સામર્થ્ય ન પ્રાપ્ત કર્યું તો તેનું જીવન સાર્થક નથી.’

‘મનુષ્યશરીરમાં ગાળીને ખરું મનુષ્યત્વ પ્રાપ્ત કરીને કોઈ વિશેષ
ફળ મેળવવું જ જોઈએ, કે જે ફળ અન્ય સામાન્ય શરીરોમાં પ્રાપ્ત થવું
અસંભવિત મનાય છે.’

શ્રીમાન નૃસિંહાચાર્યજી

૩૫૦૦-૧-૮૧

મુદ્રક અને પ્રકાશક : ત્રિશુભનદાસ ક. દક્ષર,
ચરણ સાહિત્ય મુદ્રણાલય, ચદ્ર - અમદાવાદ

નિવેદન

તમામ પ્રાણીઓમાં એક મનુષ્યનું જીવન જ એવું છે કે એને જો યોગ્ય પ્રકાર અને પ્રેરણા મળે તો એમાંથી મહાજ્ઞાનવ બની શકે છે.

સામાન્ય મનુષ્યને જીવનની ઉચ્ચતાના ચિખરે લઈ જાય એવા વાસ્તવિક નિયમોની સામગ્રી આ પુસ્તકમાં રહેલી છે. જીવનમાં મહત્ત્વાર્કાંશને જાગૃત કરતો અને તેની સિદ્ધિ માટે આશા, ઉત્સાહ, નવચેતના અને પ્રાણુશક્તિથી ભરી દેતો આ સામગ્રી સૌકોઈને માટે ઉપયોગી અને કિંમતી લાગવાથી તે આ સંસ્થા દ્વારા પ્રકટ કરવામાં આવે છે.

કેટલાંક વરસો અગાઉ આ પુસ્તિકા પ્રકાશિત થઈ હતી. અને ઘણાં વરસોથી અપ્રાપ્ય હતી. આવી ઉપયોગી પુસ્તિકા કાળપ્રવાહમાં લોપ ન પામે અને વાચકોને પ્રેરણાદાયી બની રહે તે હેતુથી તેની આ નવી આવૃત્તિ પ્રસિદ્ધ કરતાં આનંદ થાય છે.

સંસ્કરણપ્રેમી કુટુંબો, શાળા—મહાશાળાઓ તથા પુસ્તકાલયોમાં વસાવવા યોગ્ય આ પુસ્તિકા છે. જનતા તેને આવકારશે એવી શ્રદ્ધા છે.

અનુક્રમ

	પ્રસ્તાવના	...	...	...	૧
૧	મહત્વાકાંક્ષા	...	...	...	૧૧
૨	આંતરવેદન	...	...	...	૨૨
૩	ચિકીત્સા	...	...	...	૨૮
૪	પુરુષપ્રયત્ન	...	...	...	૩૨
૫	સારો કર્મમાં જ અધિકાર	...	...	...	
	છે ફળમાં નથી	...	...	...	૪૧
૬	નિષ્ફળતા	...	...	...	૪૮
૭	પ્રારબ્ધ	...	...	...	૫૭
૮	ઈશ્વરેચ્છાધીનતા	...	...	...	૭૪
૯	ધર્મ	...	...	...	૭૭
૧૦	પરમાત્મસત્તા સાથેના સંબંધનું	...	...	...	૮૩
	સતત સ્મરણ	...	...	...	
૧૧	શ્રાવધાનતા	...	...	...	૮૯
૧૨	નિશ્ચય	...	...	...	૯૪
૧૩	કાલ્પ	...	...	...	૧૦૭
૧૪	ચારિત્ર્ય	...	...	...	૧૧૧
૧૫	મહાપુરુષોની કાર્યસિદ્ધિનો આધાર				
	પિતાના જ ઉપર હોય છે	...	...	...	૧૨૪

પ્રસ્તાવના

[આગલી આવૃત્તિમાંથી]

ખગોળશાસ્ત્રીઓ જણાવે છે કે, કેટલાક તારાઓ આપણી પૃથ્વીથી એટલા દુર છે, કે તેના પ્રગટાવે આપણી પૃથ્વી ઉપર આવતાં સૈકડો અને હજારો વર્ષ થાય છે, તે જ પ્રમાણે વર્ષા જેવા અનેક સમર્થ મહાપુરુષોની વાસ્તવ યોગ્યતા સમજવા માટે અજવા તો તેમના પદને પામવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવા માટે વર્તમાન પ્રજાના સૈકડો અને હજારો જન્મ જાવે ત્યારે તે તે યોગ્યતાને પામ શકે, એટલી નિમ્ન* સ્થિતિમાં તે ઊભી ગયેલી છે અને નાટ્યોમાં વર્ષા આદિ ઋષિસન્નમોના વેશો લાવવામા આવે છે, અને તેમના ગૌરવની કઈક કલ્પના કરાવવાનો પ્રયત્ન કરવામા આવે છે પણ જોનામા આ ગૌરવનો અંશ છે નહિ, તે તે પ્રકારની કલ્પનાને પ્રજાને કેવી રીતે કરાવી શકે? તાત્પર્ય કે વર્તમાન આર્યાવ્રજ એટલી તો નિકૃષ્ટ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થયેલી છે, કે કઈ કરવાની વાત નહિ! અને આ સ્થિતિનું તેને બાન પણ નથી વિવિધ વ્યસન કરનાર જેમ પોતાને કોઈ મોટા દોષથી શકિત ગ્રામજે છે, તેમ વર્તમાન પ્રજા પોતાને અમ્યુદય અને નિ શ્રેયસ્ સંપન્ન સમજે છે, કારણ કે વાસ્તવ અમ્યુદય અને નિ શ્રેયસ્ શું છે તેની તેને જાણી થઈ નથી, કે તેની તેને કલ્પના પણ નથી, પણ વિવિધ વ્યસન કરનાર જ્યારે પોતાના વ્યવસાયને છૂટવાનો પ્રયત્ન કરે છે ત્યારે જ તેને સમજાય છે, કે તેની કેટલી નિકૃષ્ટ સ્થિતિ થયેલી છે તે પ્રમાણે વિવિધ પ્રકારે જોતી અવનતિ થયેલી છે તે આજની આર્યાવ્રજમાથી જે વિરલ પુરુષો ઊર્ધ્વ જવાને પ્રયત્ન કરે છે તેમને સમજાય છે, કે તે કેવા નિમ્ન પ્રદેશમાં આવીને સ્થિત થયા છે

કયાં છે? પૂર્ના વસિષ્ઠ, વિશ્વામિત્ર, વાસવક્રષ્ણ, રામ, ભગ્મણ, ભરત, મુનિશ્વર, કર્ણ, ભીમ, અર્જુન, ભીમ, દ્રોણ, ધ્રુવ, નળ, દમયંતી, સીતા, તારા, સાવિત્રી, સત્યવાન, શિવાજી, પ્રતાપસિંહ, હરિશ્ચંદ્ર અને આવી જ બીજા દેવોમાં પણ શ્રેષ્ઠ ગણાતી વ્યક્તિઓ આજે કયાં છે? નથી નો કીક, પણ તેવી કોઈ કોઈ અત્યંત સમર્થ વ્યક્તિ વર્તમાન પ્રજામાં પાકતી પણ કેમ નથી? કયાંથી પાકે? લીમડામાંથી આંબા થયો કોઈએ કદી સાંભળ્યો છે કે, શિયાળમાંથી સિંહની ઉત્પત્તિ થઈ કદી કોઈએ સાંભળી છે? નહિ જ. તે પ્રમાણે વર્તમાન અત્યંત નિકટ સ્થિતિને પ્રામ આર્યપ્રજામાંથી ઉત્કૃષ્ટ પ્રજા પાકે એ અસંભવ જ છે અને આવી વ્યક્તિઓ હવે નથી પાકતી એ જ આર્યપ્રજાનો નિપાત કે નિકટ સ્થિતિ દર્શાવવાને પૂર્ણ છે.

ભને અનેક મનુષ્યો આગળ દેશનો ઉદય થયેલો કે ઉદય થનો સમજે, પણ જ્યાં સુધી પ્રજામાં આવા પુરુષો નથી પાકતા ત્યાં સુધી તેનો ઉદય થયેલો છે, એમ બુદ્ધિમાન મનુષ્યો નહિ જ સ્વીકારી શકે. અને પ્રજાનો ઉદય કરવા માટે આજે અનેક પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે, પણ તે વાસ્તવ હિનના જનક નથી જ. હજારો શિયાળ એકત્ર થઈને જેમ એક સિંહને ઉત્પન્ન કરી શકતા નથી, તેમ નિર્માલ્ય હજારો મનુષ્યો એકઠા થાય તોપણ તે કોઈ વાસ્તવ હિનનું કે મહત્વનું કાર્ય કરી શકતા નથી. પ્રજાએ પોતાના ઉદય માટે જે ભરવાનું છે, તે પોતાની મૂળ સ્થિતિ પ્રતિ દૃષ્ટિ કરીને નિન્ય ઊર્જા અને ઊર્જા જવાનો પ્રયત્ન કરવો છે. અને પ્રજામાં જે ઉપર જણાવ્યા તેવા કોઈ કોઈ પણ સમર્થ પુરુષો પાકે છે, તો દેશનો ઉદય નિકટ છે. કમણ કે જે કાર્ય અનેક અમર્થ મનુષ્યોથી નથી થઈ શકતું તે કાર્ય એક જ સમર્થ મનુષ્ય સહજ કરી શકે છે. તેથી દેશનો વાસ્તવ ઉદય કરવો હોય તો ઉત્તમોત્તમ જ્ઞાન, સામર્થ્ય તથા ચારિત્ર્યસંપન્ન વ્યક્તિઓ દેશમાં ઉત્પન્ન કરવી. અને આ કાર્ય પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતાની મેળે પણ સુખપૂર્વક કરી શકે છે. આ કાર્ય કરવા માટે તેણે પીરોજ-શાહ મહેતા, ગોખલે, નિલક કે દાદાભાઈ થવાની કંઈ જરૂર જ નથી, તે

પોતાના ધરમાં રહો રહો પણ આ કાર્મ ઘાંતિથી કરી શકે છે અને જે તે આ કાર્મ યથાર્થ રીતે કરે છે તે તેણે આ પુરુષા ક્રતાં કઈ પણ ન્યૂન ક્યું છે, એમ નહિ જ કહી શકાય. અને જે આ પ્રમાણે પ્રત્યેક વ્યક્તિ મહા-પુરુષ થવાને યત્ન કરે છે અને તે પ્રમાણે જે તે થાય છે તે આ દેશનો કોઈ પણ દેશે આજે નથી કર્યો તેવો ઉદય નિહ્ન જ છે, એમ સમજો. જે આપણા દેશમાં ઉપર જણાવી તેવી દેવી જ્ઞાન, સામર્થ્ય, ધર્મ, નીતિ, આદિસપન્ન વ્યક્તિઓ સ્થળે સ્થળે જોવામા આવે તે, કોણ કહી શકશે કે આપણા દેશનો ઉદય નથી થયો ?

હવે આ પ્રકારનો ઉદય એ જ વાસ્તવ ઉદય છે તથા તે વ્યક્તિ ગત તથા સામાજિક સુખને પ્રદાવનાર છે તે તેને પ્રાપ્ત કરવા માટ જો નિઃસંશ્લીનો ઉપયોગ કરવો ? તે નિસંશ્લી તે મહત્વાકાંક્ષી છે આ નિસર-શ્લીનો સ્વીકાર જો અને તમે ઉત્તરોત્તર ઊંચે ચઢ્યા વિના નહિ જ રહો. આ નિસરશ્લીનાં પગથિયાં ક્યાં ક્યાં છે, તથા તેને કેવી રીતે ચઢવા, તે આ પુસ્તકમાં બને તેટલું ઉત્તમ પ્રકારે અને બને તેટલું સ્પષ્ટ કરીને જણાવેલું છે.

અમેરિકાના રોકફેલરની વાર્ષિક આવક સાબળીને અનેક વ્યાપારી ઓનાં મો પહોળાં થઈ જાય છે. મેક્સેરીઝમ કે હિન્નોટીઝમના કોઈ પ્રયોગ જેઈને અનેક મનુષ્યો આજે આશ્ચર્યમોહદયિમાં ડૂબી જાય છે. સેન્ડોનું નામ સાબળીને અનેક પુરુષો આજે સ્તબ્ધ થઈ જાય છે અને આવી જ પાશ્ચાત્ય પ્રજાની કોઈ કોઈ વાર્તાઓ સાબળીને આપણી પ્રજા આશ્ચર્યવ્યક્તિ થઈ રહે છે, પણ આ પ્રમાણે થવાનું કારણ એ છે કે, તે અત્યંત નિકૃષ્ટ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થયેલી છે શું આથી હજાર રીતે શ્રેષ્ઠતાને પ્રાપ્ત અનેક વ્યક્તિઓ આપણા આર્થ દેશમા પૂર્વે નહોતી ? અને બીજી પ્રજાઓનો ઉદય થયેલો અથવા તે તેમને ચિખરે સ્થિતિ કરતી માનવામા આવે છે, તેનું કારણ એ છે કે, આણે આપણા કે આપણા પૂર્વજોના માહાત્મ્યને ભૂલ્યા છીએ જે પ્રજાનો અને અભ્યુદય થયેલો ગણવામા આવે

છે, તેમાંથી અમારા આર્થદિયમાં પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલી ધર્મ, અર્જુન, હરિ
શ્રદ્ધ કે વિશ્વામિત્ર, વસિષ્ઠ જેવી એ- પણ વ્યક્તિ કોઈ બતાવી શકશે ?
નહિ જ તો પછી તમનો વાસ્તવ ઉલ્લેખ થયો છે, એમ કોણ કહી શકશે ?
તેમનામા જે આવી વ્યક્તિઓ નથી, તો એ સ્પષ્ટ જ છે, કે વાસ્તવ
ઉદયને પ્રાપ્ત થવાને તમને હજી દસો સમય અવશિષ્ટ છે, તથા તેમને હજી
ધાત્ર આગળ વધવાનું છે

તમે તમારું અને તમારી બાવિ પ્રજાનું વાસ્તવ હિત ઈચ્છતા હો કે
વાસ્તવ ઉન્નતિ અથવા ઉન્ન કરવા ઈચ્છતા હો તો મહત્વાકાંક્ષાને ધારણ
કરો તમે એક શુદ્ધ, મનુષ્ય કે ગુલામ કે, મજૂર (કુલી) નથી, પણ ઈશ્વર
ના અશરૂપ તમે એક અત્યંત મર્મી અને ગૌરવને પ્રાપ્ત વ્યક્તિ છો. તમારા
આ વાસ્તવ મનુષ્યત્વને પ્રખટ રવા રાઈ તમારે એ જ કરવાનું છે, કે તમારે
મહત્વાકાંક્ષી થવું જે તમને દીક લગે તો તમે વસિષ્ઠ જેવા, દીક લાગે
તો અર્જુન જેવા, દીક લાગે તો ભીષ્મ જેવા, દીક લાગે તો હરિશ્ચદ્ર
જેવા, શિવાજી જેવા કે એવા જ કોઈ સમર્થ મહાપુરુષ જેવા મહાપુરુષ
થવાની મહત્વાકાંક્ષાને ધારણ કરો તમારા દુઃખદોર્ન યને ત્યજ દો, અને
તમે સર્વ રીતે ઈચ્છો તેવા મહાપુરુષ થવાને પાત્ર છો એમ ધારીને તેવું
ઉચ્ચ લક્ષ્ય સંપાદો અને તેને વર્તમાન જન્મમા જ સિદ્ધ કરો

x

x

x

એકની મહત્વાકાંક્ષા નર્મ સાધક થતી નથી, તેની સાથે યોગ્ય અધિ
જરની પણ જર પડે છે આ સંજયમા એક દ્રશ્ય આપણે અત્રે જણાવીશું
એ- પ્રમાણે અમારા એ- મિત્ર મુખર્ષી જતા હતા તે તૈયારી કરતા હતા
તેની સાથે તમના બાળકો પણ તૈયારી જતા હતા કોઈએ છત્રી, કોઈએ
ચોપડી, કોઈએ પોતાને પહેરવાના કપડા અને આ પ્રમાણે પોતાના ઉપયોગની
વસ્તુઓ બાંધીને આ બાળકો પણ મુખર્ષી જવાને તૈયાર થતાં પરંતુ તેમને
મુખર્ષી લઈ જવાના ન હતા, તેથી તેમને મૂકીને જનાર ચા-ચા ગથા આ

બાળકોએ રજારોડ જરી મૂકી અને એકાદ ક્લાક પછી જ તે ચાત થયા આ પ્રમાણે આ બાળકોની મહત્ત્વાકાંક્ષા સિદ્ધ ન થઈ તેનું કારણ એ જ હતું, કે તેમની તે સિદ્ધ થવાની યોગ્યતા ન હતી તે પ્રમાણે તમે પણ જો તમારી મહત્ત્વાકાંક્ષાની સાથે યોગ્ય અધિકાર નહિ પ્રાપ્ત કરો તો તમારી તે મહત્ત્વાકાંક્ષા નહિ જ સિદ્ધ થાય આ યોગ્યતા વા અધિકાર પ્રાપ્ત કરવાને માટે શું કરવાનું છે, તે આ પુસ્તકમા સ્પષ્ટ કરેલું છે જ

મહત્ત્વાકાંક્ષા એ લોહને સુવર્ણ કરનાર સ્પર્શમણિ જેવી ચમત્કારિક વસ્તુ છે, કે જે મનુષ્યને અત્ય સમયમા એક મામાન્ય મનુષ્યમાથી મહા પુરુષ બનાવી દે છે. તેથી તમે ગમે તેટલી નિકૃષ્ઠ સ્થિતિમા હો, તો તેમા રહીને પણ મહત્ત્વાકાંક્ષાને ધારણ કરજો, અને તમે એક દિવસે ગગનમા ઊડવાને ભાગ્યશાળી થશો જ

આ પુસ્તક લખતા લેખકને એક એ વિલસણુતા પ્રતીત થઈ હતી, કે જ્યારે બીજા વિષયો લખવાનો લેખક વિચાર કરતા ત્યારે પૂર્વથી તે સંબંધી અનેક વિચારો સ્ફુરતા હતા, પણ આ લેખના સંબંધમા તેમ બન્યું નથી. આગળ લખવાના પ્રકરણ સંબંધમા પૂર્વથી જ્યારે લેખક વિચાર કરતા હતા ત્યારે તેમને એ સંબંધમા એક પણ વિચાર સ્ફુરતો ન હતો, પણ જ્યારે તે તે તેને લખવાને થડ કરતા ત્યારે, આ પુસ્તકમા જે ક્રમથી વિચારો પ્રકટ થયા છે તે જ ક્રમથી તે સહજ સ્ફુરતા હતા તેથી આ પુસ્તક લેખકે લખ્યું છે એમ કહેવું તેના કરતા ધ્રેરક સત્તાએ તેમને લખાવ્યું છે, એમ કહેવું એ વિશેષ ઉચિત છે ક્યા પ્રકરણમા ક્યા વિચારો પ્રકટ કરવા તેનો પૂર્વથી લેશ પણ વિચાર ત્ર્યો નથી, પણ જે તે સમયે જ જે તે વિચારો સ્ફુરેલા છે, અને તને જે તે પ્રકરણમા ઉતારી લીધા છે. જ્યા વિસ્તારથી વિચાર સ્ફુર્યા છે ત્યા વિસ્તાર થયો છે અને જ્યા નથી સ્ફુર્યા તે પ્રકરણમા વિસ્તાર નથી થયો. તથી આ પુસ્તક જે ઉત્તમ થયું હોય તો તેનો સર્વ થથ મતિની પેલી પાર રહેલી ધ્રેરક આતર સત્તાને જ ઘટે છે, અને તેમા જે અપૂર્ણતા રહી હોય તો તે અપૂર્ણતાનું નારણ આ

પ્રેરક સત્તાના વિચારોને ગ્રહણ કરવાની લેખકની મતિની અપૂર્ણતા છે, એમ સમજવું. મનુષ્યની મતિ જેટલી વિશુદ્ધ અને જેટલી અંતર્મુખ હોય છે તે પ્રમાણમાં અંતર્યામી પરમાત્માનાં વિચારરૂપી કિરણો તેમાં પ્રકાશે છે; તે નિયમે આ લેખકની મતિ જેટલી વિશુદ્ધ અને જેટલી ઈશ્વરાભિમુખ હતી તે પ્રમાણમાં આ પુસ્તકમાં આજે પ્રસિદ્ધ થયેલાં તેમનાં વિચારરૂપી કિરણો તેમાં પ્રકટયાં છે.

અંતર્યામી પરમાત્મા! જેમ આજે આપે આ લેખકની મતિમાં પ્રકાશ પાડી આ કાર્ય કરાવ્યું છે તેમ યોગ્ય જાણાય તો ભાવિમાં આવાં અન્ય પ્રકટન કરીને તે વડે માનવગંધુઓનું હિત સાધવા કૃપાળું થશે એ જ આજના પુણ્ય દિવસે આપના પ્રતિ અનેક પ્રતિપૂર્વક ભક્તિ-ભાવથી પ્રાર્થના છે.

વડોદરા, સંવત ૧૯૩૦
માવણ વહિ ૮ (જન્માષ્ટમી)
તા. ૧૩-૮-૧૯૧૪.

જંડિત જગન્નાથ મજાસંકર

મહત્વાકાંક્ષા અને તેની સિદ્ધિ

૧ : મહત્વાકાંક્ષા

આ સંસારમાં મનુષ્ય શરીરને પ્રાપ્ત થઈને જોણે કોઈ પણ અર્થોક્તિકે સરખું સામર્થ્ય ન પ્રાપ્ત કર્યું તો તેનું જીવન સાર્થક નથી.

* * *

મનુષ્ય શરીરમાં આવીને ખરું મનુષ્ય-ત્વ પ્રાપ્ત કરીને કોઈ વિશેષ કૃત્ય મેળવવું જ જોઈએ, કે જે કૃત્ય અન્ય સામાન્ય શરીરોમાં પ્રાપ્ત થવું અસંભવિત મનાય છે.

(ત્રિભુવનવિજયી ખડ્ગ)

* * *

અનેકજન્મસંસિદ્ધસ્તતો યાતિ પરાં ગતિમ્—અનેક જન્મની સંસિદ્ધિને અંતે જીવે પરાગતિરૂપ મોક્ષને પામે છે, એ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના શ્રીભગ-વદ્ગીતામાં કહેલા વાક્યને આપણે સારી રીતે જાણીએ છીએ જ. આ પ્રમાણે જીવોની ઉન્નતિ, ક્રમે ક્રમે જ કાળે કરીને થાય છે. એ સાધારણ નિયમ જ છે, કે સૃષ્ટિના ક્રમથી પ્રાણીમાત્ર ઉન્નત દશાને પામે છે.

પરંતુ આ નિયમમાં જે નથી આવી શકતી, અર્થાત્ જેને આ સાધારણ નિયમ લાગુ નથી પડતો તેવી અપવાદરૂપ વ્યક્તિઓ પણ જગતમાં હોય છે. આવી અપવાદરૂપ વ્યક્તિઓ પૂર્વે અનેક થઈ ગઈ છે, આજે પણ છે, અને હવે પણ થશે. કારણ કે નિયમને અપવાદ પણ લાગેડો જ હોય છે.

આ અપવાદરૂપ વ્યક્તિઓનો જીવનક્રમ વા ઉન્નતિક્રમ સાધારણ જીવો કરતાં કોઈ વિવશણ જ હોય છે. જોકે તે વિવશણ હોય છે, તો પણ એટલું તો સિદ્ધ જ છે કે, તે ક્રમ ઈષ્ટિત સત્ત્વર પ્રાપ્ત કરાવનાર હોય છે.

આ વિવશણ ક્રમમાં વહેંચું, એ રંગેલી પંજેલીઓનું કામ નથી, પણ ધીર વીર પુરુષોનું જ કામ છે. જન્મતાં વાર જ સૂર્ય પર્યંત છાંંગ મારવી એ કાર્ય અનુલ વીર્યવાન હનુમાનથી જ બની શકે, અન્યથી તેમ કરવાની હિંમત પણ ન ભીડી શકાય, અને હિંમત કરવા જ્ય તો, પોતાના ઘરનાં નેવાં પર્યંત પણ ન જઈ શકે, અને તેટલું કરતાં પણ હાથપગ ભાંગી બેસે; અરે! આવી ઉત્તુંગ કલ્પના પણ સામાન્ય જીવોથી થઈ શકવી દુર્લભ છે, કારણ કે તે તેમની મર્યાદાની બહારની વસ્તુ છે.

ઈશ્વર જેને ઊંચે લઈ જવા ઈચ્છે છે તેને ઊંચે લઈ જાય છે, અને જેને નીચે લઈ જવા ઈચ્છે છે, તેને નીચે લઈ જાય છે. તે પ્રમાણે જેની ઉન્નતિ પરમાત્મા સંસ્કર કરવા ઈચ્છે છે, જેને અલ્પ સમયમાં જ ચિખરે સ્થિતિ કરાવવા ઈચ્છે છે, તથા જેના મનોરથ આ જન્મમાં જ સિદ્ધ કરાવવા ઈચ્છે છે, તેવા પુણ્યદાતા અને મહાભાગ પુરુષવરમાં તે મહત્વાકાંક્ષાને જગ્રત કરે છે.

મહત્વાકાંક્ષા જગ્રત થવી કઈ રસ્તામાં નથી પડી. જેના ઉપર પરમાત્માનો પરમ અનુગ્રહ થાય છે, તેનામાં જ તે સફર છે. જે એમને એમ જ તે ઉત્પન્ન થતી હોત તો, સર્વ જીવોમાં તે જગ્રત થયેલી જોવામાં આવત.

સામાન્ય જીવોને મહત્વાકાંક્ષાની કલ્પના પણ નથી હોતી; તે મહત્વાકાંક્ષાની કલ્પના કરી જ નથી શકતા. કીડી મંકોડી જે આકાશમાં રહેલ સૂર્ય, ચંદ્ર તથા તારાગણને જોઈ થક તો, આ સામાન્ય જીવો મહત્વાકાંક્ષાને કરી શકે!

મહત્વાકાંક્ષા જગ્રત થતાં શું થાય છે? તે જેનામાં જાગે છે, તેનાં મન-મતિ આદિ તમામ કરણોને કોઈ વિવશણ વેગવાળાં, બળવાળાં તથા શાનવાળાં કરી મૂકે છે. મહત્વાકાંક્ષા મનુષ્યને તદ્દન નવો જ કરી મૂકે છે. પૂર્વે જે મનુષ્ય હતો, તે આ મનુષ્ય જ ન હોય, એમ જેનારને જણાય, એવો ફેફાર મહત્વાકાંક્ષા મનુષ્યમાં કરી દે છે. તેના અણુઅણુને તે મદલી નાખે છે, અને તેનું તદ્દન નવોંકરણ કરે છે. તે જગ્રત થતાં મનુષ્ય સજાય

હોય છે તો નિર્ભય થાય છે, કાપુરુષ હોય તો વીરપુરુષ બની રહે છે, નિર્ભજ હોય છે તો સમજ થઈને રહે છે, પ્રમાદી હોય તો ઉદ્યોગી થઈ જાય છે, અને આવા એક છેડેથી બીજે છેડે જવા જેવા અનેક ફેરફાર તેનામાં થઈ રહે છે.

તો શું પ્રિય વાચક ! આપને એ યોગ્ય નથી જણાતું કે, અકાઈ દહાડે ત્રીન કોલ કાપવા જેવી સ્થિતિમાંથી બહાર નીકળીને જેના વડે ઈચ્છા પ્રમાણે વેગથી માર્ગ કાપી થકાય છે, તેવી સ્થિતિમાં જવા માટે મહત્ત્વાકાંક્ષાને ધાગસુ કરવાની જરૂર છે? જો આ તમને યોગ્ય જણાતું હોય તો તમારો અધિકાર વધેલો છે, એમ સમજજો.

મનુષ્ય કોને કડોલો, તેવો પ્રશ્ન જો મને તમે પૂછતા હો તો, તેનો ઉત્તર મને તો એ જ યોગ્ય જણાય છે, કે જેનામાં મહત્ત્વાકાંક્ષા વિદ્યમાન છે, તે જ વાસ્તવમાં મનુષ્ય છે, મહત્ત્વાકાંક્ષાથી રહિત મનુષ્ય મનુષ્ય નથી, પછી તે કુબેરની સંપત્તિને પ્રાપ્ત હોય કે ઈન્દ્રના ઓશ્વર્યને પ્રાપ્ત હોય.

મહત્ત્વાકાંક્ષાથી રહિત મનુષ્ય જગતમાં વિશેષ શું કરી શકે છે? કંઈ જ નહિ. મહત્ત્વાકાંક્ષાવાન આ જન્મમાં કદાચ નિષ્ફળતા મેળવે છે, છતાં તે, જે મહત્ત્વાકાંક્ષાથી રહિત છે, અને જે જગતના જીવો જે માર્ગે વહે છે તે માર્ગે વહીને થોડોઘણો માર્ગ કાપે છે, તેના કરતાં સદસગુણ શ્રેષ્ઠ જ છે. મહત્ત્વાકાંક્ષાવાન પુરુષો સિદ્ધ જેવા છે જ્યારે તેનાથી રહિત પુરુષો શિયાળ જેવા છે. સિદ્ધ જેમ ઈતર પ્રાણીઓ ઉપર રાજ્ય કરવાને સર્જળેલો છે, તેમ મહત્ત્વાકાંક્ષાવાન ઈતર મનુષ્યો ઉપર સ્વામિત્વ મેળવવાને નિર્ણીત થયેલો છે.

મહત્ત્વાકાંક્ષા એ અંતરાત્માનો સ્વર છે; આ સ્વર યોગ્ય અધિકાર થતાં જ ઊઠે છે. ઘણા મનુષ્યો આ સ્વરને વાસ્તવરૂપમાં ઓળખતા નથી, કાંઈ તેને ઓળખીને તેને અનુસરવા જાય છે અને વિઘ્ન આવે છે તો પાછા ઢલી જાય છે, કોઈ આ સ્વરને અહિત કરનાર સમજીને સાંભળતા નથી, અથવા સાંભળે છે તો તેની ઉપેક્ષા કરે છે, અને તેને અનુસરવું જોઈએ તે પ્રમાણે અનુસરતા નથી, અને કોઈ આ સ્વરને અનુસરતા

નિષ્ફળતા મળે છે તેો નિરાશાવશ થઈ રહે છે, અને જાણે પોતે મોટી ભૂત કરી હોય, એમ માનીને પશ્ચાત્તાપ કરે છે, કોઈ તેને અનુસરવા જાય છે, પણ જગતનાં ઈતર મનુષ્યો તેને ઠેકડા ભરી પણ ન ભાંગવાની ડહાપણ-ભરેલી સલાહ આપે છે, તથા આ સંબંધમાં આવી અનેક રીતે વિષયગત પ્રવૃત્તિ થાય છે, તે ન થાય અને મહત્ત્વાકાંક્ષામાં ક્રમ વાસ્તવ હિત રહેલું છે, તેનું ઉદ્ઘાટન થાય, તેટલા મારે જ, જે તેનું પ્રભવસ્થાન છે, એવા અંતરમાં રહેલા અંતર્યામી ઈશ્વરના અનુગ્રહરૂપ આ પ્રકાશન છે.

મહત્ત્વાકાંક્ષીને ઈન્દ્રનું પદ મેળવવું કે ત્રિલોકનું રાજા મેળવવું કઠિન નથી, મહત્ત્વાકાંક્ષીને સંપત્તિ ઉપર સ્વામિત્વ પ્રાપ્ત કરવું કઠિન નથી, કે તેને બ્રહ્માનું આગુપ મેળવવું કઠિન નથી. મહત્ત્વાકાંક્ષીને આ જ જન્મમાં યોગીશ્વર થવું, કે આત્માના અપરોક્ષ અનુભવ દ્વારા શિખરે સ્થિત થવું કઠિન નથી; સ્વપ્નમાં તેને કઈ જ કઠિન નથી. જ્યારે તેને આવાં અસાધારણ મનાતાં કાર્ય કરવાં કઠિન નથી તો એથી નાનાં ઈતર કાર્ય કરવાં કઠિન ન હોય, એ નિઃશંક જ છે.

કયા નિયમે ક્રમ કાર્ય થાય છે, તે જાણવાની તથા કાર્યસિદ્ધિમાં પ્રવર્તતા નિયમોનો અભ્યાસ કરવાની મહત્ત્વાકાંક્ષીને જરૂર નથી; તે તો માત્ર પ્રાપ્ત્ય પ્રતિ દૃષ્ટિ માંડીને સ્થિર રહે છે, અને ગમે તેટલાં વિઘ્ન નડતા છતાં તેમાંથી ચલિત થતો નથી; અને એક સમયે તે તે પ્રાપ્ત્યને સિદ્ધ કરે છે.

જનસમુદાયની જૂની ઘરેડમાં જ પ્રધાનપણે વહે છે, તેને મહત્ત્વાકાંક્ષાનું જ્ઞાન હોતું નથી. પરંતુ તેમાંથી કોઈ કોઈ વિરલ આ મહત્ત્વાકાંક્ષાથી વિભૂષિત થયેલા હોય છે, અને તેમનો માર્ગ તે જૂની ઘરેડનો હોતો નથી; તેમનો માર્ગ તેમનો પોતાનો હોય છે, અને તે સ્વતંત્ર હોય છે.

અન્ય મનુષ્યો જ્યારે સામાન્ય નિર્વાહાદિ કરવા પૂરતા બળથી જ મુક્ત હોય છે, જ્યારે મહત્ત્વાકાંક્ષી અનુલબ્ધથી ઊભરાતા હોય છે. જે કૂવામાં 'મોરિંગ' નથી કરેલું હોતું તેમાં બે કોથ જોડતાં કે 'પંપ' મૂકતાં પાણી ખૂટી જાય, તેમ સામાન્ય મનુષ્યોને સાદજ વધારે ભજ વાપરવાનો

પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં ધારી જાય છે; પરંતુ જે મહત્વાકાંક્ષી છે, તે ‘બોરિંગ’ કરેલા કૂવા જેવા છે. તેમના અંતરમાંથી બળના ફૂવારા છૂટતા હોય છે, અને પ્રતિપક્ષે નવું અને નવું બળ તેમના અંતઃકરણમાંથી ઉદ્ભવતું હોય છે. ઉપરથી જોતાં ‘બોરિંગ’ કરેલા અને નહિ કરેલા કૂવા જેમ સરખા જણાય છે, તેમ અન્ય મનુષ્યો અને મહત્વાકાંક્ષી મનુષ્યો એકસરખા જણાય છે, પરંતુ તે બેમાં ઉપર જણાવ્યું તેવું અંતર હોય છે.

મહત્વાકાંક્ષાથી રહિત મનુષ્યોને અમુક મારાથી કેમ થઈ શકશે, અમુક કાર્ય મારે કર્તવ્યરૂપે પ્રાપ્ત થયું છે, તેને હું કેવી રીતે પૂર્ણ કરી શકીશ, વગેરે શંકા થાય છે અને આત્મશ્રદ્ધાને તે ધારણ કરી શકતા નથી. જ્યારે મહત્વાકાંક્ષીને આવું કંઈ જ થતું નથી. તેને તો હું આ કરું કે તે કરું તેના જ વિચાર ચાલતા હોય છે તે સંદોદિત આત્મશ્રદ્ધાવાન તથા નિઃશંક રહે છે.

પૂર્વે જે જે મહાન પુરુષો થઈ ગયા છે. તથા જે જે અન્ય સમર્થ પુરુષો થઈ ગયા છે, તે સર્વ મહત્વાકાંક્ષી જ હતા. મહાપુરુષ થવું, એ મહત્વાકાંક્ષીને માટે નિર્મિત જ થયેલું હોય છે. શ્રીમાન મનુષ્યને ઘેર જન્મ લેનાર પુત્ર જેમ શ્રીમાન થવાનો સર્વ અધિકારી હોય છે, તેમ જેના અંતરમાં મહત્વાકાંક્ષા સ્ફુરે છે, તે મહાપુરુષ થવાનો સ્વભાવતઃ જ અધિકારી છે.

તમારું સામાન્ય કષ્ટ નિવૃત્ત કરવું તમને અશક્ય જણાતું હોય, તમારા સામાન્ય ઈષ્તિતાર્ગ સિદ્ધ કરવા તમને કઠિન ભાસતા હોય તો તમારે જાણવું, કે તમારામાં મહત્વાકાંક્ષાનો ઉદય જ નથી થયો. કારણ કે તેનો જેનામાં ઉદય થાય છે તેને મોટી મોટી બાબતો સિદ્ધ કરવી સરળ જણાય છે, તો સામાન્ય બાબતો સિદ્ધ કરવી સરળ જણાય એમાં આશ્ચર્ય જ શું છે?

પૂર્વ જન્મના ઉગ્ર પુરુષાર્થના પ્રભાવથી, કે પૂર્વ પુણ્યના પ્રતાપથી મનુષ્યમાં જન્મથી જ આ મહત્વાકાંક્ષા જ્યોત થાય છે; તોપણ જેના સંબંધમાં આ પ્રમાણે જન્મથી નથી બનતું તેમનામાં વર્તમાન જન્મની કૃતિવડે પણ તે પ્રકટી થકે છે. જે મહાપુરુષો છે તેમની શુદ્ધા કરવાથી અને તેમના સંગમાં આવવાથી તેમની કૃપાબળે, કે તેમના પ્રબળ ઓજસથી

મનુષ્યમાં તે સહજ જગત થાય છે. ગુર્વના મહાપુરુષના અનેક શિષ્યોનાં ચરિત્ર જોઈશું તો જણાયે, કે તે આરંભમાં એ સામાન્ય મનુષ્ય જેવા હતા, પરંતુ પાછળથી તે તદ્દન બદલાઈ ગયા છે, અને તેમણે મહાપુરુષ જેવાં જ અનેક અસાધારણ કાર્ય કરેલાં છે. આ પ્રમાણે ધવામાં મહાપુરુષોનો સત્સંગ જ કારણભૂત હતો. કોઈ કોઈ ઉગ્ર પુરુષાર્થને વર્તમાન જન્મમાં પણ અંતરાત્માના અનુગ્રહ દ્વારા પણ આ મહત્વાકાંક્ષા પ્રાપ્ત થઈ રહે છે. જેમને મહાપુરુષોનાં જીવનચરિત્રમાં અનુરાગ છે, તેવા પુરુષોમાં પણ તેમનાં અતિઉદાર ચરિત્રોનું વારંવાર મનન કરવાથી તે જગત થાય છે. આ વિના પણ આ મહત્વાકાંક્ષાને પ્રકટ ધવામાં બીજાં કારણો હશે. પણ એટલું તો સિદ્ધ જ છે, કે તે જગત ધવા પછી મનુષ્યની પ્રગતિ કોઈ વિવશણ વેગથી થાય છે.

પ્રકૃતિ જેમ સૃષ્ટિના નાના પદાર્થને સ્વરજનાર છે તેમ મહત્વાકાંક્ષા મહાન કાર્યોને સિદ્ધ કરાવનાર અતિ સમર્થ સાધનરૂપ છે.

જેમને મહત્વાકાંક્ષા પ્રાપ્ત નથી તેવા મનુષ્યો જેમને તે પ્રાપ્ત છે, તેમને અનેક પ્રસંગે શિખામણ દેવા આવે છે, પણ બુદ્ધિમાને આ પ્રસંગે આ મનુષ્યોની શિખામણ સાંભળીને મહત્વાકાંક્ષાને ત્યજવી હિતકર નથી.

એક ઝૂંપડું બાંધવું હોય તો તે એક દિનસમાં જ બાંધી શકાય છે, પણ એક મહાવય બાંધવો હોય તો એક દિવસમાં તે બાંધી શકાતો નથી; તેમ જ સામાન્ય કાર્યો છે તે સહજ સિદ્ધ કરી શકાય છે, પણ જે મહાન કાર્યો છે તે તત્કાલ સિદ્ધ કરી નથી શકાતાં તથા તેમાં પરિશ્રમ પણ ઘણો પડે છે; પરંતુ તેથી કંઈ મહાન કાર્યોનો આરંભ ન કરવો રોમ ઠરતું નથી. જેમને તે ન યોગ્ય તે ભલે તેમ ન કરે, પણ જેના અંતરમાં મહાન કાર્ય કરવાના વેગ હોય છે, તેણે યા માટે તે વેગને દબાવી દેવો?

કોની પ્રવૃત્તિ વાસ્તવ હિતના પાયારૂપ છે, અને કોની ભૂલભરેલી છે, એનો નિર્ણય જગતના જીવો, કે જે જીવ દૃષ્ટિને પ્રાપ્ત છે, તેમનાથી થવો દુર્લભ છે; જો કે અનેક મનુષ્યો આ ધોદ્ધું છે, અને આ ખરું

છે, અથવા અમુકની પ્રવૃત્તિ દોષદૃષ્ટ છે, અને અમારી વાસ્તવિક છે, એવો નિર્ણય સર્વજ્ઞ હોય નહિ તેમ મેધક્રક કરી દે છે! કોના અંતઃકરણમાં ક્યાં ક્યાં કારણોથી કેમ વેગ ઊકે છે, અને તેને લઈને તે જે કાર્ય કરે છે, તેનો પરિણામ અમુક જ આવશે એમ અનેક મનુષ્યો આજે છાતી દોડીને કહી શકે છે. પણ બુદ્ધિમાન અને વિચારશીલ મનુષ્યો આવો નિર્ણય નથી કરી દેતા. મનુષ્યોનું જીવન આલ્પ છે, તેમણે જે જે પ્રવૃત્તિ આરંભી હોય છે, તે એક જ જન્મમાં પૂર્ણ થઈ જતી નથી. અને તેથી આગળ ઉપર અન્ય જન્મમાં તેનું કે જે પરિણામ આવે છે, એ જીવોથી જાત્રી થકાનું ન હોવાથી, પોતાના વિચારાનુકૂલ અન્યની પ્રવૃત્તિ ધની ન હોય તો તેટલા ઉપરથી તે ભૂલ કરે છે, કે ખોટું રહેતે જાય છે, એમ માનવું, એ વિશેષ બુદ્ધિમાનને ઉચિત નથી જ.

જે મહત્ત્વાકાંક્ષી હોય છે, તેનો પંથ ન્યારો જ હોય છે. ઈશ્વરચ્છાથી તેણે આરંભેલા કાર્યની સિદ્ધિ વર્તમાન જન્મમાં થઈ ગઈ તો તો જગત તેની સ્તુતિ કરવા મંડી પડે છે, પણ કદાચ તે કાર્ય અપૂર્ણ રહ્યું તો જૂંપડી બાંધવા જેવા સાધારણ કાર્ય કરનાર મહત્ત્વાકાંક્ષાથી રહિત સામાન્ય મનુષ્યો તરત જ મેદાનમાં પડીને જણાવે છે કે એ જોખું, ફાટાપા ભાઈની થી સ્થિતિ થઈ તે? ત્રિશંકુવત્ લટકી રહ્યા તે જોખું!

પરંતુ આ મનુષ્યો બિચારા જણના નથી કે ઈતર જન્મમાં તેમની શું સ્થિતિ થાય છે? તે તે જન્મમાં પૂર્વ જન્મમાં અપૂર્ણ રહેલા કાર્યને પૂર્ણ કરે છે, અને જગત તેના પ્રતિ ત્યારે તેને એક અસાધારણ પુરુષ કહીને આશ્ચર્યથી જોઈ રહે છે.

વર્તમાન જન્મમાં યોગથી ડ્રાઇ પુરુષો જેમ ઈતર જન્મમાં તે યોગની સિદ્ધિને વરે છે, તેમ મહત્ત્વાકાંક્ષી મનુષ્યો આ જન્મમાં જે નથી પૂર્ણ કરી શકતા તે અન્ય જન્મમાં પૂર્ણ કરે છે જ.

તેથી મહત્ત્વાકાંક્ષાને લોક ભણથી, કે અન્ય કારણથી દબાવી દેવી એ વિનંત નથી જ. તમારામાં તે રફૂરે છે, તો જાણો કે તમારો મહાન કાર્ય

કરવાનો અધિકાર સિદ્ધ થયેલો છે કીંતી મહોદીને જગતમાં ઊડવાની કદી ઈચ્છા થાય છે શું? પરંતુ પગીના ગર્યાને જન્મતાં તે ઈચ્છા થાય છે તો એ સ્પષ્ટ જ છે, કે તેનો ઊડવાનો અધિકાર ઈશ્વરથી નિર્મિત થયેલો છે તે જ પ્રમાણે તમારો મહત્ત્વાકાંક્ષા સ્ફુરે તો, તમે તેને પાત્ર છો, જાણીને તેને પ્રતિદિન પોષણે તથા તેની અભિગૃહ્ણ કરજો.

મનુષ્યજન્મ દેવને દુર્લભ એટલા માટે ગણાય છે, કે તેમાં ઈશ્વર પર્ષતની ઉત્કૃષ્ટમા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે પરંતુ આ પ્રમાણે ત્યારે જ બને છે, કે જ્યારે મનુષ્યમા મહત્ત્વાકાંક્ષા જગત થાય છે મહત્ત્વાકાંક્ષા મનુષ્યવૃક્ષને વિવિધ દેવી જ્ઞાનમામર્શરૂપી પુષ્પોથી છાઈ દેનાર અદ્ભુત જળરૂપ છે તેથી તમે મનુષ્ય છો, એમ વાસ્તવિક રીતે કહેવરાવવાને કે મનાવવાને ઈચ્છતા હો તો મહત્ત્વાકાંક્ષાને ધારણ કરો.

તમારું વાસ્તવ સ્વરૂપ તમે ભૂલી ગયા છો, તેથી જ તમે મહત્ત્વાકાંક્ષાને ધારણ કરી શકતા નથી પ્રકૃતિના દિગ્દર્શનું ઉદ્ભવસ્થાન જેમ સૂર્ય છે, તેમ તમારું પ્રબવસ્થાન પરમાત્મા છે તમે પરમાત્મવૃક્ષની એક શાખા રૂપ કે એક અવયવરૂપ છો તમારું વાસ્તવ સ્વરૂપ પ્રતિ જગા પાછા વળીને, પ્રત્યક્ દૃષ્ટિ કરીને જુઓ, અને તમને સમજશે, કે તમે કોણ છો તમારું વાસ્તવ સ્વરૂપ પ્રતિ વૃત્તિ વાળતાં તમને સમજશે, કે આજે તમને એક જેવા સામાન્ય જીવ માનો હો તેવા નથી, પણ અનંત જ્ઞાનેશ્વરસંપન્ન પરમાત્માના અંશરૂપ છો; તમારો અને પરમાત્માનો વસ્તુતઃ અભેદ છે તમારી મહત્તાની કંપના તમે કે અન્ય કોઈ શરમે તેમ નથી જ, એ તો તમે માત્ર અનુભવ વડે જ જાણી શકો તેમ છો.

અને આ પ્રમાણે તમારું વાસ્તવ સ્વરૂપ કોઈ વિચારણા જ છે, તો પછી તમે શા માટે તમને પોતાને એક શુદ્ધ જીવ માન્યા કરો છો? શા માટે તમે મહત્ત્વાકાંક્ષાને ધારણ કરતા નથી, અને શા માટે નાનાં નાનાં કાર્યને સિદ્ધ કરવાના પણ અનધિકારી તમને સમજે છે? જગત યાચો, તમને પોતાને જાણો, અને તમને જેવા વસ્તુતઃ છે તેવા મત્ત્વ બની રહો.

તમે મહત્ત્વાકાંક્ષાને ધારણ કરતા, કે તે તમારા અંતરમાથી ઊઠે છે, તો તેનો સન્કાર કરતા યા માટે પાછા ડગો છો? મહત્ત્વાકાંક્ષાને નિર્બંધપણે અને નિઃશકપણે ધારણ કરો તમને સપત્તિમાત્રના સ્વામી થવાની મહત્ત્વાકાંક્ષા થાય છે? પાલ, તેમા શું અઘટિત છે? વિવાદથી રૂઝુ શું? તમને અનંત સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરવાની વૃત્તિ થાય છે? જો થાય છે તો તે કેવલ ઉચિત જ છે તમને અજરામરત્વ પ્રાપ્ત કરવાનું મન થાય છે? થનુ હોય તો તેમાં કંઈ જ ખોટું કે અથકય નથી તમને તમારું સ્વરાજ્ય મેળવવાની, કે આખી પૃથ્વીનું સામ્રાજ્ય મેળવવાની મહત્ત્વાકાંક્ષા થાય છે? તેમ થનુ હોય તો તેમા લેઘ પણ ખોટું છે, કે અથકય છે, ઓમ સમજશો નહિ, અને આવી આવી જે જે કંઈ મહત્ત્વાકાંક્ષા તમને થતી હોય તો તે તમારે માટે કેવલ યોગ્ય અને ન્યાયપુર સર જ છે

અરે! આવી મહત્ત્વાકાંક્ષા તમને ન થતી હોય તો, તેને તમે પ્રકટાવો, તેને ધારણ કરો, અને તેને સિદ્ધ કરો ત્યારે જ વિરમો તમારા જેવા પરમેશ્વરના પુત્રને મહત્ત્વાકાંક્ષા જ ભૂષણુપ છે સામાન્ય રીતે ખાઈ પીને અને તમારો સામાન્ય વ્યવહાર સાધીને મરણશરણુ થવાને તમે જન્મ્યા નથી તમે જાણી ઘણું વિશેષ કરી થકો તેમ છો જ અને જો તેમ છે ને છતાં તમે તે નથી કરતા, તો તમને પોતાને તમે બુદ્ધિમાન કેવી ગીતે ગણી થકો છો? તમે ઓજતા ચાવના અને ખાતાપીતા સાક્ષાત્ ઈશ્વરુપ છો, અને તેથી તમે જેટલું લક્ષ રાખો છો તેથી સહસ્રગુણ વિશાલ લક્ષ રાખવાનો તમારો અધિકાર છે ત્યજી દો, પાછલી તમારી નીતિરીતિ સર્વ ત્યજી દો, અને એક ઈશ્વરને શોભે તેવી સર્વ પ્રવૃત્તિ થવા દો તમારા લક્ષ માત્રને તમારાથી કંપી થકાય તેટલા મોટા કરવો, અને તેને સિદ્ધ કરવાની મહત્ત્વાકાંક્ષાને ધારણ કરો

ચાર વામ બાણ મારવા ઈચ્છનાર તેટલે કે તેથી સહેજ વધારે ઓછે બાણ મારી થકે છે, તે પ્રમાણે જે સામાન્ય આકાંક્ષા રાખે છે તે સામાન્ય કર્મ કરી થકે છે, અને જે મહત્ત્વાકાંક્ષાને ધારણ કરે છે, તે મહાન

કાર્યો કરી શકે છે જેવી મનુષ્યની મહત્વાકાક્ષા તેણે તેના અતરાત્મામાંથી બળ પ્રકટ થાય છે

એક શુદ્ધક ભીલમાંથી ઋષિમુનિઓના પણ પૂજ્ય સ્થાનક પર વાતીકિ-ને કોણે બનાવ્યો? એક સાધારણ બાળકમાંથી અનેક સપત્તિસપન્ન ધ્રુવ કોણે બનાવ્યો? તમોગુણથી આવૃત્ત તમોગુણની મૂર્તિમાંથી તપસ્વીઓમાં શ્રેષ્ઠ વિદ્યા મિત્રને કોણે બનાવ્યો? એક સાધારણ બાળકમાંથી અમેરિકનનો પ્રસિદ્ધ પ્રેસીડેન્ટ નિક્સનને કોણે બનાવ્યો? કોયડને પણ હરીફાઈમાં હકાવે તેવા રણવાળા અને લોકજની કેમિનમાં પરી રહેનાર એક બિખારી હમસી બાળકમાંથી હજારો હમસી ઓનો ઉદ્ધાર કરનાર બુદ્ધ વોશિંગ્ટન કોણે બનાવ્યો? જેને કોઈ પૂર્વ જ્ઞાન પણ નહીં, તેવા રોક સામાન્ય વિદ્યાર્થીમાંથી માનવબધુઓ પ્રતિ સાચો પ્રેમ રાખીને તેમને માટે જીવન અર્પનાર મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધીને કોણે બનાવ્યો?

આ સર્વ પ્રશ્નનો ઉત્તર એક જ છે, અને તે તમે પોતે સહજ દઈ શકશો જ

તમને આજે કોઈ જાણતું નથી, કારણ કે તમે મહત્વાકાક્ષાથી રહિત છો. તમે તેને ધારણ કરો, અને જગતમાં એક ઉપયોગી અગ્રણ્ય તમે થઈ લેશો અને આખું જગત તમને સહજ જાણશે. જગતને જાણાવવા માટે કઈ તમને મહત્વાકાક્ષાને ધારણ કરવાની નથી, પણ તમારા પોતાના વાસ્તવ માહાત્મ્યના આવિર્ભાવ અર્થે જ કરવાની છે

માનસદાત્ર(સાચકોશ)નો અભ્યાસ કરનાર એમ જણાવે છે કે મનુષ્યના અતઃકરણમાં જે જે ઈચ્છા સ્ફુરે છે, તે તે સર્વ સિદ્ધ થઈ શકે તેમ હોય છે, કારણ કે નહિ તો તેવી ઈચ્છાઓ વ્યર્થ સ્ફુરે નહિ. આ ઈચ્છાઓને સ્ફુરાવનાર અતરાત્મા છે, તે જીવેને તેવી ઈચ્છાઓ સ્ફુરાવીને જો તે સિદ્ધ ન થઈ શકે તેમ હોય તો વ્યર્થ દુઃખી કે એ સંબંધિત નથી જ

તે જ પ્રમાણે સાથે સાથે એ પણ આથી સૂચિત થાય છે, કે મનુષ્યના અંતરમાં જે જે ઈચ્છાઓ બિંદે છે તે તે ઈચ્છાથી સૂચિત અમુક વસ્તુ સિદ્ધ થનાર છે કે આવી મળનાર છે, એવા ભવિષ્યકથન કે સિદ્ધાદેશરૂપ પણ છે. વધારે સ્પષ્ટ કરીને કહીએ તો, જે જે આકાંક્ષા અને મહત્વાકાંક્ષા મનુષ્યને સ્ફુરે છે તે સર્વ એક ભવિષ્યકથનરૂપ છે, કે તે મહત્વાકાંક્ષા તે મનુષ્ય વડે સિદ્ધ થનાર છે.

તેથી મારી અમુક મહત્વાકાંક્ષા સિદ્ધ થયે, કે કેમ એવી શંકા થાય તો તેને પણ બુદ્ધિમાને ત્યજવી ઘટે છે; કારણ કે તે સિદ્ધ થવાની છે માટે તો તેને અંતરાત્મા સ્ફુરારે છે, કે તે સ્વભાવનઃ સ્ફુરે છે; અથવા તો તે સિદ્ધ થવાનો હવે વર્તમાન જન્મમાં યોગ આવ્યો છે, એ પ્રકારના ભવિષ્યકથનને તે સૂચવે છે.

જ્યારે પરમાત્મા અભિમાનીને મહાપદમાં કે ઉચ્ચ પદમાં સ્થિતિ કરાવવા ઈચ્છે છે, કે તેને તે પદે ચઢાવવા ઈચ્છે છે, ત્યારે આ મહત્વાકાંક્ષા તેનામાં તે સ્ફુરારે છે, આ મહત્વાકાંક્ષારૂપી સોપાન તેને તે આપે છે. મહત્વાકાંક્ષારૂપી સોપાન—નિસરણી મનુષ્ય પાસેથી લઈ લેા, અને તેને ઊંચે ચઢવાનું કંઈ જ સાધન નહિ રહે.

મહત્વાકાંક્ષાની જેટલી સ્તુતિ કરીએ તેટલી ઓછી છે, તથા તેના જેટલા લાભ વર્ણવીએ તેટલા ઓછા છે. સ્વરૂપમાં એ જ જણાવવાનું છે કે તમે તમારા પોતાના, અન્યના અને આ આર્ષાવર્તના હિતઅર્થે મહત્વાકાંક્ષાને ધારમ્ કરો અને યથામતિ સ્ફુરે તે સાધનનાપૂર્વક પુરુષધ્રુવન્ન કરીને તમે ઈશ્વરના અંશરૂપ છો, એ વેદવાખ્યનો અનુભવ કરો.

૨ : આંતરવેદન

મહત્ત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવામાં સમગ્ર સાધનરૂપ એક વસ્તુની જરૂર રહે છે; તે વસ્તુ તે આંતરવેદન છે. ‘આંતરવેદન’ શબ્દથી શું કહેવાનો ભાવ છે, તે કદાચ માણાને સ્પષ્ટ નહિ થાય તેથી તેને સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર છે.

આંતરવેદન એ અંતરમાં થતી એક એવી ઊંડી લાગણી છે કે જે લાગણીને લઈને મનુષ્યને જ્યાં સુધી અર્થ સિદ્ધ ન થાય ત્યાં સુધી ચેન પડતું નથી. જ્યારે મનુષ્યને તીવ્રેચ્છા થાય છે ત્યારે જ તે પ્રયત્નમાં જોડાય છે, અને ત્યારે જ તેના અર્થ સધાય છે. પરંતુ તીવ્રેચ્છાને જન્મ આપનાર આ આંતરવેદન છે. જ્યાં સુધી મનુષ્યને આંતરવેદન થતું નથી ત્યાં સુધી તેને તીવ્રેચ્છા થતી નથી. જ્યારે મનુષ્યને આંતરવેદન થાય છે, ત્યારે જ તે મહત્ત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરે છે.

વિવિધ દુઃખના પ્રદાશેથી જ્યારે મનુષ્યના મર્મભાગ ઉપર પ્રહાર થાય છે, આઘાત થાય છે, ત્યારે તેનામાં આંતરવેદન જાગ્રત થાય છે. આ વિના બીજાં કારણો પણ આ આંતરવેદનને ઉત્પન્ન કરનાર છે, પણ ક્યાં ક્યાં કારણોથી તે ઉદય પામે છે, તે ચર્ચાનો આ કંઈ પ્રસંગ નથી. આપણે તો સત્તે એ જ જણાવતું છે કે, આંતરવેદનની મહત્ત્વાકાંક્ષાની સિદ્ધિમાં જરૂર છે તથા તે આંતરવેદનનું સ્વરૂપ અમુક હોય છે.

જ્યારે મનુષ્યમાં આંતરવેદનાનો ઉદય થાય છે ત્યારે તેને પોતાના હિંમ્સનાર્થ સિદ્ધ કરવાનો દૃઢ નિશ્ચય થાય છે. તેને માટે મહત્ત્વાકાંક્ષાને આજે સિદ્ધ કરું, કે આ સમયે સિદ્ધ કરી દઉં, એમ થઈ રહે છે. તેને કંઈ જ ચેન પડતું નથી. તે એક વસ્તુને ઝંખે છે; તે વસ્તુ તે તેની મહત્ત્વા-

કાંક્ષાની સિદ્ધિ છે. બીજા મનુષ્યોની પેઠે તે ખાંચ છે, પીળે છે, ઘરે છે, ફરે છે તથા સર્વ વ્યવહાર કરે છે, પરંતુ તેનું ચિત્ત કોઈ જુદું જ કાર્ય કરતું હોય છે. આંતરવેદનથી ધાયક થયેનું તેનું ચિત્ત કાર્યસિદ્ધિ વિના અન્ય કોઈ પણ વસ્તુને ચિનવતું નથી. મનુષ્યો જેમ આઈથીને દિવસે બે ઘડી ઊઘિ છે, કે રાત્રે નિરાંતે નિદ્રા લે છે, તેમ તેનું ચિત્ત ધ્યાનથી નિદ્રા લેતું નથી. નિદ્રામાં પણ તેનું આંતરમન કાર્યસિદ્ધિના જ વિચાર કરતું હોય છે; કારણ કે જાગ્રત સ્થિતિમાં આંતરવેદન વડે તેના બાહ્ય-જાગ્રત મન ઉપર મહત્ત્વાકાંક્ષાની સિદ્ધિની એટલી ઊંડી છાંય પડેલી હોય છે કે, તેની અસર આંતરમન સુધી પહોંચેલી હોય છે, અને તેથી નિદ્રામાં એ તે જ કાર્ય કરે છે. આંતરવેદન જેને ધાય છે તેની સ્થિતિ એક ધ્યાતા જેવી બની રહે છે. તેની સર્વ વૃત્તિઓ કાર્યસિદ્ધિ પ્રતિ જ વડેલી હોય છે, અને તે એકાગ્રતાથી વાયુવગરના પ્રદેશમાં જેન દીપક બળે છે તેમ અચક-પણે વેગથી વહેતી હોય છે. આવ્યા મનુષ્યમાં એકાગ્રતા સહજ બની રહે છે. તેમનું મન એકતું જ સિદ્ધિને ચિંતવે છે, એમ નહિ પણ તેમની મતિ, મજજ વગેરે તમામ કિસ્સો તથા તેમના ઘરીરના અણુબાણ તેને જ ચિનવતા હોય છે. સખીઓ સાથે હળીમળીને આનંદવાર્તા કરતાં કરતાં ચાલતાં છતાં એક મુવતીનું ચિત્ત જેમ ઘિરે સ્થાપેલા ઘટમાં અનાવાસપણે સંચરન હોય છે, તેમ આંતરવેદનગણા આ પુરુષનું ચિત્ત વિવિધ વ્યવહાર કરતાં છતાં પણ પોતાના લક્ષ્યમાં જ લાગેતું રહે છે. મહત્ત્વાકાંક્ષી જ્યારે આંતરવેદનથી મુક્ત થાય છે ત્યારે તેનો મહત્ત્વાકાંક્ષા વિનાના બીજા પદાર્થો પ્રત્યેનો સંમોહ સહજ છૂટી જાય છે. તેને પોતાની મહત્ત્વાકાંક્ષા વિનાના ઈતર પદાર્થો પ્રતિ સહજ વિગત પડે છે, અને માત્ર મહત્ત્વાકાંક્ષા પ્રતિ જ તેને વાસ્તવ રાજ ઉત્પન્ન થાય છે.

જાગ્રતમાં તે પોતાના અર્થની જ સિદ્ધિને જુએ છે, સ્વપ્નમાં પણ તેને જ ઝંખે છે, અને આ પ્રમાણે સર્વ સમયમાં તે તેના જ ચિનનમાં રત રહે છે. તેના ચિત્તનમાં ગત રહીને તે કંઈ અટકી જતો નથી. પરંતુ તે કરવા યોગ્ય પ્રયત્નમાત્રને તેની સિદ્ધિ માટે કરે છે, અને તેને સિદ્ધ

કરે છે ત્યારે જ વિરમે છે. જ્યારે મનુષ્યમાં આંતરવેદન ઉત્ભવે છે ત્યારે એ નિશ્ચિત થાય છે, કે હવે તેના અર્થ સિદ્ધ થયા વિના નહિ જ રહે.

આંતરવેદનથી મનુષ્યના અંતરમાં એવો ઝલ્મઝલાટ થાય છે, કે તેના થરકાટ, તેના સ્થૂલ શરીરમાં પણ પ્રકટે છે. જેને આંતરવેદન થાય છે તે જમે તેવાં કષ્ટ સહેવાં પડે તો તે સહે છે, જમે તેવાં વિઘ્ન નડે પણ તેનાથી તે પ્રતિહત થતો નથી, અને તે ચેન કેન ઉપાયે કાર્યસિદ્ધિનું દર્શન કરે છે.

મોટાં કાર્ય કરવાને વિશેષ બળની જરૂર પડે છે અને તેનું વિશેષ બળ ત્યારે જ મનુષ્યના અંતરમાંથી જાગ્રત થાય છે, કે જ્યારે તેને આંતરવેદન થાય છે. એક દીવાસળી ચાંપતાં તૂણના કે કાષ્ટના સંધિમાં છુપાઈ રહેલો અગ્નિ જેમ પ્રકટી નીકળે છે, તેમ આંતરવેદન થતાં મનુષ્યના અંતરમાંથી અદ્ભુત બળ પ્રકટી નીકળે છે.

ધણા સામાન્ય જણાતા મનુષ્યોએ પૂર્વે મહત્ કાર્ય કર્યાં છે, તેનું કારણ એ છે કે તેમને આંતરવેદન થયેનું હતું, અને તેને લીધે તેમના અંતરમાંથી અદ્ભુત બળ પ્રકટયું હતું; જ્યારે આંતરવેદન વિનાના અનેક મોટા જણાતા મનુષ્યો હતા તેને તે જ સ્થિતિમાં કોઈ પણ મહત્ કાર્ય કર્યા વિના આ જગતમાંથી ચાલ્યા ગયા છે, અને તેમનું નામનિધાન પણ કોઈ જાણતું નથી.

નિદ્ર થાય છે, અન્ય મનુષ્યોની મહત્વાકાંક્ષા કાળે કરીને સિદ્ધ થાય છે, પરંતુ આંતરવેદનવાળાની મહત્વાકાંક્ષા વર્તમાન જન્મમાં જ સિદ્ધ થાય છે. જેમણે કાળે કરીને પોતાની ઈચ્છાઓને સિદ્ધ કરવી છે, તેમને માટે કાળ અનવધિ છે, પરંતુ જેમને આ જન્મમાં જ ઈચ્છિતાર્થની સિદ્ધિ કરવી છે, તેમને માટે આંતરવેદનની જરૂર છે.

જેમને આંતરવેદન થાય છે તેમની સ્થિતિ કેવી થઈ રહે છે, એ અત્રે જણાવવાની વિશેષ કરીને અગત્ય છે જ. આ વાતને આપણે એક એ દૃષ્ટાંતો આપીને જણાવીશું.

ધ્રુવની સાવકી માતાએ જ્યારે તેમને મર્મવચન કહ્યું હતું, ત્યારે તેમને જે લાગણી થઈ હતી તે આતરવેદન હતું નહિતઃ મહેતાને તેમની ભાભીએ જે વચનો કહ્યા હતા અને તેથી તેમને જે લાગણી થઈ હતી તે આતરવેદન હતું વિશ્વામિત્ર વસિષ્ઠ મુનિને ઘેર પધાર્યા હતા અને તેમના આતિથ્ય પછી તેમણે કામધેનુને લઈ જવા પ્રયત્ન કર્યો હતો છતાં તેમાં તે ન ફાવી શક્યા ત્યારે તેમને ઉગ્ર તપ કરવાને જે વૃત્તિઓ દૃઢ નિશ્ચય કમળો હતો તે આતરવેદનની જ વૃત્તિ હતી જે વેદને લઈને શ્રી ત્રિબુવનવિજયી ખડગમાં વર્ણવેલા વીરવિજયચંદ્રને રાજપાટ તાજીને પોતાના મનોગત સિદ્ધ કરવા પ્રતિ જે વેગ પ્રકટ્યો હતો તે વેદન તે આતરવેદન હતું

આ વિના બીજા અનેક પ્રાચીન અર્વાચીન સમયના દૃષ્ટાંતો મળી શકે તેમ છે અને તે વાચક પોતે પણ શોધી શકશે જ તેથી અહીં વિશેષ દૃષ્ટાંતો ટાકવા યોગ્ય ગણ્યું નથી

જેમને આતરવેદન નથી થયું હોય તેમને કોઈ અનુકૂળ અર્થ વચમાં પ્રાપ્ત થઈ શકે છે તે તે તેનાથી સતોષ પામીને પ્રારબ્ધ પ્રયત્નથી વિરમી જાય છે, જ્યારે આતરવેદનવાળા પુરુષને મુખ્ય વિષયથી રાત્રિ વિષય પ્રાપ્ત થતા તેનાથી તેઓ સતુષ્ટ થતા નથી અને ઈષ્ટિત વિષયથી વિગમ પામતા નથી, અથવા તેા ઈતર મનુષ્યો ન્યૂનાધિક વિદ્વન કે કષ્ટ નડતા મહત્ત્વા કાલાથી ચટકી જાય છે, જ્યારે આતરવેદન જેને થયું છે, તે વિદ્વન કે કષ્ટથી ચટકી જતા નથી, પણ ઈષ્ટિતાદિને સિદ્ધ કરે છે, ત્યારે જ શાંત થાય છે

આ વાર્તા વિશ્વામિત્રના ચોક દૃષ્ટાંતથી અધિક સ્પષ્ટ થશે તેમને બ્રહ્મચર્ય મેળવવા આતરવેદન થયું હતું તેથી તેને પ્રાપ્ત કરવા અર્થે તેમણે ઉગ્ર તપશ્ચર્યાને આરબી અગ્રુ વર્ષ પછી બ્રહ્મદેવ તેમની પાસે આવ્યા અને તેમને બ્રહ્મત્વ વિના અન્ય રાજ્યાદિ જે જોઈએ તે માગવા ઈચ્છા જણાવી તેમણે કહ્યું કે, મારે ત્રિબુવનનું કે ચોદ લોખનું રાજ્ય નથી જોઈતું પણ મારે તો બ્રહ્મત્વ જ જોઈએ છે બ્રહ્મદેવ રાતર્યાન થઈ જ્યાં પુનઃ

તેમણે ઉગ્ર તપશ્ચર્યા ચાલવી અને જ્યારે તે બ્રહ્મર્ષિપદને પામ્યા ત્યારે જ વિરમ્યા આનુ કારણ તેમને થયેું આતરવેદન જ હતું

આતરવે નવાજાને બોલુ અર્થ પ્રાપ્ત થતા થાતિ થની નથી, પણ તેને ઈચ્છાનો મુખ્ય અર્થ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે જ થાતિ થાય છે જેને આતરવેદન થયું છે તેને અર્થસિદ્ધિની ઈચ્છા પ્રતિપજે જગત રહ્યા કરે છે, તથા પ્રતિપજે તે બળવાન થની રહે છે અને પ્રતિપજે તેને પ્રયત્નમા જે બળની જરૂર છે તે બળ રાતરમાથી મળતુ રહે છે

ચાતરવે ન જેને નથી દયુ તથા જેને થયું છે તેવા પુરુષની વૃત્તિનુ સ્વરૂપ નીચેના શ્રીમાન વિશ્વવંદ્યરચિત પદમા ઉત્તમ પ્રકારે વર્ણવેલું છે, તેથી તેને આહી આ.તુ યોગ્ય ગણ્યુ છે

‘ગુરુબાણે ધારવ કો ન ભાળ્યા, આ વિશ્વમા.

અતરના દટો મેઈ નજર ન આવે,

નાટકના લેશ બરે ન્યાળ્યા રે,—

દરિયાને કાઠે રહીને, મેનીનણી મોટી મોની,

વાનોને જ્યા ન્યા જોવા કરતા રે છ,

ડૂબતી મારીને મીઠો મોનીનો લાવેજો,

જેણ ન પૃથ્વી બની ફરતા રે—

જાનની સામે ભૂમિતણા રૂપ વર્ણનોને,

કરવે દીકા જનો પૂરા રે છ,

પ્રથમ ભૂમિકાને પણ સિદ્ધ મેની એવા,

જેણ ન સુભાગી કોઈ શૂરા રે,—

* * * *

ગુરુતણા ગાયા બાણે ધારવ જનોના કાઈ,

મેન અન ચેનવેલુ ન્યાસ રે છ,

પણે ને પરણેના સદા ઓગળે,

સમજી શું થકશે જે કુવારા રે,—

નરહરિ ગુરુતણા બાપ વા યાં તેનું ચિત્ત,—
પંખી ન દૃશ્યે થકે ઊડે છે,
સ્વસ્વરૂપે તે ગરે નિહલિન વળગે
સર્વે જાણે નાખી દૃઢ ચૂડી રે,—’

આ પ્રમાણે જેને આતરવે ન થયું નથી તે પોતાનો સમય અર્થ સિદ્ધિ થાય તોપણ ટીક, અને ન થાય તો પણ ટીક, એ પ્રકારના વિચારથી તદ્દનુકૂલ પ્રયત્ન કરતો વીતાવે છે, પરંતુ જેને આતરવેદન થયું છે, તેને તો એન જ પડતું નથી તેને એમ જ વિચાર પ્રધાનપણે જગત હોય છે, અને તે વિના બીજી બધી વસ્તુઓ પ્રતિ તેની ઉપમાદૃષ્ટિ રહે છે

આતરવેદનવાળાની આવી જ સ્થિતિ હોય છે તેમને કોઈ એક એવું આતરચાન હોય છે, કે જેને લીધે તે બીજી બધી પ્રવૃત્તિ પ્રતિ અલગ કરે છે અને માત્ર એક જ પ્રવૃત્તિ પ્રતિ સર્વ લય રાખે છે આ પ્રમાણે થવામા પૂર્વે અનુભૂત કોઈ દુખના પ્રહાર કારણભૂત હોય છે જોકે જ્યારે દુખનો કોઈ પ્રહાર મનુષ્યને થાય છે, ત્યારે તેને એમ લાગે છે, કે તેનું ઘણું અહિંત થયું છે, પરંતુ તેમ થવાથી તેના મર્મભાગ ઉપર અસર કરીને તેનામા ઈશ્વર આતરવે નને જગત કરે છે, જે તેને તે દુખના જયને સંધાવે છે ત્યારે જ ઘાત થાય છે આ વિના આતરવે ન થવામાં બીજા પણ કા હોય હશે જ પરંતુ તે ત્યારે જ ઉદય પામે છે, કે જ્યારે જેના અતઃક્રમમા તેનો ઉદય થયો છે. તે તેનાથી સૂચિત અર્થને સિદ્ધ કરનાર હોય છે આ વાર્તા વિશેષ સૂક્ષ્મ છે, તેથી રોગ જ રાપણે મૂલી થકીએ છીએ, કે અતર્થામી ઈશ્વરની કોઈ હિતકર રાને વિરક્ત ઈચ્છાથી જ તે પ્રકટે છે

૩ : ચિકીર્ષા

જેને મહત્ત્વાકાંક્ષા સિદ્ધ કરવાને માટે ગયા પ્રકરણમાં જણાવ્યા પ્રમાણે આંતરવેદન થયેલું છે તેને ચિકીર્ષા પ્રકટે છે. ચિકીર્ષા એ મનની એવી સ્થિતિ છે, કે જેમાં તેને કાર્યસિદ્ધિ કરવાની વિવક્ષણ વેગવાળી ઈચ્છા પ્રકટે છે. ચિકીર્ષા એટલે કાર્ય કરવાની ઉત્કટ ઈચ્છા.

જેને આ ચિકીર્ષા પ્રકટે છે તેને પછી બીજું કંઈ જ સૂઝતું નથી. હું માત્ર કાર્ય કેવી રીતે સિદ્ધ કરું, એ જ વિચાર તેને અખંડ બન્યો રહે છે. મારી મહત્ત્વાકાંક્ષાને હું કેવી રીતે આ ક્ષણે સિદ્ધ થયેલી જોઉં, એ પ્રકારની તેને ઉત્કટ ઈચ્છા હૃદયમાં જગૃત રહ્યા કરે છે.

બીજા તમામ કર્તવ્યો પ્રતિ તેને વિરાગ પ્રગટે છે, અને આ એક કર્તવ્ય પ્રતિ જ તેને અનુયમ રાગ પ્રકટે છે. તે ખાચ છે, પીએ છે અને બીજું વિવિધ કાર્ય કરે છે છતાં તેમાં તેની વૃત્તિ લેથ પણ પરોવાતી નથી, પરંતુ તેનું ધ્યાન પોતાની મહત્ત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવામાં જ લાગેલું હોય છે.

તેને બીજા એક પણ વિચારમાં સુખ જણાતું નથી. પણ માત્ર મહત્ત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવાના વિચારમાં જ સુખ જણાય છે. બીજા વિષયો સુખકર છતાં તેને દુઃખકર ભાસે છે, અને આ મહત્ત્વાકાંક્ષાની સિદ્ધિ કષ્ટપ્રદ છતાં તેને સુખપ્રદ જણાય છે.

જ્યારે મનુષ્યમાં ચિકીર્ષા પ્રકટે છે ત્યારે તેની આંતર સ્થિતિ કોઈ વિવક્ષણ થઈ રહેલી હોય છે. આ મનુષ્યની આ આંતર સ્થિતિને વાંચવાને અન્ય મનુષ્યો સમર્થ નથી જ, પરંતુ જેણે આ દેશનો કંઈ અનુભવ કર્યો છે, તે જ તેને જાણવાને સમર્થ હોય છે.

જેની પાંખો કપાઈ ગઈ છે, એવું પક્ષી જેમ ઊડી શકતું નથી તેમ આ મનુષ્યનું ચિત્ત બીજા કોઈ પણ કાર્યમાં દોડી શકતું, નથી. કાર્યને સિદ્ધ કરવાની ઈચ્છા, એ જ તેનું સર્વ સમામાં ધ્યેય થઈ રહેલું હોય છે. તે દિવસના સમયમાં આ વસ્તુનું ચિંતન કરે છે, એમ નહિ, પરંતુ રાત્રે પણ તે નિદ્રા લેતો નથી, અને તેનું જ ચિંતન કરે છે.

તે પોતાના મનમાં હું આ પ્રયત્ન કરું કે તે પ્રયત્ન કરું, હું આ માર્ગે મારી મહત્ત્વાકાંક્ષા સિદ્ધ કરું, કે તે માર્ગે કરું, એના જ વિચારમાં રત રહે છે. તેનું મન આંતરવેદન વડે એવી સ્થિતિમાં મુકાયું હોય છે કે તેને આ વિના બીજું ચિંતન રચનું જ નથી, તથા તે બીજું ચિંતન કરવું પણ નથી.

મુમુક્ષુ અર્થાત્ મોક્ષની ઈચ્છાવાળા પુરુષની જેવી સ્થિતિ હોય છે, તેવી જ સ્થિતિ આ મનુષ્યની થાય છે. ફેર એટલો જ હોય છે, કે મુમુક્ષુ મોક્ષનું ચિંતન કરે છે, જ્યારે આ મનુષ્યને પોતાની મહત્ત્વાકાંક્ષાનું ચિંતન હોય છે; બાકી મનની સ્થિતિ તો એક જ પ્રકારની હોય છે.

વાસ્તવમાં મુમુક્ષુ પુરુષની સ્થિતિ કેવી હોય છે, તે તમે જાણો છો? જેને મુમુક્ષુતા પ્રકટે છે તેને નથી ખાવાનું રચનું, તેને નથી પીવાનું રચનું, નથી તેને વસ્ત્ર પહેરવાનાં રચતાં, નથી તેને હરવાફરવાનું રચનું નથી તેને વિવિધ લેભવ રચતા, કે તેને અન્ય કંઈ જ નથી રચનું. તેની પ્રીતિનો વિષય એક મોક્ષ જ માત્ર હોય છે.

આ સંસાર શું, આ શરીર શું, આ શરીરમાં જે હું હું કરીને બેઠે છે તથા વ્યવહાર કરે છે, તે વસ્તુતઃ કોણ છે, તે ક્યાંથી આવ્યો છે તથા ક્યાં જવાનો છે, આ જગત કોત્રે રચ્યું છે, ઈશ્વર એ કોણ છે અને કેમ છે, ઈશ્વરની સાથે પોતાનો કેવા પ્રકારનો સંબંધ છે, આવા અને આવા જ વિચારમાં તે નિશ્ચિન રત રહે છે.

કદી કદી તે મૂક જેવો બની રહે છે, કદી તેની આંખોમાંથી અશ્રુ-પ્રવાહ વહે છે, કદી બાહ્ય જગતનું તેને અભ્યાન થાય છે, અને આ જ પ્રમાણે તેની સ્થિતિ કોઈ વિવશસ્તુ થઈ રહે છે. અન્ય મનુષ્યો તો આ મનુષ્યની સ્થિતિની કલ્પના કરવાને પણ અસમર્થ છે; કારણ કે તેમની કલ્પનાની મર્યાદાથી બહારનો તે સ્થિતિ છે.

આવી જ સ્થિતિ આ ચિકીત્સાપ્રાપ્ત પુરુષની થાય છે. તેને બીજા વિષયમાં કંઈ જ ચેન પડતું નથી. માત્ર પોતાની મહત્ત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવાના વિચારમાં જ તેને સુખ જણાય છે. તેની વૃત્તિ સદા જ સદાજમાં કાર્ય-રૂપે રહે છે. તેની આંખોમાંથી અશ્રુ-પ્રવાહ વહે છે, તેની બાહ્ય જગતનું તેને અભ્યાન થાય છે, અને આ જ પ્રમાણે તેની સ્થિતિ કોઈ વિવશસ્તુ થઈ રહે છે. અન્ય મનુષ્યો તો આ મનુષ્યની સ્થિતિની કલ્પના કરવાને પણ અસમર્થ છે; કારણ કે તેમની કલ્પનાની મર્યાદાથી બહારનો તે સ્થિતિ છે.

આ પ્રકારની સ્થિતિ સામાન્ય મનુષ્યોને પ્રાપ્ત પણ થતી નથી. ઉત્તમ અધિકારીને જ આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે. કારણ કે આવા મનુષ્યો કાર્યસિદ્ધિના સર્વ રીતે અધિકારી હોય છે. અને જે એક કાર્યને સિદ્ધ કરી શકે છે તે અન્ય કાર્યને પણ તે જ પ્રમાણે સિદ્ધ કરે છે. તેથી આવા પુરુષો મહત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરી રહ્યા પછી જે કંઈ સિદ્ધ કરવાનું હાથમાં લે છે તે અવરય સિદ્ધ કરે છે જ.

જ્યાં સુધી મનુષ્યને ચિકીર્ષા પ્રાપ્ત થતી નથી ત્યાં સુધી તે અમુક કાર્ય કરી શકશે, કે કેમ અથવા ક્યારે કરશે, તેનો કંઈ નિર્ણય થઈ શકતો નથી. પણ જેનામાં આ વૃત્તિ જગૃત થાય છે તેના વિષે એ અનુમાન સહજ કરી શકાય છે, કે તે હવે ધારેલા કાર્યને સત્વર સિદ્ધ કરશે જ.

અમુક મનુષ્યને અમુક કાર્ય કરવાની સાચી ઈચ્છા છે, કે કેમ એ આ ચિકીર્ષા ઉપરથી જણી શકાય છે. અને આ ચિકીર્ષા જ્યારે મનુષ્યમાં પ્રકટે છે ત્યારે અંતરાત્માનો તેના ઉપર અનુગ્રહ થાય છે, અને તેને તેનું કાર્ય જે રીતે સરળપણે સિદ્ધ થાય તેવા માર્ગેનિ દર્શાવે છે. કાર્ય કરવાની સાચી ઈચ્છા જ્યારે મનુષ્યને થાય છે, ત્યારે જ અંતર્યામી તેને તેના હિતના માર્ગો દર્શાવે છે. પોતાની મહત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવાને તેને યોગ્ય સાધનો પ્રાપ્ત નથી હોતાં તોપણ આ ચિકીર્ષા જે મનુષ્યોમાં પ્રકટેલી હોય છે તો તેને સર્વ સાધનો મળી આવે છે.

જેને ચિકીર્ષા પ્રકટી નથી તેને પોતાની મહત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવાને અનેક પ્રતિકૂલતા તથા અનેક વિઘ્ન દૃષ્ટિએ આવે છે, પરંતુ જેને તે પ્રકટી છે, તેને નથી તો પ્રતિકૂલતા જણાતી, કે નથી તો વિઘ્ન જણાતાં. તેની દૃષ્ટિ કેવળ કાર્યસિદ્ધિ પ્રતિ જ સ્થિર થયેલી હોય છે. જેથી કદાચ તેના માર્ગમાં પ્રતિકૂલતા કે વિઘ્ન હોય છે તો પણ તે અજાણ જાય છે; અથવા ભાજુએ ખસી જાય છે.

ચિકીર્ષા એ એક એવી ઈચ્છા છે, કે જેના પૃષ્ઠભાગમાં અનુલ ભળ રહેલું હોય છે. અને જ્યારે મનુષ્ય પ્રપન્નમાં જોડાય છે ત્યારે તેને આ ભળની સહાય મળે છે અને તે કાર્યને સિદ્ધ કરે છે.

ચિકીર્ષા એ કાર્ય સિદ્ધ કરવાનો અંતરાત્માનો જ ખગ્ધો ન ખાળી થકાય તેવો સ્વર છે. અને એ જ દશાંત્રિ છે કે જેનામાં તે પ્રકટે છે તે કાર્ય સિદ્ધ કરવાનો સર્વ રીતે અધિકારી છે. ચિકીર્ષા વડે જલ્દી સાક્ષાત્ અંતર્યામી જ અભિમાનીને કેમ ન કહેતા હોય, કે અમુક કાર્ય તારે કરવાનું છે, અને તે તારાથી સિદ્ધ થશે જ.

જેને ચિકીર્ષા પ્રકટેલી છે, તેને કાર્ય સિદ્ધ કરવાને માટે પ્રયત્નમાં જોડાવા માટે ઈતર પ્રેરણાની જરૂર પડતી નથી તેની ચિકીર્ષા એ જ તેને માટે ઉત્તમ પ્રેરણા હોય છે અને તે તેને કાર્યપ્રતિ પૂર્ણ વેગથી પ્રેરે છે.

આંતરવેદન અને ચિકીર્ષા પ્રકટતાં મનુષ્ય પુરુષપ્રયત્નમાં જોડાય છે. અને પોતાની મહત્ત્વાકાંક્ષાને વર્તમાન જન્મમાં જ સિદ્ધ કરે છે, અને શાંતિને પામે છે.

આ ચિકીર્ષાનું સ્વરૂપ વર્ણવતાં તત્ત્વનિષ્ઠ શ્રીમાન વિશ્વવંદ્ય કહે છે કે,

‘મોક્ષેષ્ઠા તીવ્ર પ્રકટતાં, નથી ખાનપાન આ રચનાં,
નથી વાહન સુવસ્ત્ર ગમતાં, વ્યવહારમાત્ર ઉર દમતા.

*

*

*

નવ આવે નિદ્રા ભાવે ખાળું અન્ન,
ચણચણ ઉર દાઝે અશુ વહે નયન.’

આ પંક્તિઓમાં મુમુક્ષુની અર્થાત્ મોક્ષની ઈચ્છાવાળાની સ્થિતિનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે, પરંતુ તે જ સ્થિતિ મહત્ત્વાકાંક્ષાને કે બીજાં કાર્ય સિદ્ધ કરવાની સાચી ઈચ્છાવાળાની થાય છે. અને આવી અંતઃકરણની સ્થિતિ ન થાય ત્યાં સુધી જલ્દીનું કે, વાસ્તવ ચિકીર્ષા પ્રકટી નથી; અને વાસ્તવ ચિકીર્ષા પ્રકટયા વિના વાસ્તવ પુરુષપ્રયત્ન કે જે ક્ષણે પ્રકટાવનાર છે, તે પણ થતો નથી. તેથી ક્ષણનું દર્શન કરવા ઈચ્છનારમાં પ્રયત્નમાં જોડનાર સાચી ચિકીર્ષા પ્રથમ પ્રકટવાની જરૂર છે.

૪ : પુરુષપ્રયત્ન

આ જગતમાં કોઈ પણ શક્તિ કે પદાર્થ ન મળે એમ તો નથી જ.

*

*

*

નથી આ જગે અસાધ્ય, જે ઊપજે છે ઉરવિષે,
માટે ગણી સઉ સાધ્ય, પ્રયત્ન કરવો ઉરમિષે.

*

*

*

(ત્રિ. વિ. ખડ્ગ)

ઈશ્વરે જીવોને અત્પણ તથા અત્પથકત સ્થિતિમાં મૂક્યા ત્યારે તેની સાથે તેમણે પુરુષપ્રયત્નરૂપી શક્તિ પણ તેમના અંતરમાં મૂકી છે, કે જે વડે તે પુનઃ પોતાના વાસ્તવ પદને પ્રાપ્ત કરી શકે. જીવન્વદશામાં અભિમાની અત્પણ તથા અત્પથકિત હોય છે, પરંતુ પુરુષપ્રયત્ન વડે તે આ સ્થિતિનો જપ્ત કરે છે, અને સર્વજ્ઞત્વ તથા સર્વશક્તિમત્ત્વ જેમાં રહ્યાં છે, તેવી સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરે છે. આ પ્રમાણે સર્વજ્ઞત્વ એને સર્વશક્તિમત્ત્વ જે પદમાં સ્થિતિ કરી રહ્યાં છે, તે ઈશ્વરપદને પુરુષપ્રયત્ન પ્રાપ્ત કરાવે છે, એ પુરુષપ્રયત્નનો મહિમા શું અનુપમ નથી?

‘પુરુષપ્રયત્નને મનુષ્યમાંથી લઈ લો, અને તેની સ્થિતિ શું થાય છે ને જુઓ. તેની પ્રગતિમાત્ર તરત જ અટકી જાય, અને તે એક શુદ્ધ વસ્તુ જેવો બની રહેશે. પ્રગતિમાત્રના સંભવો પુરુષપ્રયત્નમાં જ રહેલા હોય છે.

પુરુષપ્રયત્ન એ અંતરાત્માનું જ સામર્થ્ય વિશેષ છે, અને તેના વડે મનુષ્ય જે ધારે તે કરી શકે છે. જે કાર્ય ઈશ્વર કરી શકે છે તે જ કાર્ય, કે તેવાં કાર્ય પુરુષપ્રયત્ન પણ કરી શકે છે, કારણ કે તે તેમનો અંશ છે.

પૂર્વેના ઇતિહાસ તપાસો અને જુઓ કે, પુરુષપ્રયત્ને શું શું કરેલું છે. સ્વર્ગમાંથી આ મૃત્યુલોકમાં પગમ પવિત્ર અને પાપહર ગંગાને લાવનાર કોણ હતું? એક છ વર્ષના બાળકને ધ્રુવલોકનું અનેક યુગપર્યંતનું સામ્રાજ્ય અપાવનાર કોણ હતું? જેને તેને લૂંટી લઈને વૃંદાવનનો ધંધો કરનાર જડ

મતિ વાસ્તવીકિને ઋષિમુનિઓનું અગ્રાણીપદ અપાવનાર કોણ હતું? જે સમયે મોજલ રાજાઓની પ્રમત્ત સત્તા પ્રવર્તી રહી હતી તે સમયે જેને કંઈ જ અનુકૂળતા ન હતી એવા આરબમાં એક સામાન્ય સરખા પ્રતીત થતા શિવાજી મહારાજનો અચલ કીર્તિધ્વજ દરકાવવામાં કયું કારણ હતું? એક બિખારી જેવી દીન સ્થિતિમાંથી બૂકર ટી. વોશિંગ્ટનને ઊંચકીને લાખો સ્ત્રીપુરુષોનો ઉદ્ધાર અને ઉદય કરી શકે તેવી સ્થિતિમાં સ્થાપનાર કોણ હતું? એક સામાન્ય ગરીબ બાળકની સ્થિતિમાંથી અમેરિકાના પ્રેસિડેન્ટની અતિઉદાત્ત સ્થિતિએ ચિંતનને ચકાવનાર કોણ હતું? અને આ જ પ્રમાણે અત્યંત તુચ્છ સ્થિતિમાંથી અનેક મનુષ્યોને અત્યંત ઉચ્ચ સ્થિતિમાં સ્થાપનાર કોણ હતું?

આ સર્વ પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં ‘પુરુષપ્રયત્ન’ એ શબ્દ જ આપણા સર્વના મુખમાંથી ઓડી વખતે સડજ જ નીકળી જાય છે. અહો, પુરુષપ્રયત્નનો મહિમા કેટલો અગાધ છે! પુરુષપ્રયત્ન શું કરે છે, અને શું નથી કરે, એ પૂર્ણ રૂપમાં કોણ કહી શકે તેમ છે?

પુરુષપ્રયત્નને અસાધારણ કાર્ય કરવાં કદિન નથી. પનામાની નહેર જે અમેરિકાનો એ આજે કરેલી છે, તે શું એક અસાધારણ કાર્ય નથી? પુરુષપ્રયત્ન સ્વર્ગને દેકાણે જાય અને જગને દેકાણે સ્વર્ગ કરી શકે છે.

જેને આંતરવેદન થયેલું છે, અને જેને ચિકીર્ષાના પ્રકાશમાં જણાવ્યા પ્રમાણે ચિકીર્ષા ઉત્પન્ન થયેલી છે, તે જ વાસ્તવ પુરુષપ્રયત્ન કરી શકે છે. પોતાનું અને પોતાના કુટુંબનું ભરણપોષણ કરી સાધારણ રીતે પોતાનો નિર્વાહ ચલાવી મરી જવું, એમાં પુરુષપ્રયત્ન નથી. આટલું કરનાર વાસ્તવ પુરુષપ્રયત્નના પ્રભાવથી અજ્ઞાત હોય છે. વાસ્તવ પુરુષપ્રયત્ન એ કોઈ જુદી જ વસ્તુ છે, અને તે વિરલ અધિકારીને જ પ્રાપ્ત હોય છે.

મહત્ત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવાની જગ્યાએ સાચી ઈચ્છા—ચિકીર્ષા મનુષ્યને થાય છે ત્યારે તે પછી ઝાઝો રહેતો નથી. તે તત્કાલ જ પુરુષપ્રયત્નરૂપી રક્ષુભૂમિમાં ઊતરી પડે છે અને વિજયને વરે છે,

સાચો ક્ષત્રિય વીર યુદ્ધને જોતાં જેમ ધોરમથી હયમથી જાય છે, તેમ મહત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવાની સાચી ઈચ્છાવાળા પુરુષોનાં અંગેઅંગ હયમથી જાય છે અને કોઈ પણ ઉપાયે પોતાની ઈચ્છાને સિદ્ધ કરે છે, ત્યારે જ વિરમે છે.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે સાધારણ જીવોને વાસ્તવ પુરુષપ્રયત્નનું માહાત્મ્ય ખબર નથી જ હોતું. તે તો પોતાના સાધારણ પ્રયત્નને પુરુષપ્રયત્ન સમજે છે. અને પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ ન થાય તો પછી માથે હાથ દઈને નસીબને બળવાન ગણતા બેસે છે.

નથી હોતું, પુરુષપ્રયત્ન કરનારને કદાપિ માથે હાથ દઈને બેસવાનું નથી હોતું. તેને માટે તો કાર્યસિદ્ધિ કે વિજય જ નિર્માણ થઈ ચૂકેલાં હોય છે; અગે! ન નિર્માણ થયાં હોય તો પણ તે કાર્યસિદ્ધિને વરે છે જ. તેનું પ્રારબ્ધ તે પોતે જ રચી ચકે છે કે પ્રારબ્ધને અન્યથા કરી ચકે છે. તરવાર ગમે તેટલી તીક્ષ્ણ હોય કે ગમે તેટલા બળથી ઘટ્ટુ ઉપર વાપરવામાં આવતી હોય પરંતુ ઘટ્ટુ જે ધીરવીર હોય છે અને યોગ્ય ઠાકથી પોતાનું રક્ષણ કરી ચકે તેમ હોય છે તો પછી તે કયા અર્થને સારે છે? કંઈ જ નહિ. તે પ્રમાણે પ્રારબ્ધ વિપરીત હોય પણ જ્યાં અડગ પુરુષપ્રયત્ન કરવામાં આવે છે ત્યાં તે નથી જ ફાળી ચકતું.

તમે સહજ જ પૂછ્યો કે, કયા પ્રયત્નને વાસ્તવ પ્રયત્ન તમે કહો છો? તેનો ઉત્તર સરળ છે અને તે એ છે કે, જે રાગિને સિદ્ધ કરાવે છે તે જ વાસ્તવ પ્રયત્ન છે. આંતરવેદનના પરિણામમાં જેમ ચિકીર્ષા પ્રકટે છે, અને ચિકીર્ષાના પરિણામમાં જેમ પુરુષપ્રયત્ન પ્રકટે છે તેમ, પુરુષપ્રયત્નના પરિણામમાં ક્ષય પ્રકટે છે. આંખા ઉપર મોર આવે છે ત્યારે એ અનુમાન સહજ થાય છે, કે હવે તેના ઉપર કેરીઓ આવશે. તે પ્રમાણે પુરુષપ્રયત્ન જ્યારે કરવામાં આવે છે ત્યારે એ અનુમાન સહજ થાય છે, કે હવે ક્ષય પ્રકટે જ. જેટલો ક્ષયમાં વિનાશ થાય છે તેટલી પુરુષપ્રયત્નમાં અપૂર્ણતા સમજવી, કે જેટલી અપૂર્ણતા ક્ષયમાં પ્રતીત થાય છે, તેટલી ન્યૂનતા પુરુષપ્રયત્નમાં સમજવી. સોજ આની પુરુષપ્રયત્ન થાય અને પંદર

આની ક્ષમ મળે એમ હોતું નથી, પણ પૂરેપૂરું સોજ આની જ ક્ષમ મળે છે. તેથી જ્યાં સુધી પોતાની મહત્ત્વાકાંક્ષા સિદ્ધ ન થાય ત્યાં સુધી પુરુષ-પ્રયત્નને ત્યજી દેવાનો નથી, પણ હજી તેની અપેક્ષા છે, એમ સમજીને તેનું અનુષ્ઠાન કર્તવ્ય છે.

જેને મહત્ ક્ષમનું દર્શન કરવું છે, તેણે સાધારણ પુરુષપ્રયત્ન કર્યે ચાલવું નથી. જેને પોતાની મહત્ત્વાકાંક્ષા સિદ્ધ કરવી છે તેણે સાધારણ પુરુષપ્રયત્નથી અટકી જવાનું નથી, અને તેટલેથી તેનો અર્થ પણ સધાનો નથી. મહત્ત્વાકાંક્ષીને વિલક્ષણ પુરુષપ્રયત્ન કરવો પડે છે.

સરકસનો ખેત્ર કરનાર ખેલાડી જ્યારે કોઈ અસાધારણ પ્રયોગ કરી બતાવે છે ત્યારે પ્રેક્ષકો તાળીઓના ગડગડાટથી તેને વધાવી લે છે. તે પ્રમાણે જેનો પ્રયત્ન જોઈને આ જગતનાં મનુષ્યો આશ્ચર્યથી તેના પ્રતિ સ્તબ્ધ બનીને જોઈ રહે, તથા ધન્ય છે, વાહવાહ, અહાહા, એવા થમ્દો બોલી ઊઠે, તો જ તેનો પ્રયત્ન સાર્થક છે તથા ત્યારે જ તેનો પ્રયત્ન તે વાસ્તવ પ્રયત્ન છે, એમ સમજવું.

તમારી મહત્ત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવાને તમારે એક જ દિશામાં પ્રયત્ન કરવાનો હોય છે એમ નહિ, પણ ઉત્તર, દક્ષિણ આદિ દશે દિશામાં પ્રયત્ન કરવાનો હોય છે. જ્યાં સુધી કાર્યસિદ્ધિ ન થાય ત્યાં સુધી તમારે જ જ દિશામાં પ્રયત્ન કરવો જણાય તે તે દિશામાં અવિરતપણે પ્રયત્ન કરવો ઘટે છે.

શું તમે એમ કહો છો, કે અમે ઘણાંએ પ્રયત્ન કર્યો પણ અમારી મહત્ત્વાકાંક્ષા સિદ્ધ નથી થતી? ન કેમ થાય? થતી જ જોઈએ. પણ તે નથી થતી કે નથી થઈ તેનું કારણ એ છે કે, તમે વાસ્તવ પુરુષપ્રયત્નને કર્યો નથી.

નિરાશ ન થાઓ, પ્રયત્નને ત્યજી દો નહિ, પ્રારબ્ધ કાર્યને અર્ધ મૂકી દો નહિ; પણ ઊઠો, પુનઃ નવીન ઉત્સાહ અને નવીન વેગને ધારણ કરો. તમારો અર્થ સિદ્ધ કરવાને માટે શું તમે આકાશપાતાળને એક કરવાં પડે તો તે કર્યાં છે? શું તમારે ગિરિગુહરમાં પ્રવેશ કરવો પડે તો તેમાં તમે પ્રવેશ કર્યો છે? તમારે ઉદ્યાનમાં ચલવું પડે, કે તેને તરવો પડે તો તે તમે કર્યું છે? હિમાવનને તમારે ઓળંગવો પડે તો તેને તમે

છે? આખી પૃથ્વી ફરી વળવી પડે તો તે તમે ફરી વળ્યા છો? અત્યંત અસહ્ય કષ્ટો તેને માટે વેકમાં પડે તો તે તમે વેકમાં છે? તમારા પ્રાણપર્પત સર્વસ્વનો ભોગ તમારે આપવો પડે તો તે તમે આપ્યો છે? અને આવી જ બીજી આવશ્યક પણ જેમાં આસાધારણ વિવક્ષણતા રહેલી છે, એવી કિયાઓ તમે કરી છે?’

તમે તરત જ ઉત્તર આપી શક્યો, કે તેવું તો તમે કંઈ જ નથી કર્યું. બાળક જેમ લાકડીનો ઘોડો કરીને વરઘોડો કાઢ્યો, એમ માને છે તેમ તમે સાધારણ પ્રયત્ન કરીને એમ માન્યું છે કે, અહોહો! મેં બહુ મોટો પ્રયત્ન કર્યો છે! પા કલાક પણ આસન સ્થિર ન રાખી શકનાર મનુષ્ય જેમ પાંચ-દશ મિનિટ એક આસને બેસીને બે ચાર ગાળાઓ અસ્થિર ચિત્તે ફેરવીને માને, કે મેં ધ્રુવ કે વાલ્મીકિ જેવી તપશ્ચર્યા કરી, તેના જેવું જ તમે માનો છો. વાસ્તવ પુરુષપ્રયત્નના પ્રાંગણમાં પણ ડહાં તમારો પ્રવેશ થયો નથી, તો તેના મધ્ય ભાગમાં તો તમે કયાંથી જ પ્રવેશા હો! તેના મધ્ય ભાગમાં પ્રવેશવા માટે ઉપર જણાવી તેવી બાબતો તમારે કરવી પડે તેમ છે.

તેથી તમારી મહત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવા ઈચ્છતા હો તો, આકાશ-પાતાળ એક કરવાં પડે તો તે કરો, આખી પૃથ્વી ફરી વળવી પડે તો ફરી વળો, અત્યંત તીવ્ર કષ્ટ સહન કરવાં પડે તો તે કરો, પ્રાણપર્પતનો ભોગ આપવો પડે તો તે પણ આપો, અને સ્વપ્નમાં જે જે કંઈ કરવું પડે તે સર્વ કરો, અને વિજયને વરો. જ્યાં સુધી તમે આ પ્રમાણે નથી કરી શકતા ત્યાં સુધી તમારી અને કાર્યમિદ્ધિ વચ્ચે અંતર જ રહેવું છે, એમ સમજો.

જેને કાર્યમિદ્ધિ કરવી છે તે સગાંસંબંધીને છોડવાં પડે તો છોડે છે, માતા પિતા કે સ્ત્રી પુત્રાદિના પ્રેમને છોડે છે, ત્રિવિધ વૈભવ અને મોહને ત્યજે છે, અને આ પ્રમાણે જેનો ભોગ આપવો પડે તેનો ભોગ આપે છે પણ પોતાના અર્થને તે સિદ્ધ કરે છે જ.

હોતા હે, ચલતા હે, એ પ્રમાણે સાધારણ વેનગણો પ્રયત્ન ન થતા હો. પણ જે વર્તમાન જન્મમાં જ સત્ત્વઃ કાર્યસિદ્ધિનું દર્શન કરાવે તેવા તીવ્ર વેગવ્રણા પુરુષપ્રયત્નને થયા હો.

એક પ્રયત્ન કરીને ફળ ન મળે તો અટકી ન જાઓ, પણ એક પાછળ બીજા પ્રયત્ન કરો, બીજા પાછળ ત્રીજા કરો, ત્રીજા પાછળ ચોથો કરો અને આ પ્રમાણે પ્રયત્નપરંપરાને એક પછી એક કર્યા જ કરો. ઉજર પ્રયત્ન કરવા પડે તો ઉજર કરો અને તેથી વધારે કરવા પડે તો તેથી વધારે કરો, પણ ફળને પ્રાપ્ત કરો ત્યારે જ વિરમો.

જેને સામાન્ય કાર્ય કરવું છે તેને સામાન્ય પ્રયત્નની જરૂર છે, પણ જેને મહાન કાર્ય કરવું છે તેને સામાન્ય પ્રયત્નથી ચાલે તેમ નથી. તેણે તો કાર્યાનુરૂપ પ્રયત્ન કરવો જ ઘટે છે. તમારે તમારી મહત્ત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવી છે, તો પછી તમારે સાધારણ પુરુષપ્રયત્નથી ચાલે તેમ નથી જ.

હારી ન જાઓ. અસાધારણ પ્રયત્ન કરવાનો છે, જાણીને ધીરને ન હારી જાઓ. તે પ્રમાણે તમે કરી શકો તેવું બળ તમારામાં વિદ્યમાન છે જ. તમને તે પ્રતીત નથી થતું તેવું કારણ એ છે કે, તમે તેને પ્રકટ નથી કર્યું પણ ગુપ્ત રાખ્યું છે. જ્યાં તમે પ્રયત્ન કરવા માંડો છો ત્યાં આ બળ આપોઆપ જ પ્રકટ થાય છે. પ્રયત્નરૂપી ધર્મણની જ તેને જરૂર હોય છે, અને ને મળતાં તે સહજ પ્રકટે છે.

મોટા જાડા ઘરીરવાળા કે શ્રીમાન કે એવા મનુષ્યો જ વાસ્તવમાં પુરુષપ્રયત્ન કરી શકે છે, એમ હોતું નથી. જેને સાચી ચિકીત્સા છે તે ગમે તે સ્થિતિમાં પ્રયત્ન કરી શકે છે. મહત્ત્વાકાંક્ષા સિદ્ધ કરવાની સાચી ઈચ્છાવાળાને નથી તો દુર્બલ શરીર નડતું, કે નથી તો દરિદ્રતા નડતી, કે નથી બીજી કોઈ વસ્તુ નડતી. તેને બાહ્યબળની જરૂર ઓછી રહે છે. તેના અંતરમાં એક પ્રકારનો એવો ન રોડી શકાય તેવો વિવક્ષણ વેગ ઊકળે હોય છે, કે તે અન્ય મનુષ્યો ન કંટપી શકે તેવો પ્રયત્ન કરી શકે છે. તેના આ આંતર સામર્થ્ય અને આંતર વેગની જગતને ઝાંખી પણ થતી નથી. કારણ કે તે જોવાને તેનાં નેત્ર યોગ્ય થયાં નથી. તે તો આત્મભગથી આગળ રાને આગળ રહ્યો જાય છે, અને ત્યારે તે પોતાની મહત્ત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરે છે ત્યારે જગત તેના પ્રતિ આશ્ચર્ય મુખમુદ્રાથી સ્તબ્ધ બની જોઈ રહે છે. અને આ જોઈ રહેનારામાંથી ઘણા તો તેને તે સ્થિતિ પ્રાપ્ત થયાનું.

કારણ પ્રારંભ ગણે છે, કે કાં તો ઈશ્વરેચ્છા, સંજોગ કે તકને ગણે છે. પરંતુ તે બિચારા જાણતા નથી હોતા કે, પ્રારંભ, ઈશ્વરેચ્છા કે સંજોગ કયાં અને કેવી રીતે કોને માટે કાર્ય કરે છે. x x x

શ્રીનૃસિંહાચાર્ય પ્રણીત શ્રીત્રિભુવનવિજયી ખડ્ગ નામના પુસ્તકમાં પોતાની મહારવાકાશાને સિદ્ધ કરવા પ્રાપ્ત રાજ્યવૈભવને ત્યજીને અરણ્ય પ્રદેશમાં વિચરનાર શ્રીવીરવિજયચંદ્ર કહે છે કે,

વીર પુરુષ તો તેહ, જે આગ્નિ તે જર કરે,
આદિ સમર્પે દેહ, પછી કાલથી પણ નવ ડા,

ન મળે ઈન્દ્રિયો અર્થ, તે શું પુરુષપણું રહ્યું.
જગમાં તપી તપી જા, દુઃખદ શકટ રૂઢિ વહ્યું

થાવું ન ઘટે નિરાશ, ઘટમાં પ્રાણ રહ્યા ઘગ,
કાં તો ત્યજવી આશ, કાં મેળવવું નવ ડગી.

તે પ્રમાણે કાલભયથી ન ડરતાં આપણી મહારવાકાશાને સિદ્ધ કરવા વીર પુરુષ બનવાની જરૂર છે. જે આ જન્મમાં ઈચ્છેહો અર્થ ન મળે તો પછી પુરુષપણું નિરર્થક છે. અને જ્યાં સુધી શરીરમાં પ્રાણ છે ત્યાં લગી અધીર્મથી નહિ ડગીને નિગદ્યાને વથ નહિ થતાં ઈત્સનાર્થને સિદ્ધ કરવા ઘટે છે. અને આગે નિશ્ચય સેવનાર જ મહારવાકાશાને વર્તમાનદેહમાં સિદ્ધ કરી શકે છે. અને આવા નિશ્ચય વિનાના મનુષ્યો સહ જ પ્રયત્ન કરતાં કાલભય કરે છે અને મરણને ચરણ થાય છે.

શ્રીવીરવિજયચંદ્રને માર્ગમાં એક વૃદ્ધ તપસ્વી મળે છે, જે તેમને જણાવે છે, કે ‘આ જગતમાં કોઈ પણ શક્તિ, કે કોઈ પણ પદાર્થ ન મળે એમ તો નથી જ.’

આ વાક્ય ઉપર વિચાર કરો, અને નિશ્ચય કરો, કે તમે કોઈ પણ વસ્તુને મેળવી શકો તેમ છો, અથવા તમે તમારી જામે તેવી મહારવાકાશા-ને પણ સિદ્ધ કરો. થોડો તેમ છે. જ. આ વસ્તુને આ તપસ્વીના મુખમાંથી

બોલાવનાર કોઈ સામાન્ય જીવદશાપત્ન મનુષ્ય ન હતા પણ નિત્ય ચિત્તસ્વ-
રૂપમાં રમનાર પરમાત્મા શ્રીમાન નૃસિંહાચાર્યજી હતા; અને તેમનાં આ વચનો
પરવચનરૂપ સમજે, કે ઈશ્વરના મુખમાંથી નીકળેલાં હોવાથી સિદ્ધ થઈ
થકે તેવાં વેદવાક્યોરૂપ સમજે. એ તમે જાણો છો, કે પૃથ્વી ચળે છે, મેરુ
ચળે છે અને નભોમંડળ ચળે છે, પણ મહાપુરુષનાં વાક્યો કદી ચલિત થતાં
નથી. તે પ્રમાણે વત્નથીલને કોઈ પણ પદાર્થ મળ્યા વિના રહેતો નથી, એ
સિદ્ધ નિયમ સમજે.

આગળ ચાલતાં ચાલતાં વળી વીરવિજયચંદ્ર બોલે છે કે,

‘જે ધાર્મ્યું નવ થાય, તો જીવ્યાથી અધિક શું?

ભલે પ્રાણ વહી જાય, પણ નિશ્ચયથી ન ડગ તમુ.’

તે પ્રમાણે પ્રાણ જતા હોય તો ભલે જાય, પણ કૃતનિશ્ચયથી વિમુખ
થવાની અથવા તેને ત્યજી દેવાની બુદ્ધિમાનને જરૂર નથી જ. કારણ કે
આ જગતમાં જે મનુષ્ય પોતાનું ધાર્મ્યું કરતો નથી અને પરવશપણે મૃત્યુમુખમાં
પડે છે, તેવા મનુષ્યોનું જીવન નિર્ઘકસમ જ છે.

મનુષ્યને આરંભમાં કંઈ જ અનુકૂળતા નથી હોતી, પરંતુ તે પ્રયત્ન
કરવા માંડે છે, એટલે તેને સર્વ અનુકૂળતા મળી આવે છે. મહત્ત્વાકાંક્ષા
પ્રયત્નથી સિદ્ધ થયા વિના રહેતી જ નથી. તમે યથામતિ અને યથાશક્તિ
અંતઃકરણપૂર્વક પ્રયત્ન કર્યા કરો અને તમારી મહત્ત્વાકાંક્ષા સિદ્ધ થયા
વિના નહિ જ રહે.

તત્ત્વવિદ્ શ્રીમાન્ વિશ્વવંદ્ય શ્રીકૃષ્ણાચોતસ્વિન્નેના દ્વિતીય કલ્પોલમાં
લખે છે કે,

‘પુરુષાર્થપુત્ર ઉદ્ભવતાં, દારિદ્ર્ય દુખ સહિ ટળતાં,

સિદ્ધિનિધિ પામે લળતાં, એશ્વર્યો આવી મળતાં,

તુચ્છ કીટ પણ પોતે બની જતો ચિત્ત ખુદ,

વર્તતી સકળ વિશ્વમાં આર અદ્ભુત.’

તે પ્રમાણે મનુષ્યના ઈષ્ઠિસાધ્ય માત્ર પુરુષાર્થ વડે સંધાય છે. પુરુષ
પ્રયત્નથી જીવ ચિત્તપદને અર્થાત્ સર્વોત્તમ ઈશ્વરપદને પામે છે તો પછી

ઈતર લોકિક અલોકિક મહત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરે, એમાં શું આશ્ચર્ય છે, કે શી શંકા છે?

ઘણા મનુષ્યો કહે છે કે ‘પ્રયત્નનું ફળ વર્તમાન દેહમાં કયાં મળે છે? ઘણાએ મનુષ્યો બિચાગ પ્રયત્ન કરે છે, પણ તેમને ફળ કયાં મળે છે?’ પરંતુ આ તેમનું કહેવું વાસ્તવિક નથી. પ્રયત્નનું ફળ મળે છે જ. કારણ કે તેવો ઈશ્વરનો કે પ્રકૃતિનો—કુદરતનો સિદ્ધ નિયમ છે. પરંતુ જે પ્રયત્નશીલિય હોય છે તેનું ફળ વિગતે મળે છે. તેથી જેણે વર્તમાન દેહમાં જ પોતાના પ્રયત્નનું ફળ ભોગવવું છે તેમણે સામાન્ય પ્રયત્ન કર્યો પરવડે તેમ નથી. આપણા ચાત્રમાં કહ્યું છે, કે—અતીવ્રતગુણનાં ફલમિદૈવ ઇચ્છતે અતિ ઉગ્ર પુણ્ય કરનાર તેનું ફળ અહીં જ—આ લોકમાં જ ભોગવે છે. તે પ્રમાણે અતિ ઉગ્ર પુરુષાર્થનું ફળ આ લોકમાં જ, આ દેહમાં જ મળે છે, તેથી સામાન્ય પ્રયત્ન કરી અંટકી ન જાઓ, પરંતુ અતિ ઉગ્ર પ્રયત્ન કરીને વર્તમાન દેહમાં જ તમારી મહત્વાકાંક્ષાને અથવા તમારી ઈચ્છાને સિદ્ધ થયેલી અનુભવો. દેવો પણ એક વખત તમારો પ્રયત્ન જોઈને ધન્યવાદ આપે તેવો પ્રયત્ન કરો. તમારા પ્રારબ્ધમાં કોઈ વસ્તુ ન હોય અથવા તમારું પ્રારબ્ધ વિપરીત હોય, તોપણ તમારો અવિરત અને ઉગ્ર પ્રયત્ન જોઈને ઈશ્વરને પણ તમારે માટે કોઈ માર્ગ કાઢવો પડે, એવો અસાધારણ પુરુષપ્રયત્ન કરો. તમારા પુરુષપ્રયત્નના ફળરૂપે જ્યારે તમને ઈતર ઉચ્ચલોકમાં પ્રવેશ કરવાનો સમય આવે ત્યારે તમને તે લોકસ્થિત દેવો આનંદથી વધાવી લે, તેવો પુરુષપ્રયત્ન કરો.

અને આ પ્રકારનો પુરુષપ્રયત્ન કરનાર માટે બ્રહ્મલોકાર્પતનાં દ્વાર નિરંતર ખુલાં જ છે, એમ નિશ્ચય સમજો. તે પોતાના પુરુષપ્રયત્ન વડે એક જ કાર્પને સિદ્ધ કરે છે. એમ નહિ, પરંતુ તદ્દનંતર તેને સર્વ કાર્પ સિદ્ધ કરવાની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી મોગ, ભોગ કે મોક્ષ સર્વ સત્વર સિદ્ધ કરાવનાર આ પુરુષપ્રયત્ન જ છે, એમ સમજીને તેનું નિત્ય અનુક્રાન કરો.

૫ : તારો કર્મમાં જ અધિકાર છે ફળમાં નથી

ફલમાત્રની પ્રવૃત્તિ સત્તા પોતાના નિયમમાં કેવી સાવધાન છે તેને આ અલ્પજ્ઞ જીવે શું જાણે? (ત્રિ. વિ. ખડ્ગ.)

કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે મા પલેષુ કદાચત—તારો કર્મમાં અધિકાર છે, ફળમાં (અધિકાર) નથી. એ શ્રી ભગવદ્ ગીતાના શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માના વચનનો વાસ્તવ શું અર્થ છે, તે મહત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવા ઈચ્છનારે સારી રીતે સમજવાની જરૂર છે.

પ્રાણીમાત્રની અને મનુષ્યમાત્રની પ્રવૃત્તિ ફળની આશાથી જ થાય છે, ફળની આશાને જો આપણે પ્રાણીમાત્રના અને મનુષ્યમાત્રના હૃદયમાંથી લઈ લઈએ તો તે પ્રવૃત્તિ કરતાં તરત જ અટકી જાય છે. કોઈ પણ પ્રકારના ફળની આશાને લઈને આ સર્વ પ્રવૃત્તિમાં જોડાય છે, એ કોઈ પણ મનુષ્ય સહજ સમજી શકે તેમ છે જ. પોતાની પ્રવૃત્તિનું અમુક ફળ મળશે, એ આશાએ તો જીવમાત્ર વિવિધ ક્રિયા કરે છે. અને આવી આશા જો તેને નથી હોતી તો પછી તેને પ્રવૃત્તિમાં જોડાવાનું કોઈ પ્રયોજન રહેતું નથી.

આ પ્રમાણે આ વિશ્વનો કમ છતાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને ગીતામાં 'તારો કર્મમાં જ અધિકાર છે, અને ફળમાં (અધિકાર) નથી' એ વાક્ય થા માટે કહ્યું છે, તે બુદ્ધિમાનને વિચારવાયોગ્ય જ છે.

મનુષ્યો ખાવાની પ્રવૃત્તિ કરે છે, તે પણ ફળની આધારી, તે નેકરી કે વ્યાપારાદિ કરે છે, તે ફળની આધારી, તે સાચું કે જૂઠું વર્તન કરે છે તે પણ ફળની આધારી, સ્ત્રીપુરુષ લગ્નસંબંધથી એકબીજા સાથે જોડાય છે, તે પણ ફળની આધારી, ખેડૂતો ખેતી કરે છે, તે પણ ફળની આધારી- અને આ જ પ્રમાણે પ્રત્યેક મનુષ્ય કોઈને કોઈ ફળની આધારે અવલંબીને જ પ્રવૃત્તિ કરે છે, એ અતિ સ્પષ્ટ જ છે. હવે જો આ ફળની આધારે તેમનામાંથી લઈ લેવામાં આવે તો પછી તેમને પ્રવૃત્તિ કરવાનું કે કર્મમાં જોડવાનું કોઈ પ્રયોજન રહેતું નથી. અને તે પ્રયોજનનો વિનાશ થતાં પછી સ્વભાવથી જ મનુષ્યો કર્મથી ઉપરામ પામી રહે છે. તો પછી તાજે કર્મમાં જ અધિકાર છે અને ફળમાં નથી, એવું ભગવાને યા માટે કહ્યું હતું, એ પ્રશ્ન થવો એ સ્વાભાવિક જ છે. અને તેમાં પણ વિશેષે કરીને જેને મહત્વાકાંક્ષાની સિદ્ધિ કરવી છે તેને તો એ પ્રશ્ન સડજ જ થાય તેમ છે, કે જો તે ફળની આધારી રહિત થઈને બેસે છે, તો તેને જોઈને તેવો ઉત્સાહ પ્રકટતો નથી તથા તેને જે પ્રકારનો પુરુષપ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે, તે પ્રકારનો પુરુષપ્રયત્ન તેનાથી થઈ શકતો નથી; અને આ પ્રમાણે થવાથી તેની મહત્વાકાંક્ષા સિદ્ધ થઈ શકતી નથી જ.

આવાં આપણા ઘાસોના ગૂંઠ વાક્યોના અર્થ થયાર્થ રૂપમાં સમજવાને સંયમદૃષ્ટિની જરૂર છે; અથવા તો જેના ઉપર ઈશ્વરનો અનુગ્રહ થયો છે તેવા મહાભાગ પુરુષવરોને તેના અર્થ થયાતથા—જેવાતેવા રૂપમાં સ્પષ્ટ થાય છે. આ પ્રમાણે હોવાથી આજે અનેક મનુષ્યો અનેક તર્કવિતર્ક કરીને આપણા ઘાસોના વાક્યોના અર્થ કરવા મચી પડે છે. પરંતુ તેમણે કરેલા નિર્ણય કેવડ તર્કથીન જ હોય છે અને તેથી તે અવધાર્ય જ હોય છે. આ કાળમાં આવા નિર્ણય કરનાર અનેક મનુષ્યો જોવામાં આવે છે, અને વસ્તુતઃ તે કંઈ જ થયાર્થ અર્થને જાણી શક્યા નથી હોતા, છતાં જાણે પોને થયાર્થ દૃષ્ટિને પ્રાપ્ત થયા હોય તેમ માનીને જનસમૂહનું કલ્યાણ કરવાને ધૂમે છે. પરંતુ તેવા મનુષ્યોએ આજ સુધી જનસમૂહનું કંઈ જ વાસ્તવ કલ્યાણ કર્યું નથી. અને હવે પણ કરનાર નથી જ. આ પ્રકારનાં નિગૂંઠ રહસ્યોને

જાણવા માટે આંતર-ચક્ષુ ઊઘડવાની જરૂર છે; અને જેને તે દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થયેલી છે તે જ આ પ્રકારનાં સ્વસ્થને પથારી રીતે સમજી શકે છે.

ન તસ્ય પ્રતિમા નિચતે—તેની પ્રતિમા હોતી નથી—એ વાક્યનો અર્થ અનેક મનુષ્યો મૂર્તિપૂજના ખાંડનમાં કરે છે, અને આ દેશના તથા પરદેશના હજારો મનુષ્યો મૂર્તિપૂજ નકામી છે, તેથી દેશને અનેક હાનિ થઈ છે તથા ધાય છે, અને તેને અજ્ઞાની કે મૂર્ખ મનુષ્ય જ માને છે. એમ કહીને મૂર્તિપૂજનો ઉચ્છેદ કરે છે પરંતુ આમાંથી કોણે ભક્તિને સાધી છે, કોણે યોગને સાધ્યો છે, અને કોણે વેદના તાત્પર્યને યોગ્ય પ્રભુચિત્ત દ્વારા એ જાણીને સ્વાનુભવ કરેલો છે, અને નિરાવરણ દૃષ્ટિને પ્રાપ્ત કરેલી છે, કે તે છાતી દોહીને એમ જ કહી શકે છે, કે મૂર્તિપૂજ નકામી છે અને તે હાનિ કરે છે. જેમણે જેમણે પૂર્વે આર્યશાસ્ત્રાનુસાર ભક્તિ, યોગ કે તત્ત્વવિચારને સિદ્ધ કર્યા છે, તે તો મૂર્તિપૂજનો સ્વીકાર જ કરે છે, અને તેના લાભ જ જણાવે છે. તો જેને જે શાખનો સ્વાનુભવ છે, તેમનું કહેવું વધારે પ્રમાણભૂત કહી શકાય, કે જે માર્ગે જેણે કદી એક ડગ પણ ભળ્યું નથી તેમનું કહેવું વધારે પ્રમાણભૂત કહી શકાય? ભલે બીજી રીતે આ મનુષ્યો મોટા ધુરંધર વિદ્વાન હોય, પણ તેથી શું થયું? તેટલાથી તેમને આ દિશાનું જ્ઞાન છે, એમ કેવી રીતે કહી શકાય? તેથી અંગ્રેજો, અમેરિકનો કે આપણ દેશના મોટા વિદ્વાન જણાતા મનુષ્યો, કે જેમને ઉપાસનામાર્ગનું ક્રિયિત્સરખું પણ જ્ઞાન નથી, તે મૂર્તિપૂજને નિંદે, કે તેને હાનિ કરનાર કહે, તેટલા ઉપરથી બુદ્ધિમાને વ્યામોહને પામવાનું લેધ પણ પ્રયોજન નથી જ.*

* જે ભાગ હાઈડ્રોજન અને એક ભાગ ઓક્સિજન મેળવવાથી જન્મ પાણી ધાય છે અને આ જે વસ્તુને મેળવીને પાણી કરવાનો ક્રમ જન્મ શાસ્ત્રીય તથા કુદરતી છે તે જ પ્રમાણે મૂર્તિપૂજનાના અમુક અમુક ક્રમથી અમુક અમુક રીત સિદ્ધ ધાય છે તથા મૂર્તિપૂજ એ જંગલી મનુષ્યોએ માનેથી કે કઈ અર્થવિનાની પ્રક્રિયા નથી, પણ કેવળ શાસ્ત્રીય (સાઈન્ટિફિક) તથા કુદરતી પરમ કલ્યાણજનક અને વિવિધ વિવિધતા ફળને ઉત્પન્ન કરનાર સર્વોત્તમ પ્રક્રિયા છે. એ સંબંધમાં એક સ્વતંત્ર

હવે આપણે 'તાગે કર્મમાં જ અધિકાર છે, ફળમાં નથી,' એ સંબંધમાં વાસ્તવ પ્રકાશ પાડીશું. ફળની આશા જતાં જીવોનું કર્મમાં જોડાવું નથી થતું, એ વાર્તા શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માને અચાત હોય, એમ હોવું સંભવતું નથી જ. પરંતુ તેમણે આથી તે વાક્ય વડે વિશેષ અર્થ કહેવા ધાર્યો હોવો ઘટે છે. પરંતુ આ વાર્તાને નહિ સમજીને અનેક મનુષ્યો આજે જેને તેને એ બોધ દેવા મચી પડે છે. કે ભાઈ! આ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના વાક્યપ્રમાણે નિષ્કામ કર્મ કરો. ફળની આશાથી રહિત યદ્યપે કર્મ કરો. પરંતુ આવા બોધ દેનાર મનુષ્યો જ ફળની વિવિધ આશાથી યુક્ત હોય છે, અને તેઓ તેને લઈને જ વિવિધ ક્રિયા કરતા હોય છે!

આ વાક્યમાં જે 'અધિકાર' શબ્દ વપરેલો છે, તે સંબંધમાં વિચાર કર્તવ્ય છે અને આ જ દેકાણે ભ્રાંતિ થતી જણાય છે. તારો કર્મમાં અધિકાર છે અને ફળમાં અધિકાર નથી, તેનો એવો અર્થ છે, કે કયા કર્મનું, કયારે અને કેટલું ફળ મળશે, એ સંબંધનું ચિંતન કરવું, એ તારા અધિકાર (પ્રોવિન્સ)ની વસ્તુ નથી; અર્થાત્ તેનું ચિંતન કરવાની તારે જરૂર નથી. તાગે તો કર્મમાં જ અધિકાર છે, અર્થાત્ કશું કર્મ કરવું, તેને કેટલા પ્રમાણમાં કરવું, કઈ દિશામાં કરવું, એ વગેરે કર્મસંબંધમાં વિચાર કરવો, એ તારા અધિકારની (પ્રોવિન્સ) વસ્તુ છે. અને તે પ્રમાણે કર્મ કરીને તારે તેનું શું ફળ મળશે એ વાર્તા ઈશ્વરને વસ્તુક સમજવી ઘટે છે.

'મા ફલેષુ કદાવન—ફળમાં તારો અધિકાર નથી,' એનો એવો અર્થ નથી, કે તને ફળ મળતું નથી. ઘણા મનુષ્યો ભ્રાંતિથી આવો પણ અર્થ કરી બેસે છે, પરંતુ તેમ નથી જ. કર્મ અને ફળ શબ્દ અને અર્થની પેઠે જ જોડાયેલાં છે; અથવા તો ધૂમ અને અગ્નિની પેઠે જોડાયેલાં છે. જ્યાં ધૂમ છે ત્યાં અગ્નિ હોય છે જ, તે પ્રમાણે જ્યાં કર્મ છે ત્યાં ફળ પ્રકટે છે જ. કર્મનું ફળ પ્રકટવું, એ આ જગતનો એક સિદ્ધ નિયમ જ છે. તેથી કર્મનું ફળ તો જીવને મળે છે જ.

પુસ્તક ઈશ્વરગુણરૂપી અમે લખવાના છીએ, જેથી અમે એ સંબંધમાં વિશેષ નિબંધાર કરવો અનુચિત ગણ્યો છે

અથવા તો તારે ફળની આશા રાખવાની નથી, એવો પણ આ વાક્યમાં ભાવ નથી જ. ફળની આશા રાખવાની જ છે, પરંતુ તેનું વારંવાર ચિંતન કરવાનું નથી. હું જે કર્મ કરું છું તેનું મને અમુક ફળ મળશે, ક્યારે મળશે, હજી કેમ મળનું નથી, કેટલા પ્રમાણમાં મળશે, વિપરીત ફળ તો નહિ મળે, એવું ચિંતન કર્મ કરનારે કરવાનું નથી, એ જ કહેવાનો આ વાક્યનો આશય છે. કર્મના સંબંધમાં ભલે મનુષ્ય વિવિધ વિચાર કરીને, અને નિર્ણય કરીને પ્રવૃત્તિ કરે, કારણ કે તે તેનો પ્રદેશ છે, પરંતુ ફળના સંબંધમાં નિર્ણય કરવાનું મમ તેનું નથી.

શ્રીમાન નૃસિંહાચાર્યજી પોતાના ત્રિભુવનવિજયી ખડ્ગ નામના ગ્રંથમાં લખે છે, કે ‘આ સંસારમાં કયા મનુષ્યને કમું સુખ—દુઃખ, અને કયા નિમિત્તથી મળશે, એની ખાતરી કરી શકાતી નથી. x x x ખરું જોતાં આ જીવો રાત્રિદિવસ ક્રિયા કરે છે, તોપણ કંઈ ક્રિયાનું કમું ફળ ક્યારે મળશે તથા ક્યારે ટળશે તે જાણના નથી.’ તેમ જ કમું ફળ કેવા પ્રકારની તથા કેટલી ક્રિયા કરવાથી ક્યારે મળશે, તથા કયા કારણથી ક્યારે અપાશે અને તે સુખદ કે દુઃખદ નીવડશે, એ આદિ જાણવાયોગ્ય વાતોને પણ જાણતા નથી,’ તે પ્રમાણે જીવદશાપન્ન મનુષ્યોને ખબર નથી હોતી, કે કંઈ ક્રિયાનું કમું ફળ ક્યારે મળશે. અને એ સંબંધમાં તે જે જે નિર્ણય કરે છે, તે અપવાદ જ હોય છે. તેથી એ સંબંધનું ચિંતન વસ્તુતઃ મિથ્યા જ છે. તેથી જ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કહ્યું છે, કે તારો કર્મમાં અધિકાર છે, પણ ફળમાં અધિકાર નથી, અર્થાત્ કર્મના પ્રદેશમાં પ્રવેશતી વખતે તારે ફળના પ્રદેશમાં પ્રવેશવાની જરૂર નથી જ.

વળી કર્મનું ફળ મળે છે, એ સિદ્ધ નિયમ છે, તો પછી કર્મનું ફળ આપણને યોગ્ય સમયે મળશે જ. તેથી પૂર્ણ ઉત્સાહથી કર્મ કરતા રહેવું, એ જ આપણે માટે હિતકર છે તથા શ્રેષ્ઠ છે.

આ પ્રમાણે નહિ કરનારની થી સ્થિતિ થાય છે? તે ઘોડું કર્મ કરે છે, અને હજી મને ફળ કેવું વધી મળું, હજી મારી ઈચ્છાનુસાર મને ફળ

કેમ ન મળ્યું, મને પ્રતિકૂલ ફળ કેમ મળ્યું, મને ફળ ભાવિમા મળશે કે નહિ, એ પ્રકારના ચિનનમા જ રહે છે, અને તથી પૂર્ણ એકાગ્રતાથી કર્મમા—પુરુષપ્રયત્નમા જોડાઈ શકતો નથી અને તે પ્રમાણે થવાથી તે ફળ જ દર્શન પણ કરી શકતો નથી તથી ફળના સમધનુ ચિનન ત્યજીને કર્મમા જ એકાગ્રતાપૂર્વક આપણો અધિકાર સમજીને સલગન રહેવું ઉચિત છે

વળી જેને પોતાની મહત્વાકાક્ષાને સિદ્ધ કરવી છે, તેણે તો ફળનું ચિતન ઘડીએ રાને પડકે કપું પરવડ તમ નથી જ મહત્વાકાક્ષા સિદ્ધ કરવાને પ્રયત્નને વિશેષ પ્રમાણમા અને વિશેષ સમય પર્યાત કરવાની જરૂર હોય છે તેથી તેમ નહિ કરતા જે તે ફળનો વિચાર કરવા બેસી જાય છે તો પછી પ્રયત્ન બાજુએ ગાંડી જાય છે મહત્વાકાક્ષીએ તો એ જ કરવાનું છે, કે એક પુરુષપ્રયત્ન પ્રતિ જ દૃષ્ટિ સ્થાપીને ચાલવાનું છે તેણે પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખવો ઘટે છે, કે તે જે ફળને ઇચ્છે છે તે મળશે જ, અને એમ માનીને તેણે પુરુષપ્રયત્નમા જ સલગન રહેવું ઘટે છે

ક્રિયા અને ફળ, કે કર્મ અને ફળ, એ એવી રીતે જોડાયેલા છે, કે જ્યાં પૂર્વ પૂર્વ છે ત્યાં ઉત્તર ઉત્તર હોય છે જ,—પ્રકટે છે જ તેથી ફળના સમધમા તે મળશે જ એવી દૃઢ શબ્દાને અંતરમા પોષવા વિના અન્ય કઈ જ કર્તવ્ય નથી જે કઈ કરવાનું છે તે પ્રયત્નને માટે જ કરવાનું છે

ત્યારે હવે મહત્વાકાક્ષી ! આપને સ્પષ્ટ થયું, કે તમારે ફળ સમધી વિચારના પ્રદેશમા પ્રવેશવાની જરૂર નથી તમારે તો એ જ કરવાનું છે, કે સંતોદિત પુરુષ પ્રયત્નને કરવો આ પુરુષ પ્રયત્ન શું કરે છે? તે તમારા ઈષ્ઠિત ફળને પ્રત્યેક પળે તમારી નિકટ અને નિકટ આવે છે, અથવા તો તમને તેની નિકટ નિકટ લઈ જાય છે, અને તેનો તમારી સાથે સમધ થવામા જેટલા અને જેટલા સમયના પુરુષપ્રયત્નની જરૂર હોય છે, તે થઈ રહેતા તેનો તમારાથી સમધ કરાવી આપે છે તેથી પૂર્ણ શબ્દાપૂર્વક તમારી મહત્વાકાક્ષાને સિદ્ધ કરવા માટે નિત્ય યત્નશીલ રહો, એ જ જોવાનું સાત્ત્વ્ય છે

મારા પુરુષપ્રયત્નનું ફળ કેટલું મળશે, ક્યારે મળશે, અમુક મળશે, કે અમુક મળશે, ક્યા નિયમે મળશે, એ સંબંધમાં તમે કંઈ જ વિચાર કરવા કામ લેતા નહિ, પરંતુ મા ફલેષુ કદાચન—એ શ્રીભગવદ્ વચનાનુસાર ફળના સંબંધમાં આ પ્રકારનું ચિંતન કરવાનો આપણો અધિકાર નથી, આપણે જરૂર નથી, એમ માનીને નિઃશંકિત પુરુષપ્રયત્નને જ આધ્યા, ઉત્સાહ, પ્રસન્નતા, ભજ, સ્ફૂર્તિ, તથા ધૈર્યપૂર્વક કર્યા કરો અને તમારી મહત્ત્વાકાંક્ષા વર્તમાન જન્મમાં જ ઈશ્વરાનુગ્રહથી તમે સિદ્ધ થયેલી જોઈશો.

આવો જ ભાવ આ ભગવદ્વાક્યામાં હોવો ઘટે છે. કારણ કે તેઓ આ શ્લોકના બીજા જ ચરણમાં કહે છે, કે મા કર્મફલેતુભૂર્વા તે સદ્ગોડ-સ્ત્વકર્મણિ-કર્મના ફળનો હેતુ તું ન રાખ, તેમ જ કર્મરહિત થવાની ઈચ્છા પણ તું ન સેવ તે પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા એક તરફથી કર્મના ફળની આશાથી રહિત થવાનો પ્રમોદ્ય કો છે અને બીજી તરફથી કર્મ કરવાને સૂચવે છે, તો એ પ્રમાણે ત્યારે જ બની શકે છે, કે જ્યારે કર્મનું ફળ ચોક્કસ મળનાર છે, એ પ્રકારનો ભાવ કર્મ કરનારના હૃદયમાં દૃઢ થયેલો હોય છે. અને આ જ પ્રમાણે થવાની જરૂર છે. કર્મનું ફળ કદી જતું જ નથી. તથા તેનું ફળ આપનાર સત્તા સર્વજ્ઞ છે તેથી તે યોગ્ય ફળ આપે છે જ. તેથી એ સંબંધમાં કર્મ કરનારે કંઈ જ વિચાર કરવાની જરૂર નથી, પણ માત્ર કર્મને જ ક્યો જવાની જરૂર છે. આ પ્રમાણે કરનાર જ સ્થિર વૃત્તિથી પ્રાપ્ત કર્તવ્યને ઉત્તમ પ્રકારે કરી શકે છે, અને તે જ પોતાના પ્રયત્નનું ફળ ઈશ્વર સત્તા દ્વારા ઉત્તમ પ્રકારે મેળવી શકે છે.

૬ : નિષ્કૃણતા

રે મન! આ સંસારમાં, દુઃખથી તું ન કરીશ,
છે આશા ત્રિભુવન ફરી, ધાર્યું તુ જ કરીશ.

(ત્રિ. વિ. ખડગ)

મનુષ્ય ગમે તેટલી સાવધાનતા રાખે છે, ગમે તેટલો ઉગ્ર પુરુષાર્થ કરે છે અને વિજય મેળવવાને પોતાનાથી બનતું સર્વ કરે છે, છતાં પ્રસંગે તેને નિષ્કૃણતા મળતી આપણે વિશ્વમાં જોઈએ છીએ. આવા પ્રસંગે મનુષ્ય હારી જાય છે, અને પ્રારબ્ધ—આરંભેલા કાર્યને ત્યજી દે છે. પરંતુ આ પ્રમાણે કરવું બુદ્ધિમાનને માટે ઉચિત નથી જ.

મનુષ્ય કંઈ સર્વજ્ઞ નથી, કે તે જાણી શકે, કે અમુક ક્રિયાનું ફળ અમુક જ મળશે, અથવા અમુક ફળને માટે અમુક પ્રયત્ન અમુક પ્રમાણમાં અને અમુક દિશામાં જ કરવાની જરૂર છે; અથવા તો તે કંઈ સર્વશક્તિ નથી, કે તે સર્વ સમયમાં પોતાના ઈષ્ટિનાર્થને સિદ્ધ કર્યા વિના ન રહે. અને આ પ્રમાણે હોવાથી તે વિજયને ઈચ્છતો હોય છે, અથવા તો તેને માટે પ્રયત્ન કરતો હોય છે, છતાં તે નિષ્કૃણતાને પ્રાપ્ત થાય છે. કારણ કે તે અલ્પજ્ઞ છે, તથા અલ્પશક્તિ છે, તેને જે કંઈ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનું હોય છે, તથા તેને જે કંઈ સામર્થ્ય મેળવવાનું હોય છે, તે અનુભવ કરી કરીને જ મેળવવાનું હોય છે. અને આવી અનુભવ કરવામાં તેને નિષ્કૃણતા પણ મળે છે જ. અને આવી નિષ્કૃણતા મળે છે ત્યારે તો તેને વિજયના વાસ્તવ માર્ગનું જ્ઞાન થાય છે. નિષ્કૃણતાથી તેને પોતાની અપૂર્ણતા સ્પષ્ટ થાય છે, અને તે જ્ઞાન તેને પ્રગતિના માર્ગમાં ઉપયોગી થઈ રહે છે.

આ પ્રમાણે હોવાથી નિષ્કૃણતા મળતાં મનુષ્યે નિરાશ થવાનું કશું જ પ્રયોજન નથી. જીવદશામાં રહીને મનુષ્યને કાર્ય કરવાનાં હોય છે, જેથી તેને નિષ્કૃણતા મળે એ સ્વાભાવિક જ છે. મનુષ્ય કંઈ ઈશ્વર નથી કે તે જે જે કંઈ કરે, તે તે સર્વને પ્રથમ પ્રસંગે સિદ્ધ કરી દે. તે એક મનુષ્ય જ છે.

અને તેથી તેને સર્વ પ્રસંગમાં વિજય ન મળે તો તેમાં કોઈનો મોટો દોષ તે કરી દેતો નથી.

ઘણા મનુષ્યો નિષ્ફળતા મળતાં સંકોચને સેવે છે અને લજ્જાને પામે છે, અને પોતે જાણે કોઈ મોટો દોષ ક્યો હોય તેમ માને છે. પરંતુ આ પ્રમાણે કરવાનું કંઈ જ પ્રયોજન નથી. મનુષ્ય જીવદયામાં સ્થિત છે, તો તેને નિષ્ફળતા પણ મળે. અને તેમ થાય તો તેમાં તેણે કોઈ પાપ કર્યું હોય, કે કોઈ દોષ ક્યો હોય તેવું છે જ નહિ. જીવમાત્રથી આવી ક્રિયા થવાનો સંભવ છે જ, કારણ કે તે અલ્પજ છે.

મનુષ્યે નિષ્ફળતાના પ્રસંગે ઓટયું જ કરવાનું છે, કે તેણે પ્રારબ્ધ કાર્યને છોડી દેવાનું નથી, તેણે પુનઃ નવીન ઉત્સાહ પ્રકટાવોને પ્રારબ્ધ કાર્યને પૂર્ણ કરવામાં જોડાવું ઘટે છે. જો આ પ્રમાણે મનુષ્ય નથી કરતો તો જ તેને સંકોચાવાનું કે થરમાવાનું છે, બાકી તે જો આગળ અને આગળ વધે જાય છે તો તેને કંઈ પણ સંકોચનું પ્રયોજન નથી જ.

જગતમાં જો મનુષ્યને નિષ્ફળતા ન મળતી હોય તો તેના જ્ઞાનમાં જે વૃદ્ધિ થાય છે, તથા તેનું જે અજ્ઞાન ટળે છે, તે ન ટળે. તેથી નિષ્ફળતા એ તેને હાનિ કરનાર નથી, પણ લાભ જ કરનાર છે. પોતાની ક્યાં અપૂર્ણતા છે, તે નિષ્ફળતા તેને જણાવી આપે છે, જેથી તે તેવી ભૂલ ફરી કરતો નથી, અને આગળ અને આગળ વધે છે. અને મનુષ્યમાં અલ્પજત્વ છે તો તેને નિષ્ફળતા પણ મળે, એ સ્વાભાવિક જ છે. નિષ્ફળતા જ મનુષ્યના જ્ઞાનમાં વૃદ્ધિ કરનાર છે.

તેમાં પણ જે મહત્ત્વાકાંક્ષી છે, તેને તો પ્રસંગે અનેકવાર નિષ્ફળતા મળે છે. જેને સાધારણ કાર્ય કરવાં છે તેને નિષ્ફળતા નથી પણ મળતી; પરંતુ જેને મોટાં કાર્ય કરવાં છે, અને જેને મહત્ત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવી છે, તેને નિષ્ફળતા મળે છે જ. તેથી મહત્ત્વાકાંક્ષીએ આ પ્રસંગે ઓટકી જવું ઘટવું નથી, પણ દ્વિગુણ ઉત્સાહને પ્રકટાવી પ્રાપ્ત કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થવું ઘટે છે.

જગતમાં જે સામાન્ય નિર્વાહપૂરતું જ કાર્ય કરે છે, તેમને નિષ્ફળતાના પ્રસંગે કંઈ આવતા નથી; પણ જે મોટાં કાર્યને આરંભે છે તેમને

નિષ્ફળતાના અનેક પ્રસંગો આવે છે. આપા પ્રસંગે જગતની દૃષ્ટિથી કે હાસ્યપાત્ર થાય છે, અને જગતનાં મનુષ્યો તેને કહે છે, કે 'અમે કશું નહીં કરીએ, કે ભાઈ! ઉદ્ધાર કરી પણ ભાગ્યે નહીં. પણ મોટો લાડલો લેવા જ્યાં તે પછી આ પ્રમાણે થવું જ જોઈશે.' આ વગેરે વચનો કહીને તેને એવો ભોધ કરવા આ મનુષ્યો ઈચ્છે છે, કે આવી મહત્ત્વાકાંક્ષાને ધારણ કરીને જગતનાં મનુષ્યો જે પ્રવૃત્તિ કરે છે, તેથી વિવશણ પ્રવૃત્તિ કરવાની જરૂર નથી. પરંતુ આ વિચાર એક મનુષ્યને માટે યોગ્ય નથી જ. જેને પેટ ભરીને અને સામાન્ય વિષયભોગ ભોગવીને પશુની પેઠે મરણને ધારણ થવું છે, તેમને માટે આ વિચાર ઉચિત છે. પરંતુ જેમને મહાપદે સ્થિત થવું છે, વાસ્તવ મનુષ્ય થવું છે, અને જેમને પોતાની મહત્ત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવી છે, તેમને માટે આ વિચાર કેવલ નિર્વર્થક જ છે.

જગત ભલે નિષ્ફળતા મળનાં હોય, પરંતુ તેથી મહત્ત્વાકાંક્ષીએ નિરાશ થવાનું કંઈ જ પ્રયોજન નથી. તેણે જેમ જેમ નિષ્ફળતા મળે તેમ તેમ અધિક અને અધિક ઉત્સાહને ધારણ કરીને મહત્ત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવા પ્રયત્નમાં સંલગ્ન રહેવું ઘટે છે. જે મનુષ્યો આજે તેને હોય છે, તે જ મનુષ્યો, જે આજે મોટું કાર્ય કરતા હોય તે તેમને આથી પણ વધારે વખત નિષ્ફળતા મળે તેમ હોય છે જ. પરંતુ તે નદીને કિનારે ઊભા ઊભા હોય છે એટલું જ હોય છે. અને તે ઉપરથી તેમને કંઈ તરતા આવડે છે, એ સિદ્ધ થવું નથી. જે નદીને તરી જવાનો પ્રયત્ન કરે છે, તે ડૂબ્યાં પણ આરંભમાં ખાય છે. પણ એક સમય એવો આવે છે, કે જ્યારે તે સ્વભાવુભવે નદીની પેઠે પાર પડે છે; અને જે કંઈ ઊભા ઊભા તેનું હાસ્ય કરતા હોય છે, તે તે જ સ્થિતિમાં ત્યાં ઊભા રહે છે, અને ચંદ્ર પણ ભોજવાનું પણ ધીર કરી શકતા નથી. પણ જ્યારે તે રાત્રીને નદીને પેઠે પાર જાયેલો જુએ છે, ત્યારે તેની સ્તુતિ કરવા માંડે છે. તેથી જગતના અભિપ્રાય પ્રતિ મહત્ત્વાકાંક્ષીએ જોવાની જરૂર નથી. તેણે તો અવિરત ઉત્સાહને ધારણ કરીને સતત રાગજ અને આગજ જ વધવું ઘટે છે.

એક વખત નિષ્ફળતા મળે તો બીજી વખત કાર્ય આરંભો. બીજી વખત નિષ્ફળતા મળે તો ત્રીજી વખત આરંભો; અને આ પ્રમાણે સો વાર, પાંચસો

વાર કે એક હજાર વાર નિષ્ફળતા મળે તો, એકસોને એક વાર, પાંચસોને એક વાર કે એક હજારને એક વાર પ્રયત્ન કરો. એ નિશ્ચય કરીને જાણો, કે દરેક નિષ્ફળતાના પ્રસંગે તમે પાછળ પડતા નથી, પણ આગળ ને આગળ જ વધો છો. નિષ્ફળતા મળતાં મનુષ્યો એમ માને છે કે, શાપભરે પાછા પડ્યા, પણ વસ્તુતઃ તેવું નથી. તે નિષ્ફળતાના પ્રસંગે આગળ જ વધવા લાગે છે. તેથી નિષ્ફળતા મળતાં નિરાશ થવાનું કંઈ જ પ્રયોજન નથી, પરંતુ આશા, ઉત્સાહ, પ્રસન્નતા વગેરેને ધારણ કરીને પુનઃ અધિક વેગથી પુરુષ-પ્રયત્નમાં જોડાવું ઘટે છે.

કોઈ પણ મત્ત કરવાથી ઈશ્વર મનુષ્યને આગળ જ લઈ જાય છે, તેની પ્રગતિ જ કરે છે; તે પ્રમાણે જ પ્રયત્ન કરે છે, તેને સફળતા મળે, કે નિષ્ફળતા મળે, પણ તેની પ્રગતિ જ થાય છે.

સર્વ મનુષ્યોનો અધિકાર એકસરખો હોતો નથી, અને તેથી કોઈને એક વખત નિષ્ફળતા મળતાં તે કાર્યસિદ્ધિને કરે છે, અને અન્યને બે ચાર વખત નિષ્ફળતા મળે છે, ત્યાર પછી કાર્યસિદ્ધિ થાય છે. પણ પ્રયત્નના અંતમાં કાર્ય સિદ્ધ તો થાય છે જ. તેથી બુદ્ધિમાને તત્કાળ પાછો જ પ્રસંગે કાર્યસિદ્ધિનું દર્શન ન થાય તો તેટલાથી પ્રયત્નથી વિરમવું ઘટવું નથી.

બૂકર ટી. વોશિંગ્ટને શાળાનું મકાન બાંધવા માટે એક ઈંટની ભઠ્ઠી પકવવા માંડી હતી. તેમાં તે પાંચ વાર નિષ્ફળ થયો હતો, અને તેનાં સાધન માત્ર જતાં રહ્યાં હતાં. પરંતુ તે નિરાશ ન થયો, અને છટ્ટીવાર પ્રયત્ન કર્યો અને તેને વિજય મળ્યો. x x x

આફ્રિકામાં સત્યાગ્રહને માટે મહાત્મા ગાંધીએ જે પ્રયત્ન કર્યો હતો, અને તે પ્રયત્નમાં તેમને અનેક પ્રસંગે નિષ્ફળતા મળી હતી, અને કેદમાં જવું પડ્યું હતું છતાં પણ તેમણે પ્રાપ્ત પ્રયત્નને ત્યજ્યો ન હતો, અને તેનાં પરિણામમાં તેમને વિજય મળ્યો હતો જ.

ભગીરથે કરેલો પ્રયત્ન આજે કોને અજાણ્યો છે ? આવો પ્રયત્ન આજ સુધી દુનિયામાં કોઈએ કર્યો હોય એમ જાણવામાં નથી જ. તેમને ગંગાને સ્વર્ગમાંથી લાવવાને માટે અનેક વિઘ્ન નડ્યાં છે, છતાં પણ તેમણે

પ્રપન્નને ત્યજ્યો નથી, અને અંતે જ્યારે તેમણે તેમને આ લોકમાં આણ્યા છે, ત્યારે જ તે વિશ્વ્યા છે.

બીજાં આ હકીકતને સમર્પન કરનારાં અનેક દૃષ્ટાંતો મળી આવે તેમ છે જ. પરંતુ તે સર્વજ્ઞ તાત્પર્ય એ જ છે, કે નિષ્કૃજતા મળે તો તેથી આરંભેલા કાર્યમાંથી વિરમી જવું નહિ, પણ તેને પૂર્ણ કરવું ત્યારે જ વિરામ પામવું.

શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને અર્જુનને જ્યારે રણસંગ્રામમાં વિષાદ ઉત્પન્ન થયો હતો અને તેને લીધે જ્યારે તેમને નિરાશા ઉત્પન્ન થઈ હતી ત્યારે તેમને કહ્યું છે, કે કુતસ્ત્વા કશ્મલમિદં વિષમે સમુપાસ્યતમ્ । અનાયજુષ્ઠ-મસ્ત્વર્ગ્યમકીર્તિકરમર્જુન ।—આવા સ્થાનમાં તને ૨૥ કશ્મલ—વ્યામોહ ક્યાંથી ઉત્પન્ન થયો? હે અર્જુન! એ વ્યામોહ એક આર્થને છાજે તેવો નથી, સ્વર્ગને પ્રાપ્ત કરાવનાર નથી તથા અપ્રતિષ્ઠાને આપનાર છે. ક્લેબ્ય મા સ્મ ગમ પાર્થ નૈતત્ત્વયુપપચતે । ક્ષુદ્ર હૃદય ઈર્સ્યે ત્યક્ત્વોત્તિષ્ઠ પરંતપ ।—હે પાર્થ! તું કાપુરુષ ન થા. તને એ શોભતું નથી. હે પરંતપ! હૃદયની એ ક્ષુદ્ર દુર્બલતાને ત્યજીને ઊભો થા.

આ શ્રી પરમાત્માનાં વચન પ્રમાણે જે વીર પુરુષ છે તે કદી પણ નિરાશ થતા નથી, કે હારીને બેસતા નથી, તે તો આ સંસારરૂપી રણસંગ્રામમાં યથેચ્છ વિજયને વરે છે જ, હારીને બેસવું કે નિરાશ થવું એ હૃદયદીર્ઘલ્ય જ છે, અને તે એક કાપુરુષને જ શોભે તેમ છે.

જેને પોતાના પુરુષાર્થથી આત્મસંતોષ થાય છે, તેવા પુરુષોને ભલે નિષ્કૃજતા મળે પરંતુ તેમનો તે વિજય જ છે. કારણ કે ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે મનુષ્ય અત્પક્ષ તથા અત્પશક્ત છે અને તેથી સર્વ પ્રસંગમાં તેને વિજય ન મળે, એ સ્વાભાવિક જ છે. તેથી મનુષ્યને યત્ન કરવા છતાં પણ વિજય ન મળે તો તેને વિજય સમાન ગણીને સંતોષને પામવું ઘટે છે; માત્ર એટલું જ હોવું જોઈએ, કે આપણે જે યત્ન કરીએ છીએ તેથી આપણને પોતાને સંતોષ થવો જોઈએ, કે આપણે આપણાં સર્વ સાધનો વડે અને બની શકે તેટલી સાવધાનતા વડે પુરુષ પ્રપન્ન કરેલો છે.

વળી મનુષ્યનું આયુષ્ય પણ કંઈ ઉજાર મેં ઉજાર વર્ષનું નથી, કે તેની મહત્ત્વાકાંક્ષા તે એક જ જન્મમાં સિદ્ધ કરી શકે. તેથી જે પોતાના આત્માને સંતોષ ઊપજે તેવો પુરુષપ્રયત્ન કરે છે, અને છતાં આયુષ્ય ખપી જવાથી પોતાના ઈષ્ટિસત્યને સિદ્ધ થયેલા જ્ઞેના નથી તેમનો અવિજ્ઞય થવા છતાં તે વિજ્ઞાનુભવ જ છે. તેથી જેમના સંબંધમાં આ પ્રમાણે બને તેમણે કૃતપ્રયત્ન પ્રતિ દૃષ્ટિ વાળીને પૂર્ણ સંતોષને પામવું ઘટે છે.

તોપણ મનુષ્ય અલ્પજ્ઞ છે, તથા અસ્પષ્ટકૃત છે, અને તેનું આયુષ્ય ટૂંકું છે, અને તેથી એક જ જન્મમાં મનુષ્યની મહત્ત્વાકાંક્ષા સિદ્ધ થઈ શકતી નથી, એવો વિચાર કાર્મસિદ્ધિને ઈચ્છનારે સેવવાની જરૂર નથી. તેણે તો વર્તમાન દેહમાં જ અને તેમાં પણ ધારેલા સમયમાં જ મહત્ત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવાનો દૃઢ નિશ્ચય રાખવાની જરૂર છે. અને આ પ્રમાણે દૃઢાગ્રાહી અને દૃઢ નિશ્ચયવાળો મનુષ્ય વર્તમાન દેહમાં જ પોતાના ઈષ્ટિસત્યને, કે મહત્ત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરી શકે છે જ. તેમ છતાં તેનો અવિજ્ઞય થાય તો જ ઉપરના વિચારે તેણે સમાધાનને પામવું ઘટે છે, એ જ કહેવાનો આશય છે.

વળી આજળ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને અર્જુનને કહ્યું છે કે, હનો વા પ્રાપ્યસિ સ્વર્ગ જિત્વા વા મોક્ષસે મહીમ્ । તસ્માદુત્તિષ્ઠ કૌન્તેય યુદ્ધાય કૃતનિશ્ચયઃ ॥—જો તારી હાર થયે અને તું યુદ્ધમાં હારાઈશ તોપણ તને સ્વર્ગ મળશે, અને તને જય મળશે તો તું આ પુષ્પીનું રાજ્ય કરીશ. માટે હે કૌન્તેય! યુદ્ધને માટે કૃતનિશ્ચય થઈને તું ઊઠ, ઉત્સાહને ધારણ કર.

તે પ્રમાણે જેમને આ જન્મમાં કદાચ નિષ્ક્રિયા મળે છે તેમને ઉત્તર જન્મમાં સ્વર્ગ કે તેથી પણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થાન પ્રાપ્ત થાય છે, અને જેમને જય મળે છે, તેમને તો અનુકૂલ સ્થિતિ વર્તમાન દેહમાં જ મળે છે. તેથી આ વિચારે નિષ્ક્રિયા મળે તોપણ પ્રાપ્ત કર્તવ્યને પૂર્ણ કરવાના આગ્રહવાળા સદોદિત રહેવું ઘટે છે.

વળી યદૃચ્છા ચોક્ષવં સ્વર્ગદ્વારમપાત્તમ્ । સુલિનઃ ધર્ષિયા
પાર્ય લમન્ સુદ્ધમીદશમ્ ॥—આ પ્રકારનું દૈવેચ્છાથી આવી મળનું અને
સ્વર્ગનાં ખુલાં દ્વારરૂપ ગુહ જે ક્ષત્રિયોને મળે છે, તેઓ ભાગ્યશાળી છે, સુખી
છે.' એ વચન પ્રમાણે જે સામાન્ય નિર્વાહપૂરતો પુરુષપ્રયત્ન કરીને
સામાન્ય અભિલાષાને પોષીને એક મનુષ્યને થોભે તેવી કોઈ પણ કૃતિ કર્યા
વિના મરણને થરણ થઈ રહે છે, તેમને જે મહત્ત્વાકાંક્ષી છે, તેની
પેઠે જેમાં વારંવાર નિષ્ફળતા મળે છે, એવાં મહત્ત્ કાર્ય કરવાનાં પ્રાપ્ત
થતાં નથી; પરંતુ જે મહત્ત્વાકાંક્ષી છે, તેમને મહાન કાર્ય કરવાનાં હોવાથી
તેમને જ નિષ્ફળતા મળે છે, પરંતુ આ પ્રમાણે આવી મળની નિષ્ફળતા-
માંથી કૃતનિશ્ચય થઈને વીરત્વને ધારણ કરીને ઊંડવામાં જ વાસ્તવ મનુ-
ષ્યત્વ રહેતું હોય છે; અને આવા મોજ જેમને પ્રાપ્ત થાય છે તે જ
જગતમાં સાચા ભાગ્યશાળી છે. તેથી પોતાની મહત્ત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરતાં
નિષ્ફળતા મળે તો તેથી પોતાને હીનભાગી કે દુઃખી સમજવાનું કંઈ જ
પ્રયોજન નથી; પરંતુ જેમને આવા પ્રસંગો પ્રાપ્ત થાય છે તેમણે પોતાને
પરમ ભાગ્યશાળી અને સુખી સમજવા ઘટે છે.

વળી અનેક મનુષ્યો આ જગતમાં નિષ્ફળતા મળતાં અત્યંત થોકને
વચ થાય છે અને પરિતાપને સેવે છે, પરંતુ આ પ્રમાણે કરવાની પણ
કંઈ જ જરૂર નથી. મનુષ્ય અલ્પજ્ઞ છે તો તેને નિષ્ફળતા મળે, એ સ્વાભા-
વિક જ છે. તેથી જે અનિવાર્ય છે તેને માટે થોક કે પરિતાપ કરવો કેવી
રીતે ઉચિત ગણી શકાયે? ભૂલ્યા ત્યાંથી પુનઃ કેડ ભાંધીને ફરી ગણવાનું છે;
અને જો નિષ્ફળતા ન રચની હોય કે ન સહન થતી હોય તો એ કરવાનું
છે. કે જેનાથી તે પ્રાપ્ત થાય છે તેવા અલ્પજ્ઞત્વવાળા જીવનત્વને દૂર કરવાનો
પ્રયત્ન કરવો ઘટે છે. આ જ નિત્યસુખનો વાસ્તવ માર્ગ છે.

એક લડવૈયો રણસંગ્રામમાં લડે છે. તેની સામા હજારો સૈનિકો લડ-
વાને તૈયાર છે. આ વીર પુરુષ પોતાના સર્વ સામર્થ્ય વડે વીરત્વથી લડે
છે, તેને થસાવવાના અનેક ધા પડે છે, છતાં તે તેને ધેરધેરી સહન કરે છે,

અને તેનામાં જ્યાં સુધી પ્રાણ છે ત્યાં સુધી તે લડે છે. પરંતુ છેવટે યજુષોવી તે ઉણપ છે, અને રણભૂમિમાં પડે છે. આ વીર પુરુષનો તમે વિજય થયો ગણો છો કે અવિજય? જોકે દેખીતો તેનો અવિજય છે, પરંતુ વસ્તુતઃ તેનો વિજય જ થયો છે. શાવા અવિજયનાં પણ વિજય શબ્દો હોય છે, એ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિવાળાને જ સ્પષ્ટ થાય છે. પોતાની સામે ઇજારો સૈનિકો લડનાર હોય અને તેનું સામર્થ્ય રોક મનુષ્યના સામર્થ્ય પ્રમાણે મર્યાદિત જ હોય તો પછી તેનો અવિજય થાય એ સ્વાભાવિક જ છે. પરંતુ તેનામાં જેટલું સામર્થ્ય છે તે સર્વનો તેણે ઉપયોગ કર્યો છે કે નહિ તે જ માત્ર જોવાનું છે. અને જો તેણે સાચા હૃદયથી તેનો ઉપયોગ કર્યો છે તો તેણે તેનું કર્તવ્ય ઉત્તમ પ્રકારે બજાવેનું હોવાથી તેનો વિજય જ થયો છે.

તે જ પ્રમાણે તમારા સંબંધો કઠાય અત્યંત બળવાન અને પ્રતિકૂળ હોય અને તેથી તમને અવિજય કે નિષ્કળતા મળે તો તેથી તમારો અવિજય થયો છે એમ તમારે સમજવાનું નથી, કે તેમ માનીને તમારે નિરાશ થવાનું પ્રયોજન નથી. પરંતુ તમારે એટલું જ જોવાનું છે કે, તમે તેમને પોતાને આત્મસંતોષ થાય તેવો પુરુષપ્રયત્ન કરેલો છે કે નહિ. અને તેવો આત્મસંતોષજનક જો તમે પુરુષપ્રયત્ન કરેલો છે તો તમારો સદાસર્વદા વિજય જ થયેલો છે, એમ સમજો.

અમે એક મહાપુરુષના જીવનમાં અમારાં નેત્રોથી પ્રત્યક્ષ જોઈું છે કે સાચો પુરુષ પ્રયત્ન કેવો હોઈ શકે છે. તેમને શ્વાસ નામનો વ્યાધિ હતો અને તેને દૂર કરવાને તોણું જ ચલનપરંપરાને સોંપી હતી, તે કોઈ અદ્ભુત જ હતી. તે રોક પ્રયત્ન કરતા અને તેથી લાભ ન થતો તો બીજો કરતા. આ પ્રમાણે એક ઉપર એક પ્રયત્ન તે ધીરથી કર્યા જ કરતા. પ્રસંજે તેમને વિજય મળતો અને પ્રસંજે તેમને નિષ્કળતા મળતી અને વ્યાધિ વધી જતી. પરંતુ તેવે પ્રસંજે પણ યાંત્રિકી ધીરને ન ત્યજતાં નવીન પ્રયત્ન કરતા. આ પ્રમાણે તેમણે તેમના છેલ્લા પ્રયાસ પર્યંત, છેલ્લા શ્વાસને બે ત્રણ મિનિટ સતી હતી ત્યાં સુધી અલૌકિક ધીરથી પ્રાપ્ત વ્યાધિને દૂર કરવાને પ્રયત્ન કર્યો

હતો; અને વાસ્તવ સ્વરૂપાવગ્રોધર્સપન્ન મહાપુરુષનું જીવન કેવું હોઈ શકે છે, એ વગેરે અનેક બાબતોનો ભોધ કરવા માટે તેમનું અવતરણ આ લોકમાં થયું હતું, તેમ વાસ્તવ પુરુષપ્રયત્ન પણ કેવો હોઈ શકે છે તેનું આ કાળની પ્રજાને નિદર્શન કરાવવા અર્થે પણ તેમનું અવતરણ થયું હોય તેમ તેનું ચથાર્થ દર્શન તેમણે તેમના જીવનમાં કરાવ્યું હતું.

એક વખત નિષ્ફળતા મળે તો તેટલાથી નિરાશ થઈ અટકી ન જાઓ, પણ હવે વિજય મેળવવા બીજા શું પ્રયત્ન કરવો, તેનો જ વિચાર કરો. પ્રાપ્ત નિષ્ફળતા પ્રતિ જુઓ જ નહિ, કે તેનું ચિંતન ન કરો. કારણ કે તેની તમારે જરૂર નથી. તમારે વિજયની જ જરૂર છે, તો તેનું જ ચિંતન કરો.

સાચું છે કે મનુષ્યસ્વભાવ પ્રમાણે નિષ્ફળતા મળતાં તેનું જ વારં-વાર ચિંતન થાય છે અને તેનું સ્મરણ થતાં શોક અને પરિતાપ હૃદયમાં થયા કરે છે. આ શું થયું, આ કેવું પરિણામ આવ્યું, એ પ્રમાણે વૃત્તિમાં વારંવાર ચર્ચા જ કરે છે. પરંતુ બળપૂર્વક આ વિચારને રોકવાની જરૂર છે. આ વિચાર કંઈ જ હિત કરનાર નથી. અને જે હિત કરનાર નથી તેનું ચિંતન બુદ્ધિમાનને નિર્ઘર્ષ જ છે. ગતં ન શોચયેત્ એ નિયમ પ્રમાણે ગત વસ્તુનું કદી પણ ચિંતન કરો નહિ. ક્યું કારણે સર્વ વ્યર્થ થઈ જાય, કે ગમે તેટલી હાનિ થાય, કે ગમે તેટલી નિષ્ફળતા મળે, છતાં તેની સામે મનથી રોક વજનની મોટી અભેદ ભીંત ચણી લો, અને તે પ્રસંગોને વિસ્મરણ-કોટિમાં નાખી દો. તમારે તેની હવે જરૂર નથી તેથી તેનું લેશ પણ ચિંતન કરો નહિ, પણ તમારે જેની જરૂર છે, એવા વિજયનું જ વૃત્તિ વડે આગ્રહથી સ્મરણ કરો અને તદર્થ કટિ કસીને અવિરત પુરુષપ્રયત્ન કરો.

મનુષ્ય ઈશ્વરનો અંશ છે, અને તેથી તે યથેચ્છ કાર્યસિદ્ધિને કરી શકે છે જ. માત્ર તેણે તે પ્રમાણે કરવાને હૃદયના સાચા ભાવપૂર્વક જાગ્રત થવાની જરૂર છે.

૭ : પ્રારબ્ધ

આ પ્રાણીઓને વિવશ્નણ વિલક્ષણ સ્થિતિઓમાં સ્થાપનાર ભાગ્ય શબ્દથી ઓળખાતી સત્તા પણ આશ્ચર્યજનક છે.

* * *

છે આ જગમાં સર્વ, (પણ) ભાગ્યહીનને નવ મળે,
સુભાગીને શુભ પર્વ, ક્ષણ ક્ષણ આવી મળી ટળે.

(ત્રિ વિ. ખડ્ગ)

પ્રસંગે એવું પણ બને છે કે, મનુષ્ય કંઈ ચિતે છે, અને દેવ— પ્રારબ્ધ કંઈ ચિનતું હોય છે. અને તેથી મનુષ્ય જે ઈચ્છતો હોય છે તેનાથી વિપરીત જ પરિણામ આવીને ઊભું રહે છે.

જો મનુષ્યની ઈચ્છા પ્રમાણે સર્વ પ્રસંગમાં બન્યા કરે તો તેને શિખરે સ્થિત થવું સહજ જ છે. આ જ જન્મમાં અથવા તો તેમાં પણ અલ્પ સમયમાં જ મનુષ્ય તેમ થવું હોય તો પોતાના સર્વાર્થ સિદ્ધ કરીને બેસે અને બ્રહ્મીભૂત સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરે. પરંતુ મનુષ્ય મનુષ્ય હોવાથી તે પ્રમાણે થવું નથી, અને તેથી તેને વિવિધ પ્રકારના અનુભવ કરવા પડે છે તથા તદનંતર જ ક્રમે કરીને તથા કાળે કરીને જ તેને શિખરરૂપ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે.

મનુષ્ય જ્યારે આશ્ચર્યને માટે ચત્ન કરતો હોય છે, અને જ્યારે તેને તેને ઠેકાણે રોગ આવી મળે છે, જ્યારે તે દ્રવ્યને માટે ચત્ન કરતો હોય છે, અને તેને ઠેકાણે તેને જ્યારે નિર્ધનતા આવી મળે છે, જ્યારે મનુષ્ય વિજયને માટે ચત્ન કરતો હોય છે, અને તેને ઠેકાણે જ્યારે તેને અવિજય

આવી પ્રાપ્ત થાય છે, અને જ્યારે તે અનુકૂળતા મેળવવાને કટિ કરીને પ્રયત્ન કરતો હોય છે, તેવે પ્રસંગે તેને જ્યારે પ્રતિકૂળતા મળે છે, ત્યારે તેને નિરાશા ઊપજે છે, અંતરમાં મહાદુઃખ થાય છે, અને તેની અકળામણનો પાર રહેતો નથી. મનુષ્યને જ્યાં સુધી અનુકૂળ ફળ કે અનુકૂળ સ્થિતિ મળતી રહે છે ત્યાં સુધી તો તેનો પ્રયત્નમાં ઉત્સાહ બન્યો રહે છે, પરંતુ જ્યાં પ્રતિકૂળ ફળ આવીને પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યાં તેનો સર્વ ઉત્સાહ ચમી જાય છે, અને તે પુરુષ પ્રયત્નને ત્યજ દે છે.

મનુષ્યને જે જે કઈ વર્તમાન જન્મમાં પ્રાપ્ત થાય છે તે સર્વ તેના વર્તમાન—કિયમાણ કર્મનું જ કંઈ ફળ હોતું નથી. તેનું વર્તમાન કર્મ તો ઘણા જ ઓછા પ્રમાણમાં હોય છે, અને તેનું પ્રારબ્ધ તો અનેક જન્મનું હોય છે, અને જ્યારે તે ફળ આપવાને તૈયાર થાય છે ત્યારે તેનું વર્તમાન કર્મ ક્યાંકો બાજુએ રહી જાય છે.

તેના પ્રારબ્ધ ષણ તેને ફળ આપવું જ જોઈએ. અને તે નિષ્કમે જ્યારે તેનો પરિપાક થાય છે ત્યારે તે મોગ્ય ફળ પ્રકટાવે છે. આવે પ્રસંગે જો તે ફળ પ્રતિકૂળ રૂપમાં હોય છે, અથવા વર્તમાન જન્મમાં મનુષ્ય જેને માટે યત્ન કરતો હોય છે, તેનાથી વિપરીત રૂપમાં હોય છે, તો તેને એ શંકા સહજ થાય છે, કે મારા કર્મનું ફળ મને આવું વિપરીત કેમ મળ્યું? અરે તેને આવી શંકા થતાં તે પ્રસંગે વિપરીત ફળ જોઈને પ્રાપ્ત પ્રયત્નથી વિરમી જાય છે.

પરંતુ આ પ્રમાણે કરવું, એ બુદ્ધિમાનને માટે અનુચિત જ છે, એ આપણે અત્ર રૂપે કરીશું. પૂર્વે મનુષ્યે જે જે કર્મ કર્યું હોય તેનું ફળ તેનો પરિપાક થતાં તેને મળે છે. અને તેમ થાય તેમાં વરતુતઃ કંઈ અયોગ્ય થવું હોય તેમ નથી જ. તેમ જ જે ફળ આવીને પ્રાપ્ત થાય છે, તે જે કર્મ નથી કર્યું તેનું ફળ નથી હોતું, પણ જે કર્મ કર્યું હોય છે તેનું ફળ જ હોય છે. આંખાનો ઘોટલો વાલ્યો હોય અને બાવળ કદી તેમાંથી જેમ ઊગતો નથી, તેમ જે પ્રકારનું મનુષ્યે કર્મ કર્યું હોય છે, તેથી વિપરીત ફળ તેને નથી જ મળતું, પણ તદનુકૂળ જ ફળ મળે છે. તેથી બુદ્ધિમાને

જ્યારે પોતાને પ્રારબ્ધનુસાર કોઈ આજું વિપરીત ફર મળે તે તેને વ્યભેદ ને પામવાનું પ્રયત્ન નથી, પરંતુ એવો વિચાર કરે છે કે આ ફરને પ્રકટાવનાર કોઈ કર્મ આપણે પૂર્વે કર્યું હતું જ. અને જો તેમ જ છે તો પછી જો ફર આવીને પ્રાપ્ત થયે તેને પ્રત્યક્ષરૂપે જાણે છે. વગી જે ફર પૂર્વના પ્રારબ્ધનુસાર આવીને પ્રાપ્ત થયે છે તે તે માર્ગે જાણે પામે છે. તેથી પૂર્વ પ્રારબ્ધના માર્ગે પ્રવિશ્વ સિદ્ધિ આવીને પ્રાપ્ત થાય તે તેથી અકલ્યાણનું કે વખતવાનું કંઈ જ પ્રયત્ન નથી, પરંતુ તેને જાણ પામવાનો આ જ માર્ગ છે, જલ્પીને પ્રસન્ન થઈ શકે છે. કારણ કે એક વખત તેનો જાણ થતાં પછી તેને કંઈ ફર આપવાનું રહેતું નથી, તેથી જેટલો વહેલો તેનો જાણ થાય તેટલું ધિરજીરુ જ છે, તેથી પ્રવિશ્વ થતાં બુદ્ધિમાને પ્રાપ્ત પ્રયત્નને ત્યજવાનો નથી, પણ તેને મમણા જેવો થાવું રાખવાનો છે.

કારણમાં જટાન્ગા પ્રમાણે જ્યારે ફરને મળે તેના કરનારને નિર્મનના આયોગ્યને પ્રાપ્ત કરવા થતી કરનારને રોગ અને અમુક અનુકૂલ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરવા થતી કરનારને જ્યારે પ્રવિશ્વ સિદ્ધિ આવીને ઊભી રહે છે ત્યારે મનુષ્યને સદાજ એ શંકા થાય છે, કે મારા અમુક કર્મનું ફર આજું વિપરીત કેમ મળે છે. પરંતુ આવી શંકા થવામાં પ્રારબ્ધ સત્તાનું અસાધ જ કારણ હોય છે; કારણ તો પ્રારબ્ધને તરૂન ભૂમી જવામાં આવે છે તો જ આવી શંકા થાય છે.

આ પ્રમાણે પ્રવિશ્વ ફર ત્યારે જ મળે છે, કે જ્યારે પ્રવિશ્વ ફર અપનાર પ્રારબ્ધ કારણગૂત હોય છે. નહિ તો વર્તમાન જન્મમાં જે કર્મ કરવામાં આવે છે, તેનું આજું વિપરીત ફર મળે એ અસંભવિત જ છે. કારણ કે પ્રકૃતિનો એ નિયમ છે, કે જે પ્રકારનું બીજ રોપવામાં આવે છે, તે પ્રકારનું જ વૃક્ષ ઊગે છે; તે પ્રમાણે જે પ્રકારનું કર્મ કરવામાં આવે છે, તે પ્રકારનું જ ફર મળે છે. ઈશ્વરની સત્તામાં એવો બદમાશ્યાય નથી ચાલતો, કે મનુષ્ય કર્મ કંઈ કરે અને તેનું ફર તેને કંઈ મળે.

પછી યોગ્ય સમયે આપણને મળશે જ, એ વિચારે પ્રાપ્ત પુરુષાર્થમાંથી અટકી જવું ઉચિત નથી.

પ્રસંગે એવું પણ બને છે કે પ્રારબ્ધબળે આપણું કર્મ કારણ સઉ ધૂળધણી થઈ જાય છે, અને આપણે શું કરવું, એવો પ્રશ્ન આવીને ઊભો રહે છે. અનેક મનુષ્યો દ્રવ્ય મેળવવાને અને શ્રીમાન થવાને યત્ન કરતા હોય છે, અને તેમને લાભ મળવો તો બાજુએ રહી જાય છે, પણ મોટી ખોટ આવીને ઊભી રહે છે, કે જે ખોટને વાળતાં તેમનું જીવન વહી જાય તેમ છે : અથવા તો સુદૃઢ આરોગ્યસંપત્તિ મેળવવાને યત્ન કરનાર મનુષ્યોમાંથી કોઈ ને કોઈ અસાધ્ય રોગ જ આવીને પ્રાપ્ત થાય છે, અને તેવે પ્રસંગે તેમણે શું કરવું એ એક મોટો પ્રશ્ન થઈ રહે છે; અને આ જ પ્રમાણે કોઈ શાખામાં વિજ્ઞાને ઈચ્છનાર અનેક મનુષ્યોને તે શાખામાં તેમણે સ્વપ્ને પણ નહિ ધાર્યો હોય તેવો ભારે અવિજય મળે છે, અને તેથી તેવે પ્રસંગે તે હારી જાય છે, અને કિંકર્તવ્યમૂઢ થઈ રહે છે. આ પ્રમાણે થવું જીવદશામાં સંભવિત જ છે. પરંતુ આ સ્થિતિમાંથી ઉદ્ધરવાનો પણ માર્ગ હોઈ શકે છે, અને તેથી અકળાઈને કે ગભરાઈને હિમત હારી જવાનું કંઈ

જોગજન હોતું નથી. આ પ્રમાણે થવામાં આગળના પ્રકરણમાં જણાવ્યા

ગર્ભ અવસ્થા જ કારણ હોય છે. પરંતુ ગમે તેવી વિકટ સ્થિતિ-

તેમની સત્તામાં એ નિયમ ચોક્કસપણે પ્રવર્તે છે, કે તે જે કર્મ કરે છે, તેનું જ ફળ તેને મળે છે, અને તે જે કર્મ નથી કરતો તેનું ફળ તેને નથી મળતું.

તેથી જ્યારે જ્યારે આપણે કિયા કરતા હોઈએ તેથી વિપરીત ફળ આવીને પ્રાપ્ત થાય તો જાણવું કે, તે પૂર્વના કોઈ તેવા કર્મનું જ ફળ છે. પરંતુ આ પ્રકારનો નિર્ણય જે નથી કરી શકતા તેમને એ ભ્રાંતિ થાય છે, કે હું કર્મ કંઈ કરું છું અને તેનું ફળ જુદું જ મળે છે, અને તેથી તે પ્રાપ્ત પુરુષ પ્રયત્નથી વિરમી જાય છે. કારણ કે પ્રતિકૂળ ફળ મળતાં છતાં પ્રયત્નને આણુ રાખવાનું બળ મનુષ્યમાં હોતું નથી. પરંતુ ભ્રાંતિથી જ આનું પરિણામ આવે છે. તેથી આવી ભ્રાંતિ મહત્વાકાંક્ષીના સંબંધમાં વિદ્યમાન ન રહે, તેટલા માટે એ સંબંધમાં યોગ્ય પ્રકાશની જરૂર છે. અને તેટલા માટે જ પ્રારંભ એ નામનું એક પ્રકારનું આપણે આહીં સંખેવું છે.

આપણે જે પ્રકારની કિયા કરીએ છીએ તેથી વિપરીત ફળ આવી મળે તો જાણવું કે, આપણા પૂર્વના કોઈ પ્રારંભ કર્મનું ફળ તે હોતું થટે છે, તેથી તેને ભોગવના જવું અને જે કિયા કે કર્મ આપણે આપણા ઈષ્ઠિસાધ્ય સિદ્ધ કરવાને માટે કરતા હોઈએ, તેમાંથી ઉપરામ ન પામવું; એટલું જ નહિ પણ બમણા-ત્રમણા વેગથી તેમાં રત લાગ્યા રહેવું.

આ જે વિપરીત ફળ મળે છે તે કંઈ આપણા વર્તમાન પ્રયત્નનું ફળ નથી, અને તે કંઈ નિરંતર ટકનાર નથી, તેની પણ મર્યાદા હોય છે, અને તે પૂરી થતાં તે સ્વતઃ જ વિલાઈ જાય છે. તેથી પ્રયત્નનાથી તેવા પ્રતિકૂળ પ્રારંભને ભોગવી છૂટવું, અને અનુકૂળ પ્રારંભને બીજી બાજુથી રમ્યા કરવું. જે પ્રમાણે આ પ્રારંભ ફળ આજે આપે છે, તે જ પ્રમાણે આપણે વર્તમાન પુરુષપ્રયત્ન પણ એક વખત ફળ આપશે જ, એ નિશ્ચયે તેને સંદોદિત સેવવો થટે છે. જેમ પૂર્વ પ્રારંભનું ફળ મળે છે, જેમ વર્તમાન પ્રયત્નનું ફળ પણ મળશે જ, એવો આ ઉપરથી નિશ્ચય થઈ શકે છે, એવો બુદ્ધિમાને વિચાર કર્તવ્ય છે. સ્વયંમાં એટલું જ જાણવાનું, કે જે પ્રતિકૂળ ફળ આવી મળે છે, તે આપણા વર્તમાન કર્મનું ફળ નથી, પણ પૂર્વના કોઈ પ્રારંભનું ફળ છે, અને વર્તમાન કર્મનું ફળ હવે

પછી યોગ્ય સમયે આપણને મળશે જ, એ વિચારે પ્રાપ્ત પુરુષાર્થમાંથી અટકી જવું ઉચિત નથી.

પ્રસંગે એવું પણ બને છે કે પ્રારબ્ધમળે આપણું કર્મ કારણ સહ ધૂળધણી થઈ જાય છે, અને આપણે શું કરવું, એવો પ્રશ્ન આવીને ઊભો રહે છે. અનેક મનુષ્યો દ્રવ્ય મેળવવાને અને શ્રીમાન થવાને યત્ન કરતા હોય છે, અને તેમને લાભ મળવો તો બાજુએ રહી જાય છે, પણ મોટી ખોટ આવીને ઊભી રહે છે, કે જે ખોટને વાળતાં તેમનું જીવન વહી જાય તેમ છે : અથવા તો સુદૃઢ આરોગ્યસંપત્તિ મેળવવાને યત્ન કરનાર મનુષ્યોમાંથી કોઈ ને કેઈ અસાધ્ય રોગ જ આવીને પ્રાપ્ત થાય છે, અને તેવે પ્રસંગે તેમણે શું કરવું એ. એક મોટો પ્રશ્ન થઈ રહે છે; અને આ જ પ્રમાણે કોઈ શાખામાં વિજયને ઇચ્છનાર અનેક મનુષ્યોને તે શાખામાં તેમણે સ્વપ્ને પણ નહિ ધાર્યો હોય તેવો ભારે અવિજય મળે છે, અને તેથી તેવે પ્રસંગે તે હારી જાય છે, અને કિંકર્તવ્યમૂઢ થઈ રહે છે. આ પ્રમાણે થવું જીવદશામાં સંભવિત જ છે. પરંતુ આ સ્થિતિમાંથી ઉદ્ધરવાનો ખસ માર્ગ હોઈ શકે છે, અને તેથી અકળાઈને કે ગભરાઈને હિંમત હારી જવાનું કંઈ જ પ્રયોજન હોતું નથી. આ પ્રમાણે થવામાં આગળના પ્રકરણમાં જણાવ્યા પ્રમાણે મનુષ્યનું અવ્યક્ત જ કારણ હોય છે. પરંતુ ગમે તેવી વિકટ સ્થિતિમાં પણ જે ગભરાઈ જતા નથી, હારી બેસતા નથી, અને અકળાઈ જતા નથી, તે જ મનુષ્ય છે. મનુષ્યત્વને દર્શાવવાનો આ જ પ્રસંગ છે. અને આ પ્રસંગે જે ધૈર્યને ધારણ કરે છે, અને ડગી જતા નથી તે જ મનુષ્ય છે. તેથી આવો વિકટ પ્રસંગ તમને કદાચ પ્રાપ્ત થયો હોય તો તેથી નિરાશ થઈ જતા નહિ. તમારું સારું જવાહીર પ્રકટ કરવાનો આ જ સુયોગ છે. આ જ તમને આગળ લઈ જનાર અનુપમ તક છે. જે તમે આ તક ખુલ્લો છો તો પછી કદાચ તમારા આ જીવનમાં તેવી બીજી ઉત્તમ તક તમને નથી પણ મળતી. તેથી આવો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં ગભરાઈ ન જાઓ, પણ શાંતિથી તેને ઉદ્ધારી જવાનો વિચાર કરીને માર્ગ શોધી કાઢો. અને તમારા જીવનમાં ગમે તેટલો અંધકાર પ્રાપ્ત થયો હશે, તોપણ તમે તેને દૂર કરીને તેને દેકાણે

પ્રકાશને છાઈ થકયો જ. તમારે કરવાનું માત્ર એટલું જ છે કે ધીર, આશ્વા, ઉત્સાહ અને પ્રયત્નને ત્યજ દેવાનાં નથી.

પરંતુ મનુષ્યો આવા પ્રસંગે ધીરને ધરતાં નથી અને મારા અમુક કર્મનું ફળ અમને અમુક કેમ મળે, એવી ભ્રાંતિને વશ થઈને પ્રાપ્ત પ્રયત્નને ત્યજ બેસે છે, અને ઉન્નતિથી ભ્રષ્ટ થાય છે, કે પોતાની સિદ્ધ કરવા ધારેલી મહત્વાકાંક્ષાથી રહિત થઈ રહે છે. પરંતુ બુદ્ધિમાને, એ નિર્ણય કરી ગમવો ઘટે છે, કે આ જે વિપરીત ફળ મળે છે, તે મારી વર્તમાન કૃતિનું નથી, પણ પૂર્વની કોઈ તેવી કૃતિનું ફળ છે, અને આજે હું જે પ્રયત્ન કરું છું, તેનું ફળ તો હવે મને મળનાર છે જ.

મનુષ્ય વર્તમાન જન્મમાં જે કંઈ પ્રયત્ન કરે છે, તેનું ફળ અદૃષ્ટ સૃષ્ટિ વા સૂક્ષ્મ સૃષ્ટિમાં પ્રથમ રચાનું હોય છે, અને ક્રમે ક્રમે તે સ્થૂલરૂપને ધારણ કરીને કર્તાને પ્રત્યક્ષ થાય છે જ. અને જ્યાં સુધી તે સ્થૂલરૂપમાં ઘટક નથી થવા માંડયું હોતું ત્યાં સુધી જ મનુષ્યને ભ્રાંતિ થાય છે, કે મારા અમુક કર્મનું ફળ મને અમુક કેમ મળે છે, કે અમુક કેમ નથી મળતું, પણ જ્યારે તે ફળ આપવા માંડે છે ત્યારે મનુષ્યની સર્વ ભ્રાંતિ સહજ દૂર થઈ રહે છે, પરંતુ આવો સમય આવે ત્યાં પર્વત મનુષ્યે ધીરથી ઘાટ જોવાની જરૂર છે, પૂર્વે આપણે જ કંઈ કર્યું હોય છે, તેનું ફળ જે આપણને વર્તમાન જન્મમાં મળે છે, તો વર્તમાન ક્રિયાનું કે કર્મનું ફળ આપણને યોગ્ય સમયે મળ્યા વિના નહિ જ રહે, એ સંનિશ્ચયને દૃઢ કરી રાખવો ઘટે છે.

વળી પ્રતિકૂળ પ્રારબ્ધનો સત્વર સય થઈ જાય, એ ઈષ્ટ જ છે, કારણ કે, પછી ભાવિમાં નિરંતર અનુકૂળ પ્રારબ્ધનું જ ફળ ભોજવવાનું અવશિષ્ટ રહેવાનું તેથી પ્રતિકૂળ ફળ કે સ્થિતિ આવી મળતાં અસંતોષને પામવાનું કશું જ કારણ નથી, પણ તેનો હવે સત્વર સય થનાર છે, એમ માનીને પ્રસન્ન થવું ઘટે છે, તથા જે પુરુષ પ્રયત્ન આપણે કરતા હોઈએ તેમાં અધિક વેગથી ઉદ્યુક્ત રહેવું ઘટે છે.

પ્રારબ્ધનો સય વર્તમાન પુરુષાર્થ વડે થઈ થકે છે, પણ તે ત્યારે જ થઈ શકે છે, કે જ્યારે નિરાશાને વશ નહિ થતાં અડક અને અવિરત પુરુ-

ધાર્ય સેવવામાં આવે છે. અને જે આ પ્રમાણે અડચ નિશ્ચયવાન છે તથા જે અવિરત પુરુષાર્થને સેવનાર છે, તે જ પ્રારંભનો શય કરી શકે છે, બાકી ઈતર જનો તો પ્રારંભને વધ વર્તતા એક તુણ પણ જેમ આછીં તાછીં વાગુ વડે ગતિ-આગતિ કરે છે તેમ પરતંત્રપણમાં માનવજીવનને પૂરું કરે છે. પરંતુ જે ધીરવીર પુરુષો છે તે તો મેઠવત્ સ્થિર રહીને યથેચ્છ કાર્ય-સિદ્ધિને કરે છે અને પ્રારંભસત્તાથી પરાભૂત ન થતાં તેનો જય કરે છે.

જ્યાં સુધી સર્વ અનુકૂળ થતું આવે છે ત્યાં સુધી મનુષ્ય પ્રસન્નતાને રહી શકે છે, પણ જ્યાં પ્રતિકૂળતા પ્રારંભાનુસાર આવીને ઊભી રહે છે, અને સર્વ અનુકૂળ સંજોગો પડતાઈ જાય છે, તે પ્રસંગે તેનું ધીર કથાંએ અળપાઈ જાય છે, અને તે વિકલતાને વધ થઈ રહે છે. પરંતુ આવા પ્રસંગો જ મનુષ્યના અંતરમાંથી વિશેષ સામર્થ્યને પ્રકટ કરનાર હોય છે, એ વાર્તા પ્રતિ ઘણા જ ઓછા મનુષ્યોનું લક્ષ હોય છે. આવા પ્રતિકૂળ પ્રસંગોએ જે વિકલ થતા નથી અને તેનો જય કરવાને અતુલ ધીર અને પુરુષાર્થને સેવે છે તે જ સાચા વીર પુરુષો છે, અને તે જ શિખરરૂપ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરવાના સાચા અધિકારી હોય છે.

પ્રારંભ કોને ફળ આપ્યા વિના રહે છે? મોટા મોટા પુરુષોને પણ તે ફળ આપે છે તો અન્યને તે આપે જ, એમાં શું આશ્ચર્ય છે! પરંતુ મોટા પુરુષો તેનાથી પરાભવ નહિ પામતાં ધીર ધરીને તેને ભોગવનાં પ્રગતિને માટે અવિરત પુરુષાર્થને કરે છે, અને તેનો શય થઈ રહેનાં તે ઘલાપડને પામી રહે છે.

શું પાંડવોને પ્રતિકૂળ અદૃષ્ટે ફળ આપવામાં ન્યૂનતા રાખી છે? તેમને બાર વર્ષ પર્વત અદૃષ્ટના બળે વનમાં ભટકવું પડ્યું હતું. છતાં તે સમયમાં તેમણે પોતાની મહત્ત્વાકાંક્ષાને ત્યજ ન હતી પણ તેને સિદ્ધ કરવા માટે પુરુષપ્રયત્ન વડે બળને મેળવતા રહ્યા હતા, અને યોગ્ય સમયે પુનઃ વિજયને વર્ષા હતા, અને પોતાની મહત્ત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરી હતી. શું તેમને વનમાં જતાં શોક નહિ થયો હોય, શું તેમને તે પ્રસંગે પરિતાપ નહિ થયો હોય,

શું તેમને તે વખતે અકળામણ નહિ થઈ હોય? એ સર્વ આરંભમાં તેમને થયું હતું. પણ તેમને તત્કાલ સદ્વિચાર વડે તે સર્વને તિલાંજલિ આપી હતી અને વિજય પ્રતિ જ દૃષ્ટિને વાળી હતી, અને તે સ્થિતિમાં તેને કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરવો, અથવા તેને પ્રાપ્ત કરવા માટે શું શું સામગ્રી મેળવવી તેના જ વિચાર કર્યા હતા અને તેને માટે પુરુષાર્થ સેવ્યો હતા.

શ્રીરામચંદ્રજી જેવાના સંબંધમાં પણ વિવક્ષણ અદૃષ્ટ બળ પોતાનો પ્રભાવ ભજવ્યા વિના નથી રહ્યું. એક તરફથી તેમનો રાજ્યાભિષેક કરવાને સર્વ તૈયારી ચાલી રહી છે, આ શુભ પ્રસંગે માંડલિક રાજાઓ અયોધ્યામાં આવી ગયા છે, વસિષ્ઠ આદિ કુલગુરુ તેમના રાજ્યાભિષેકની સર્વ તૈયારી કરી રહ્યા છે, અંતઃપુરમાં સીતાજી આ વિચારે પરમ પ્રસન્નતાને ધારણ કરી રહ્યા છે, નગરજનો તેમને રાજ્યાભિષેક થતો જેવાને અત્યંત આનુર થઈ રહ્યાં છે, રાજ્યમહાલયમાં આ વિચારે આનંદ આનંદ થઈ રહ્યો છે, ભાટચારણો સ્તુતિ ગાઈ રહ્યા છે, અને આવી જ સર્વ તૈયારી ચાલી રહી છે તે જ સમયમાં બીજી બાજુથી તેમને ચૌદ વર્ષ વનમાં મોકલવા માટે અને ભરતને રાજ્યાભિષેક કરવા માટે કંકેથી દયરથ રાજા પાસે વચન માગે છે. આ હકીકત જાણતાં દયરથ, કૌશલ્યા, સીતા આદિ સર્વ મૂર્ચ્છાવશ થાય છે અને અંતરમાં અસહ્ય શોક અને પરિતાપને વશ થાય છે. પરંતુ તે સમયે રામચંદ્રજી જરા પણ વિકળ થતા નથી. હજી પિતા તરફથી રાજ્યાભિષેક સંબંધમાં કંઈ સમાચાર કેમ મળતા નથી, તે જાણવા માટે પ્રાતઃકાલે ઊઠીને તે તેમની પાસે જાય છે, અને પોતાને ચૌદ વર્ષ પર્વત વનમાં જવાના સમાચાર સાંભળે છે. આ સમાચારથી દયરથ, આદિ સર્વને રાત્યંત વિકળતા થાય છે, પરંતુ ન જૈવ રામોડજ જગામ વિક્રિયાં—રો શ્રીમાન વાલ્મીકિ મુનિનાં કથન પ્રમાણે શ્રી રામચંદ્રજી જરા પણ વિકળતાને પ્રાપ્ત થતા નથી, અને તે સર્વને સમાધાન આપતા પ્રસન્નતાથી વનમાં જવાની તૈયારી કરે છે.

તમારા જીવનમાં આવો વિપરીત પ્રસંગ બને તો તમે શ્રી રામચંદ્રની પેઠે અવિકલ રહેજો, કે રહેવાને વન કરજો અને ધૈર્યથી તેને ચિતાવી

દેજે. જ્યારે આવા મોટા મોટા પુરુષોના સંબંધમાં અદૃષ્ટ સત્તા પોતાના પ્રભાવને દર્શાવે છે તે તમારા સંબંધમાં તે દર્શાવે તેમાં આશ્ચર્ય શું છે! પરંતુ જેમ મોટા પુરુષો તે પ્રસંગને પ્રસન્નતાથી વધાવી લઈને પોતે જે સિદ્ધ કરવા ધાર્યું હોય છે તેથી ચલિત થતા નથી, તેમ તમે પણ મહાપુરુષ બનીને રાવિકલપણે પ્રતિકૂળ પ્રારબ્ધને વધાવી લેજો અને ધીરથી અસાધારણ પુરુષપ્રયત્ન કરીને વીરત્વને વરજો અથવા તમારી મહત્ત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરજો.

જમે તેવું વિપરીત, કે પ્રતિકૂળ પરિણામ પ્રારબ્ધસત્તાથી તમારા સંબંધમાં બન્યું હોય, તોપણ તેને વિસ્મરજો—વિસ્મરણ કરજો અને એક મહત્ત્વાકાંક્ષાની સિદ્ધિ પ્રતિ જ વૃત્તિ સ્થાપીને તેને સિદ્ધ કરજો. અહો! કેટલું વિપરીત પરિણામ, કેટલી પ્રતિકૂળતા, કેટલી હાનિ, એવું જે બની ગયું છે તે સંબંધમાં જરા પણ ઉદ્ગ્રાગ કાઢજો નહિ, પણ ઉદાત્ત-ચરિત બનીને આ સર્વ પ્રસંગોથી તમે રાત્યંત પ્રમાણમાં મોટા થજો, અને પુનઃ તમારી ઈચ્છા પ્રમાણેની સ્થિતિ મેળવવાને તમે સર્વ રીતે સમર્થ છો, એમ માનીને કટિ કસીને ઊભા થજો, અને ઉગ્ર પુરુષાર્થ કરીને તમારા ઈષ્ટિસત્યને સિદ્ધ કરજો. જે બની ગયું છે, તેવું જરા પણ ચિંતન કરતા નહિ. તે પ્રમાણે બનવાથી તમારું વિપરીત પ્રારબ્ધ ખપી ગયું છે, નાશ પામ્યું છે, એમ જાણીને પ્રસન્ન થજો. અને કેવળ કર્તવ્યના જ વિચારમાં નિમગ્ન રહેજો. તમારા જીવનની છેલ્લી શણગાર તમે પુરુષાર્થને સેવજો, અને તમારો વિજય જ થયો છે, એમ સમજજો.

આ જ પ્રસંગમાં શ્રી લક્ષ્મણજી કહે છે, કે—વિદ્વત્તો વીર્યહીનો યઃ સ દૈવમનુવર્તતે । વીરા. સંભાવિતાત્માનો ન દૈવ પર્યુપાસને—જે વિકલ્પ છે, અને વીર્યહીન છે તે જ દેવને અનુવર્તે છે, પરંતુ જે વીર પુરુષો છે, જે સંભાવિતાત્મા છે તે દેવને વશ થતા નથી. તે પ્રમાણે તમે સાચા વીર પુરુષ અને સંભાવિતાત્મા થજો, અને પ્રતિકૂળ દેવથી ન ડરી જતાં આગળ ને આગળ વધીને ઈષ્ટિસત્યને સિદ્ધ કરજો.

આગળના પ્રકરણમાં જણાવેલા શીત્રિભુવનવિશ્રયી બહુ જ નામના ગ્રંથમાં શીવીરવિજયચંદ્ર કહે છે, કે 'અહો! અદૃષ્ટની ગતિ વિચક્ષણ છે. જ્યાં ત્યાં ઇંદ્ર અનિદ્ર ફળને આણ્વિતવ્યાં આણી રો ભોગવાવે છે. આ છવો પોતે સ્વતંત્ર નથી એમ જાણે છે, પણ જે અદૃષ્ટને અધીન તેઓ વર્તે છે, તે અદૃષ્ટના સ્વરૂપને જાણતા નથી;—તે પ્રમાણે અદૃષ્ટની સત્તા કોઈ વિચક્ષણ સામર્થ્યવાળી છે. તેથી પ્રસંગે તે સત્તાના બળે મનુષ્યને વિચક્ષણ સ્થિતિ પણ આવીને પ્રાપ્ત થઈ રહે છે. પરંતુ તેટલા ઉપરથી એમ નથી સમજવાનું, કે તે વિચક્ષણ સ્થિતિ નિરંતર બની જ રહે છે. તે કાળે ફરીને અજપાઈ જાય છે જ. અને જે વીર પુરુષો અનુલ પુરુષપ્રયત્નને સેવે છે, તેમના સંબંધમાં તે તે સત્વર વિલાઈ જતી જોવામાં આવે છે.

ઉક્ત ગ્રંથમાં વીરવિજયચંદ્ર સ્વપ્નમાં જોયેલી એક દેવી કન્યાને વરવાને માટે શઙ્ખવિભવ ત્વજીને પ્રવાસને સેવે છે અને અરણ્ય તથા નગરમાં તેની શોધમાં અંતર્યામીના પ્રમળ સ્ફુરણને વધ વર્તતા વિચરે છે. તેને અદૃષ્ટસત્તાબળે માર્ગમાં થરીર ઉપર રીંછ જેવા જાડા વાળવાળી અને રાક્ષસી જેવી સ્ત્રીઓ મળે છે, જે તેને તેમાંથી એક સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરવાનું જણાવે છે. તે આ વાર્તાને કબૂલ કરતો નથી, જેથી તેને એક ગુફામાં પૂરીને તેના ઉપર એક મોટી શિલા મૂકી દે છે. ૨૫ પ્રસંગે તેની સ્થિતિ અત્યંત દીન થઈ રહે છે. તથા તેને તેમાંથી બહાર નીકળવાનો કોઈ જ માર્ગ રહેતો નથી. તેણે આ સ્થિતિમાં થું પ્રયત્ન કરવો તે પણ તેને સૂઝતું નથી. અને તેમાંથી બહાર નીકળવાનો કોઈ પણ પ્રયત્ન ન કરી થકે, એવી સ્થિતિમાં તે અદૃષ્ટ સત્તાથી મૂકાઈ જાય છે. તે પ્રસંગે તે પરમેશ્વરની સાચા હૃદયથી અને વિપરીત ભાવથી પ્રાર્થના કરે છે, અને ઈશ્વર તેની પ્રાર્થના સાંભળીને નેમાંથી તે બહાર નીકળી થકે તેવો માર્ગ કાઢે છે.

તે પ્રમાણે કદાચ જે સ્થિતિમાં તમે કંઈ જ પુરુષપ્રયત્ન ન કરી થકો એવી વિચક્ષણ સ્થિતિમાં પ્રારબ્ધબળે કે અદૃષ્ટબળે મૂકાઈ જાઓ તે સાચા હૃદયથી અને ભક્તિથી ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરજો અને તમારા દુઃખનો

અંત ઈશ્વર જરૂર લાવશે જ. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે વીરવિજયમંદ્રને જ્યાં ગુફામાં પૂરી દેવામાં આવ્યા છે ત્યાં તેમણે ઈશ્વરની જે સ્તુતિ કરી છે, તે સ્તુતિ તેવી કોઈ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થનાર વ્યક્તિને ઉપયોગની હોવાથી અત્રે આપણે તેને તે પુસ્તકમાંથી લઈને રાહો આપીએ છીએ. આ સ્તુતિ તમે ધ્યાનપૂર્વક વાંચી જાઓ. અને તેવા કપમાં તમને યોગ્ય જણાય તેવી ગીતે તમારા પોતાના ચંદ્રોમાં નમ્રભાવે ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરજો, અને તમે જમો તેવી વિવિધ સ્થિતિમાં મૂકાઈ ગયા હશે, તોપણ ઈશ્વર તમારે માટે માર્ગ કાઢશે અને તમને તમારી ઈચ્છાનુકૂળ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરાવશે. વીરવિજયમંદ્ર તે પ્રસંગે નીચે પ્રમાણે ઈશ્વરને પ્રાર્થના કરે છે.

‘પરમેશ્વરની સહાય મેળવવા અર્થે પણ હું આ સમયે અન્ય કંઈ કરવા સમર્થ નથી. માત્ર સ્તુતિ કરીને જ ઈશ્વરની સહાય મેળવવાને અધિકારી છું. આ જગતમાં પરમેશ્વરનો અનુગ્રહ મેળવવાને ઘણા મનુષ્યો વિવિધ યત્ન કરે છે, પણ મને તો આ સહુ પરમેશ્વરના ગુણાનુવાદ ગાવા તથા હરેક પ્રકારના વિચાર વડે પણ આ વૃત્તિને પરમેશ્વર સ્વરૂપથી ભેદવી અર્થાત્ હરેક નિમિત્તે તેમનું સ્મરણચિનન કરવું રો જ માત્ર રાનુકૂળ ભાસે છે. હે મહાત્મન! આવા વિચારને કરતો હું પછીથી તે કાગળઉપ સ્થાનમાં આ પ્રકારના વિચાર દ્વારા ઈશ્વરથી વૃત્તિનું અનુસંધાન કરવા લાગ્યો. હે વિશ્વના આધાર! હે પ્રાણી પદાર્થ માત્રની ગતિ આગતિના કારણરૂપ ઈશ્વર! આ કારાગૃહમાં રહ્યો રહ્યો હું આપને ‘પુન’ ‘પુન’ નમસ્કાર કરું છું પ્રાણી-પદાર્થ માત્રની ગતિ આપ સત્તાથી થાય છે તો આ મારી આ સ્થગમાં ગતિ થઈ છે તે પણ આપની જ સત્તાથી થઈ છે રોમાં સંદેહ નથી. હે વિશ્વ! આપ કે જે સ્વનત્ર છો, સર્વજ્ઞ છો, અને વારંવાર કારણ વિના કંઈ પણ કરતા નથી તેથી અકનંડ છો તે આપને હું રામુક કાર્પના કર્તા છો. એમ કેમ જ કહી શકું? હે સર્વેશ્વર! આ પ્રપંચમાં પ્રવર્તની સર્વ ક્રિયા પોતપોતાનાં ઉપાદાન તથા નિમિત્ત કારણ વડે થાય છે, તેમ છતાં પણ તે કારણમાત્રના સ્વરૂપને યજ્ઞાવન ન જણનાર મારા સંખ્યા મંદમતિ જીરો તે સર્વ ક્રિયાના કર્તાપણનો આપને વિષે આરોપ કરે છે. હે શ્રીપતિ! આપ જ

સર્વરૂપ છતાં પણ રાપના સામાન્ય વિશેષ સ્વરૂપથી આપને વિષે વિશ્વ ઉપાધિના જોનારા અમે આપને સર્વના પતિ પદ્મભગસંપન્ન તથા વિશ્વપિતા રાદિ શબ્દોથી ઓળખીએ છીએ. હે સર્વાતીત! આપનું સ્વરૂપ અર્થાત્ રાપ જ સર્વત્ર છતાં રાપમાં અમે આદિ ઉપાધિની ભિન્ન સ્વરૂપે પ્રતીતિ કરનાર અસમ્યક્દૃષ્ટી અમારા સરખા આપથી ભિન્ન પોતાનું અસ્તિત્વ માનીને તે રામે આદિ સંપૂર્ણ ઉપાધિથી આપને અતીત ગણીને આપને સર્વાતીતાદિ સંજ્ઞાથી ઓળખીએ ઓળખાવીએ છીએ. આ સઘળું છતાં હું કે જે આપના તથા રા આપના વિશ્વવિભવના સ્વરૂપને જેમ છે તેમ જાણતો નથી તે-પણ અનેક પ્રકારથી રાપના સ્વરૂપનું ભાન કરવાથી મારું આ પ્રપંચમાં કલ્યાણ સમગ્રું છું તે રાપને વિધિથી વા અવિધિથી સ્મરું છું તે સ્મરણ વડે રાપની પરમ મંગલકર સત્તા દ્વારા મારું નિરંતર કલ્યાણ થાઓ. હે પરમેશ્વર! રાપની સત્તાથી રા વિશ્વ પ્રપંચરૂપ કારાગૃહમાં મારો પ્રવેશ થયો છે તેની મને રાદેહી ચિંતા થતી ન હતી. આ શરીરરૂપ કારાગૃહમાં રહ્યા છતાં હું ભયને પામતો ન હતો. પરંતુ આ રાસુયની ગુફામાં મારો પ્રવેશ મને મહાભય આપનાર ભારે છે રા સંસારમાં જન્મ ધરીને રાજાનરૂપ રાંધકારમાં તે હું પતન થયેલો હતો, પણ રા ગુફામાં પ્રવેશ થવાથી જાણે વિલક્ષણ અંધકાળના ઊંડા ધરામાં પ્રવેશ્યો હોઈ રોમ પ્રતીત થાય છે અને એથી મને દુઃખ પણ અધિક ભાસે છે. રા વિશ્વ શું છે, ક્યાં સ્વતંત્ર કે પર-તંત્ર કારણથી રા કાર્યપ્રવાહ આવે છે એ હું જાણતો નથી. આ જન્મમૃત્યુ રૂપ સંસારપ્રવાહનો કોઈ કાળે નથવા કોઈ દિશામાં રાંત હશે કે નહિ, રાને રાંત હશે તો તે રાંતમાં શું છે રો હું રાદ્યાપિ સમજતો નથી. રા શરીરમાં શા નિમિત્તે રાને રૂઈ પ્રબળસત્તાના બળે રા ‘હું છું’ એમ માનનાર જીવાત્માનો પ્રવેશ થયો છે તેનો વિચાર કરતાં પણ કરકંકણવત્ મને અનુભવ થતો નથી. રા શરીરનું ક્યા ક્યા મુખ્ય રાથવા ગોઠ્ય પદાર્થો વડે તથા ક્યા ક્યા ચોક્કસ નિયમો વડે અંધારણ થયું છે તે હું જાણતો નથી તેમ જ ક્યા ક્યા નિર્વાહક હેતુરો વડે રા શરીરની નિર્વિઘ્ન સ્થિતિ રહે છે તે પણ યોગ્ય પ્રકારે લક્ષમાં આવતું નથી. આ શરીર ક્યાં વિરોધી કાગ્યોના

બળથી ક્ષયના પગિણામ ઉપર જતું અંતે નહિવત્ થાય છે તે પણ મને જણાતું નથી. આમ છતાં પણ એ ઘરીરરૂપ કારાગૃહથી છૂટવાની મને ઈચ્છા થતી નથી. આ કારાગૃહરૂપ સ્થાનમાં મને જેટલાં ને જેવાં ભયત્રાસ થાય છે તેટલાં અને તેવાં ભયત્રાસ અન્ય કોઈ પ્રકારથી થયાં જાણ્યાં નથી. મારી પ્રવાસની મુદત પૂરી થવા આવશે અને ધારેલો હેતુ મનમાં જ રહેશે.

હે વિશ્વત્રાતા! આપ વિના અમો અલ્પજ્ઞ જીવોને ખરા માર્ગમાં દોરી સુખમય સ્થાનમાં લઈ જનાર અન્ય કોઈ પણ નાવિક પ્રતીત થતો નથી. આ સંસારમાં અલ્પજ્ઞ જીવોનો સંગ તો આંધળાના વળાવા જેવો છે. એ જીવો જે પોતાના સુખના ઉવાચને ન જાણનાર હોવાથી દુઃખગ્રસ્ત રહે છે તે મારા સરખા અન્યને શું સુખ પ્રાપ્ત કરે? હે અંતર્યામિનું! વિશ્વાત્મનું! આ અંતરમાં રહેતું મન જે ઈચ્છાઓના તાત્કાલિક કોથરૂપ છે તે અંતરમાં રહ્યું રહ્યું નાના પ્રકારની ઈચ્છાઓરૂપ જવાલાઓ વડે અગ્નિની પેડે દગ્ધ કરે છે. આ માનસ અગ્નિને કેવે પ્રકારે શાંત કરવો એ જણાતું નથી. ઈચ્છાઓનો અંત નથી, તેમ જ વિવિધ ઈચ્છાઓના સ્ફુરવામાં કોઈ નિયમ પણ ઉસ્ત-ગત થયો નથી. આપ કે જે સર્વનાં અંતરમાં નિવાસ કરનારા તથા સર્વના સર્વ વ્યવહારના પ્રકાશક છો તે કાં તો આ અંતરથી ઊકતી ઈચ્છાઓને નિવૃત્ત કરો, કાં તો સફળ થનારી ઈચ્છાઓને જ ઉદ્ધવ કરો. પણ વિના કારણ ત્રાસ આપનારી તથા અંતમાં ફૂલને ન આપનારી ઓવી જે ઈચ્છાઓ હોય તેને તો કારણમાં જ દગ્ધ બીજના પેડે બાળી નાખો. આપ સર્વશક્તિમાન છતાં પણ જ્યારે અમને રોક જીવોને દુઃખ મુક્ત ન કરો તો અન્ય અલ્પજ્ઞ અલ્પશક્તિવાળા જીવો દુઃખ મુક્ત કરનાર છે? હે સર્વ પ્રપંચથી પર પરમાત્મનું! આપ જેમ નિર્દોષ છો તેમ અમને પણ નિર્દોષ કરો. જે કારણે થી અથવા કાર્યકારણભાવરહિત સ્વસત્તાથી આપ આ વિશ્વ ઉપાધિ વાળા છતાં અસંગ છો તે કારણ, કે તે સત્તાનો અમારામાં પ્રાદુર્ભાવ કરો કે જેથી અમે પણ આ વિવિધ ઉપાધિ સંબંધવાળા છતાં પણ આપની પેડે અસંગ રહી સુખરૂપ રહીએ. હે સુખોદધિ! આપ કે જે સુખના અપાર સમુદ્રરૂપ છો તેમાંથી આ દુઃખરૂપ વિશ્વકમ્પિકા કયાંથી અને કયા

નિમિત્તા કે ઉપાદાનકારણથી પ્રકટતાં પ્રતીત યાચ છે એ સમજી શકાતું નથી. આ દુઃખ કે જે કોઈને પણ ગ્રિય ગણાતું નથી, તે સર્વની પાછળ કયા કારણથી આવી લાગ્યું છે અને તેનો કયા ઉપાયથી નિર્ણય અંત આવે એ મારા સરખા વિચયાસક્ત મનુષ્યને તો વિચાર કરતાં પણ લક્ષમાં આવતું નથી. આ સંસારરૂપ વૃક્ષ જેનાં મૂડનો કે ઘાખાનો અંત ભાસતો નથી તેનો કયા વજરૂપ કુદરતે કોણે ક્યારે નાશ કરવો તે સમજાતું નથી; તેમ જ આ મારું પ્રાપ્ત બંધન પણ હવે ક્યારે અને કેવે પ્રકારે છેડાયે એ પણ માગથી કળી શકાતું નથી. આપ જ મને આ બંધનથી મુક્ત કરવાને સમર્થ છો. હું કે જે તજી વિવિધ આચારો ભરેલો છું તે આ કારાગૃહમાં યાંતિથી રહી શકવા સમર્થ નથી.

હે દીનવન્સલ! હું ક્ષત્રિય જાતિમાં ઉત્પન્ન થયો છું તે કોઈના સમીપ પણ દીનત્વ દેખાડવા યોગ્ય નથી, તથાપિ આપ કે જેનના સમીપ પ્રાણીમાત્રે દીનત્વ દાખવ્યા વિના છૂટકો નથી તેમના સમીપ દીનત્વ દેખાડવામાં હું ભય સમજતો નથી આ જનસમૂહમાં વિવેક પુરુષોનો એવો નિયમ છે કે જેનાથી આપણા દુઃખનો અંત આવે એમ હોય તેના સંમુખ જ દીન મુખ કરી દુઃખને પ્રકટ કરવું ઈતરસંમુખ કરવું નહિ, એ નિયમનું પણ મારાથી ઉલ્લાંઘન થયું હોય એમ હું ધારતો નથી કારણ કે આપ જ સર્વ દુઃખના સંહારક છો. હે વિશ્વવ્યાપક! આપ જ સમગ્ર પ્રાણીપદાર્થના તથા તેમના પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિના નિયમમાત્રની વ્યવસ્થા કરનાર છો, જેથી આપ વિના હવે મને યોગ્ય પ્રવૃત્તિમાં જોડાવાની અન્ય કોણ વ્યવસ્થા કરી શકનાર છે કે તેના પ્રતિ મારા ઉદ્ગાર કાઢી હૃદય શાંત કરું. હે કર્મફળપ્રદાતા! આપ જ વિહિત અવિહિત સમગ્ર કર્મના ફલને યથાકાલે યથાનિયમે પ્રગટ થવા પ્રવર્તવનાર છો તો આ મારાં કર્મફલરૂપ પ્રાપ્ત બંધને ને ત્રોડનાર કોઈ મારા અન્ય કર્મને આપ જ ધેરો કે તેથી હું સન્ધર મુક્ત થાઉં; અને કદાચિન તેવું કોઈ કર્મ તન્કાર વિદ્યમાન ન હોય તો આ આપના અભિમુખ થયેલા આ શણની વૃત્તિના સદ્ગુણપારના ફળને પ્રવર્તવીને મને મુક્ત કરો. આતુર આચારવાનને શક્યાશક્યનું બાન હોતું નથી, તેથી ગમે તેવી માયનાથી પણ તે

દૌષવાન જણાતો નથી. તેમ છતાં પણ આપ તો સર્વ કરવા સમર્થ છો જેથી આપના પ્રતિ આ પ્રકારની આઘા બાંધવી એ અનુચિત નથી જ. આ સંસાર એક પક્ષથી જોતાં અંધના મેળા જેવો છે. જેમ અંધ પ્રાણી બીજા અંધ પ્રાણીને પોતાનો દોરનાર જણીને ચાલે અને તે અન્ય અંધ પણ ખજતાથી પોતે દેખાતો તથા પ્રથમ અંધનો દોરનાર છે એમ જણાવી પોતે તે અન્ય અંધને દોરીને અંતે પોતે તથા તે બંને ખાડામાં પડે છે તેમ આ જગતમાં સર્વ સ્વર્ગે હોય એમ ભાસે છે. ધણા જીવો મારી આઘા રાખે છે કે એ મારા દુઃખને ટાળશે, અને હું બીજાની રાખું છું. રંકથી તે રાખ પર્ગત સર્વ એક બીજાની આઘામાં ને આઘામાં દિવસો કાઢતાં જણાય છે. આ સર્વ પ્રાણીઓ પોતાથી કોઈ શ્રેષ્ઠ એમ માને છે, અને તે શ્રેષ્ઠપદની આઘા રાખે છે જેથી આઘાના પાથપાંથી પ્રાણીઓને છૂટવું કઠિન છે. આઘા બાંધવા છતાં પણ પેલા અંધની પેઠે અંતે આચારહિત જ યવાનો સમય આવે છે. આમ છે માટે હે વિદ્યેશ્વર, આપ જ એક વસ્તુતઃ સર્વની આઘાનું સ્થાન છો. આપ સર્વસ વિના સર્વની આઘા કોણ પૂર્ણ કરવા સમર્થ છે? કોઈ જ નહિ. રામે જીવો ૨૥ દીનનાથી છૂટીને એવો માર્ગ આપ વિના અમને કોણ ડાઘી રાખે? આ અમને દીન-વ થાથી પ્રાપ્ત થાય છે એનો હું જ્યારે વિચાર કરું છું ત્યારે સ્પષ્ટ જણાય છે કે આ વિષયસુખની લાલસા એ જ દીનતા તથા દુઃખનો આપનારી છે. વિષયસુખથી અતિરિક્ત પુરુષોને દીનતા તથા દુઃખ સ્પર્શ કરી પણ થકે એમ નથી. હે દીનચત્સલ, આપ મારી દીનતા તથા દુઃખને દૂર કરીને મને મુક્ત કરો. આપના સ્વરૂપને યથાવત્ ન જાણનાર હું ૨૥ મોહજનમાં સપડાયો છું. આપને વસ્તુતઃ અનુભવનાર આ પ્રપંચને અનુભવના નથી, એવાં સિદ્ધ વચનો સાંભળવામાં આવે છે, પણ તેની યથાર્થતા મારા અનુભવમાં આણવાને તો આપ જ સમર્થ છો. આ સંસાર અલ્પ મનુષ્યોને અંધારાકૂપ જેવો છે. અને આપને ન જાણનાર સર્વ અધમ મનુષ્યો નેત્રહીન અંધ પ્રાણી-

સમ છે એમાં સંદેહ નથી. આપ પ્રતિનો શુદ્ધ પ્રેમ જ આ મનુષ્યોને ખરાં નેત્ર આપનાર છે, અને તે સાચાં નેત્ર જ આપને પ્રત્યક્ષ સ્વાર્થત્ જોમ છો તેમ અનુભવવા સમર્થ કરે છે. તે દેવાધિદેવ! આપને જે જે વિધિથી જાણવા ઘટે છે તથા જે વિધિથી આપની સ્તુતિ કરવી ઘટે છે તે વિધિને હું જાણતો નથી, માટે મારા અવિવેક માત્રની સમા કરજો. ’

આ જ પ્રમાણે આ લોકમાં ધ્યાનિયર્થો નામના એક સ્વધર્મનું ઉત્તમ પ્રકારે પાલન કરનાર પુરુષને વિવક્ષણ પ્રારમ્ભના બળે વ્યવહારમાં અત્યંત પ્રતિકૂળ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ પડતી. તેમને જન્મથી જ નિર્ધનતા પ્રાપ્ત પડતી તથા તેમનો વ્યવહાર અનેક પ્રતિકૂળનાઓથી ભરેલો પડતો. આ સર્વને સત્વર દૂર કરીને વ્યવહારિક અનુકૂળ સ્થિતિ, કે જેમાં રહીને તે પરમાર્થને ઉત્તમ પ્રકારે સિદ્ધ કરી શકે, તેને પ્રાપ્ત કરવા માટે તે ઉગ્ર પુરુષપ્રયત્ન અત્યંત ધીર્ગપૂર્વક અને પૂર્ણ સાવધાનતાપૂર્વક કરતા પડતા. પરંતુ પ્રારમ્ભ સત્તાથી, કે અદૃષ્ટ સત્તાથી તેમને પડતી તેના કરતાં અનેક ગણી વિપરીત સ્થિતિ આવતીને પ્રાપ્ત થઈ રહી પડતી. આ પ્રકારની પ્રતિકૂળ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થતાં આરંભમાં તેમનું સર્વ ધીર્ગ જતું રહ્યું પડતું, તથા તે કિકર્તવ્યમૂક થઈ રહ્યા પડતા. પરંતુ તેમણે આ પ્રકારનું વર્તન ઈશ્વરના અંધરૂપ ગણના એક મનુષ્યને યોગ્ય તેવું નથી, એમ ધારીને, પોતાના અંતરાત્મામાં શાંતિ પરીને, પુનઃ ધીર્મને પ્રકટાવીને પૂર્વતા કરતાં આતિ ઉગ્ર પુરુષાર્થને આરંભ્યો પડતો, અને તે ઈશ્વરના પરમ અનુગ્રહને પ્રાપ્ત થઈ રહ્યા પડતા, તથા તેમને આવી પ્રાપ્ત થયેલી અનેક પ્રકારની પ્રતિકૂળતાને દૂર કરીને ઈચ્છાનુકૂળ સ્થિતિને વર્તમાન દેહમાં જ પ્રાપ્ત કરી શક્યા પડતા. તથા તે જ દેહમાં પોતાના પ્રયત્નની દિશાને પરમાર્થ માર્ગમાં વાળીને ઈશ્વરોપાસન વડે જીવનમુકિતરૂપ મહામનોહર અને પરમ સુખપ્રદ સ્થિતિને પામ્યા પડતા અને આ સંસ્કારસિધ્ધિને તરી ગયા પડતા.

તેથી તમારા જીવનમાં કંઈ ને બદલે કંઈ આવીને પ્રાપ્ત થાય તેા ધારી જતા નહિ, પરંતુ એક મનુષ્ય મનીને, અનુપમ ધીર્મને ધારણ કરીને,

અવિરલ પુરુષાર્થ વડે વિપરીત સ્થિતિને દૂર કરજે અને આગળ માર્ગ કાપજો.

‘આ સંસારમાં સર્વ સુખની ઈચ્છા રાખે છે, અને દુઃખથી બચવાના ઉપાયને સાધે છે તથાપિ દુઃખ રો ઓવી વસ્તુ છે, કે તે જીવદશામાં પ્રાપ્ત થયા વિના રહે જ નહિ.’ એ શ્રીત્રિભુવનવિજયી ખડ્ગના વચન પ્રમાણે જીવોને કાંતો અજ્ઞાનથી, કે કાંતો અદૃષ્ટ સત્તાથી કે પ્રારબ્ધસત્તાથી દુઃખ, વા પ્રતિકૂળતા આવે છે જ. પણ તેથી તેમણે ચક્રાવાનું કે ધૈર્યને ત્યજવાનું પ્રયોજન નથી. આ દુઃખ, અથવા પ્રતિકૂળતા એ જ ઉન્નતિનાં અથવા કાર્યસિદ્ધિનાં સાધાં પગથિયાં છે. અને ભય નહિ પામતાં, કે નિરાશ નહિ થતાં જે તેનો આશ્રય ગ્રહણ કરે છે તે સત્વર ઉન્નતિરૂપ વા કાર્યસિદ્ધિરૂપ સ્થિતિના ચિખરે વિરાજવાને ભાગ્યધાળી થઈ રહે છે. તેનો જ જય થાય છે, કે તે જ પોતાની મહત્ત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરે છે, કે જે પોતાની મહત્ત્વાકાંક્ષા રૂપ અગ્નિને દુઃખ, વિપત્તિ કે પ્રતિકૂળતાથી કદળી જવા દેતા નથી—ઓલવાઈ જવા દેતા નથી, પણ તેને ધૈર્ય, ઉત્સાહ, વીર્ય, આત્મશ્રદ્ધા અને પુરુષપ્રયત્ન આદિ વડે પ્રજ્વલિત રાખે છે. અને આવા ધૈર્ય, વીર્ય, શૌર્ય, આત્મશ્રદ્ધા તથા પુરુષપ્રયત્ન આદિને પ્રાપ્ત પુરુષો જ દીનતા અને જીવત્વને ભસ્મીભૂત કરીને સાચા સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરે છે, શિવસ્વરૂપ ભૂત પરમ મનોહર અને પરમ સુખદ સ્થિતિમાં આવીને સ્થિત થાય છે અને આ સંસારને તરી જાય છે.

૮ : ઈશ્વરેચ્છાધીનતા

મનુષ્ય ગમે તેટલા ઉગ્ર નિશ્ચયવાળો હોય છે અને તે ગમે તેટલો ઉગ્ર પ્રયત્ન કરનાર હોય છે, તોપણ તેને ઈશ્વરેચ્છાને પ્રસંગે અધીન થવું પડે છે. અને આ પ્રમાણે તે જો પ્રસન્નતાથી ઈશ્વરેચ્છાને અધીન નથી થઈ શકતો તો તેને અસંતોષ થાય છે જ.

આજળ જણાવ્યા પ્રમાણે મનુષ્ય કંઈ સર્વજ્ઞ નથી, કે તે કંઈ સર્વ-શક્ત નથી, કે તેની ઈચ્છા પ્રમાણે તરત જ સિદ્ધિ મળી જાય; પરંતુ તે અલ્પજ્ઞ અને અલ્પશક્ત હોવાથી તે પ્રમાણે થવું નથી અને તેથી તેણે ઈશ્વરેચ્છાને પ્રસન્નતાથી અધીન થવાની જરૂર છે.

એક ખેડૂત પોતાના ખેતરને ઉદ્યોગથી અને કાળજીથી ખેડે છે, અને તેમાં ધાન્ય વાવી આપે છે. તે પોતાનાથી બની શકે તે સર્વ પ્રયત્ન પોતા-ને પ્રાપ્ત જ્ઞાનસામર્થ્યની મર્યાદાનુસાર ખેતીને સુધારવાને કરે છે, પરંતુ એમ બને છે, કે વરસાદ જ આવતો નથી. હવે તેની કરેલો સર્વ મહેનત વ્યર્થ જાય છે. તો આ પ્રસંગે તેણે શું કરવું? તેણે ગજાનિ, થોડક કે નિરાશાને વધ થવાનું પ્રયોજન નથી, પરંતુ તેણે પ્રસન્નતાથી ઈશ્વરેચ્છાને વધ વર્નવું પડે છે, તેણે ઈશ્વરને કહેવું પડે છે, કે ભગવન્! આપની ઈચ્છા મજવાન છે, અને આપ જે કરતા હોયો તે યોગ્ય જ કરતા હોયો. આ પ્રમાણે તેણે પ્રસન્નતાપૂર્વક પરમાત્મ ઈચ્છાને અધીન થવું પડે છે.

શ્રી ગીતામાં કહ્યું છે કે મુલદુઃખે સમે કૃત્વા લામાલ્યમૌ જયાજયી-સુખ અને દુઃખ, લાભ અને હાનિ એ ઉભયમાં સમગ્રુદ્ધિ રાખવી. અર્થાત્ સુખ અને લાભથી હર્ષને પામવું અને દુઃખ અને હાનિથી શોકને વધ ન થવું. આ ઉભય ત્રિવિધમાં સમગ્રુદ્ધિ રાખવી.

આ જ પરિણામી સ્થિતિ છે. અને જ્યાં સુધી મનુષ્ય આ સ્થિતિમાં સ્થિત નથી થતો ત્યાં સુધી તેને સુખદુઃખ, અને લાભહાનિના અનેક પ્રસંગો આવ્યા જ કરે છે. ઈશ્વરનો ઉદ્દેશ મનુષ્યને આ સ્થિતિમાં લાવીને સ્થાપવાનો છે, અને તે જ્યારે તેને આ સ્થિતિમાં સ્થાપે છે ત્યારે જ પોતાના કર્તવ્યથી વિરમે છે. ત્યાં સુધી તેને સુખદુઃખ અને લાભહાનિના પ્રસંગો આવ્યા જ કરે છે. તેથી મનુષ્યે આવા પ્રસંગો પ્રાપ્ત થતાં સમજીદિને ધારણ કરવી પટે છે. અને તે જ્યાં સુધી સમજીદિને ધારણ કરતો નથી ત્યાં સુધી આવા પ્રસંગો આવી આવીને તેને પ્રાપ્ત થાય છે જ. આ જ જ્ઞાનમાત્રનું જ્ઞાન છે, અને એ જ સારમાત્રનો સાર છે, કે સુખદુઃખમાં સમજીદિ રાખવી.

પરંતુ અત્રે એ શંકા થવી સંભવિત છે, કે જો ઈશ્વરેશ્વરને આ પ્રમાણે નિષ્ફળતા પ્રાપ્ત થતાં અધીન થઈ રહેવામાં આવે, તો પછી જે મહત્ત્વાકાંક્ષા ને સિદ્ધ કરવાને માટે યત્ન આરંભ્યો હોય છે તે કેવી રીતે પૂર્ણ થઈ શકે? કારણ કે પછી તો મનુષ્ય સ્વાભાવિક રીતે જ, પ્રભો! આપની ઈચ્છા ભગવાન છે, કહીને જે સ્થિતિ રાખી અને તેને પ્રસન્નનાથી સ્વીકારી લેવાનો અને પ્રાપ્ત પુરુષપ્રયત્નથી વિરમી જવાનો; અને તેથી મહત્ત્વાકાંક્ષા સિદ્ધ કરવાની બાજુએ રહી જવાની.

આવી શંકા થવી અત્રે ઉચિત જ છે. તેનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે. સુલલુ. સે સમે કૃત્વા—એના બીજ જ ચરણમાં ક્રીડમ્સ ભગવાન શું કહે છે, તે જુઓ. તેઓ કહે છે કે. તતો યુદાય યુજ્યસ્વ—નું યુદ્ધમાં જોડા; અર્થાત્ સુખદુઃખમાં અને લાભહાનિમાં સમજીદિ ધરીને તું તારા પુરુષપ્રયત્નથી. અટકી ન જઈશ, પરંતુ યુદ્ધમાં જોડાજે, અર્થાત્ તેને ચાગુ રાખજે. તે પ્રમાણે ઈશ્વરેશ્વરથી આપણી મહત્ત્વાકાંક્ષા ધારેલા સમયમાં સિદ્ધ ન થાય, તો પ્રસન્નનાને નહિ ત્યજતાં ઈશ્વરેશ્વરને અધીન થઈને, લાભહાનિમાં સમજીદિ રાખીને પ્રયત્નથી અટકી જવાનું નથી, પણ તેને પૂર્વના વેગથી જ ચાગુ રાખવાનો છે, અને મહત્ત્વાકાંક્ષાની શિશિ મદે જ વિરમવાનું છે.

પ્રસંગે ઈશ્વરેચ્છાથી મનુષ્યના ધારવા કરતાં જુદા જ પ્રકારનું પરિણામ આવે છે. પરંતુ તેવે પ્રસંગે ખેદ ન કરવો અને પ્રયત્નથી અટકી ન જવું, એ જ કહેવાનો અત્ર આદ્ય છે. તેવા પ્રસંગે પરમેશ્વરની ઈચ્છાને અધીન થવું અને શોક કે પરિતાપને ન સેવવો, પરંતુ પ્રસન્નતાપૂર્વક પ્રાપ્ત પ્રયત્નમાં સંલગ્ન રહેવું, અને જ્યારે કાર્યસિદ્ધિ થાય ત્યારે જ પુરુષપ્રયત્નથી અટકવું.

આપણા કયા પ્રયત્નનું ફળ કયા પ્રસંગે કેવા રૂપમાં અથવા કેટલા પ્રમાણમાં આપવું તે ઈશ્વરસત્તા જ ઉત્તમ પ્રકારે જાણે છે. તેથી આપણા પ્રયત્નનું ફળ ઈચ્છા પ્રમાણે ધારેલા સમયમાં અને ધારેલા રૂપમાં વા ધારેલા, પ્રમાણમાં ન મળે તો તેથી અકળાવાનું કે અસંતોષને ધરવાનું પ્રયોજન નથી. પણ તે પ્રમાણે નહિ થવામાં આપણી જ કોઈ અપૂર્ણતા કારણ હશે, એમ માનીને પરમાત્મ ઈચ્છાને વધ વર્તતાં, પ્રસન્નતાપૂર્વક પ્રાપ્ત પ્રયત્નને નહિ પરિત્યજતાં આગળ ને આગળ કર્તવ્યના ક્ષેત્રમાં પ્રયાસ કરવું ઘટે છે. અને આ પ્રમાણે કરનાર પોતાની મહત્વાકાંક્ષાને વા ઈચ્છાને યોગ્ય કાળે સિદ્ધ કરે છે જ, વા સિદ્ધ થયેલી જુએ છે જ. ઘણા મનુષ્યો સુખને ઠેકાણે દુઃખ આવી મળતાં, કે લાભને ઠેકાણે હાનિ આવી મળતાં પ્રાપ્ત પ્રયત્નથી અટકી જાય છે, અને પોતાની મહત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરી શકતા નથી; તેથી તત્તો સુદાય સુજયસ્વ—એ શ્રી પરમાત્માના વચન પ્રમાણે સુખદુઃખ અને લાભહાનિમાં સમજુદિ ગમીને પ્રયત્નથી ન અટકી જવું, પણ તેમાં સંલગ્ન રહેવું અને કાર્યસિદ્ધિને અનુભવવી ત્યારે જ વિરામને પામવું, એ વાર્તા સ્પષ્ટ કરવા અર્થે જ આ ‘ઈશ્વરેચ્છા—અધીનતા’ નામના આઠમા પ્રકરણને આ પુસ્તકમાં આપણે રાખેલું છે. પુનઃ આ પ્રકરણના અંતમાં આપણે એ જ જણાવીએ છીએ, કે વિપરીત પરિણામ આવતાં ધીરથી ઈશ્વરેચ્છાને અધીન થવું, શોક કે પરિતાપ તેવે પ્રસંગે નહિ કરતાં પ્રસન્નતાને ધારણ કરવી અને પૂર્ણ ઉત્સાહ અને દૃઢ નિઃશયપૂર્વક પુરુષપ્રયત્નમાં સંલગ્ન રહીને મહત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવી અને વિજયરૂપ શિખરની સ્થિતિએ આવીને સ્થિત થવું.

૯ : ધૈર્ય

આ સં હામ્યા વિગમ્ય પીર્ણરાગ્ય મુશ્યો ન ત્રિગોમ્યા પોતાનાં વચ-
કીર્તિને સ્થાપનાઃ ગાય છે

આ વિગમ્યાં પીર્ણ ન મોતી પ્રિદ્ધિઃ છે,

દકતા મુખનું મૂળ, જાણી ન છવ દુઃખે રહે.

(ત્રિ. વિ. ૫૩-૮)

નાનાં નાનાં કાર્યને સિદ્ધ કરવામાં પણ પીર્ણ બગની જરૂર તોય છે, તેા મોટાં કાર્ય કરવામાં તેની જરૂર હોય એ સ્વઅભિચ્છ ન છે પીર્ણ વિનય કોઈ પણ કાર્ય સિદ્ધ થઈ શકું નથી: પીર્ણથી જ સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થઈ શકે છે, એટલું જ નહિ, પણ તે ઉત્તમ પ્રકારે થઈ શકે છે જેને પોતાની મહત્ત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કોચી છે, તેણે તેા પીર્ણને અવાજ ધારણ કરવું જ પડે છે, કારણ કે તેની તેને પચકે પચકે જરૂર પડે છે

કાર્યને સિદ્ધ કરવામાં મનુષ્યને એક પ્રકારના આંતરમજની જરૂર પડે છે, અને તે આંતરમજને ઉત્પન્ન કરનાર આ પીર્ણ જ છે જેટલા પ્રમાણમાં મનુષ્યમાં પીર્ણ તોય છે, તેટલા પ્રમાણમાં તેનામાંથી આ આંતર મજ અદિર્ભાવ થાય છે. તેથી જેણે મોટાં કાર્ય કરવાં છે, તથા જેણે અગ્રીકૃત સામું સામાર્થ પ્રાપ્ત કરવું છે, તેને વિશેષ આંતરમજની જરૂર પડે છે, અને તેથી તેને જન્મ આપનાર પીર્ણને તેને પ્રથમ ધારણ કરવાની આવશ્યકતા છે

આપણે આગળના પ્રકરણમાં જણાવી ગયા છીએ, કે મનુષ્ય અ પૃથ છે, તથા અપથકિત છે, તેથી તે જે સણે ધારે છે તે સણે અપવા અ પ સમયમાં તેની મહત્વાકાક્ષા સિદ્ધ થઈ જતી નથી, પણ પ્રત્યે તેમાં અનેક વિઘ્ન આવે છે તથા તે કાળે કરીને યોગ્ય સમયે જ સિદ્ધ થાય છે આ પ્રમાણે હોવાથી જ તેને ધૈર્યની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે કારણ કે જો તે ધૈર્યને ધારણ કરતો નથી, તો પછી તેને આરભેલા કાર્યને તત્કાલ સિદ્ધ ન થવાથી મૂકી દેવું પડે છે અને જો તે તેમ કરે છે, તો પછી તેને તે પૂર્ણ કરી શકે નથી, તેથી બુદ્ધિમાને ધૈર્યને અધિક અને અધિક પ્રમાણમાં ધારણ કરવાની જરૂર છે

જેમણે જેમણે પૂર્વે મોટા કાર્ય કર્યા છે તથા જેમણે જેમણે પોતાની મહત્વાકાક્ષાને સિદ્ધ કરી છે, તેમણે તેમણે ધૈર્યને, અસાધ્યારણ ધૈર્યને ધારણ કરે છે જ બીજા શબ્દને શુ થોડા જ વર્ષમાં, પોતાની ઈચ્છાની સિદ્ધિ થઈ હતી? તેમને કેટલો બધો દીર્ઘ સમય ધૈર્યને ધારણ કરવાની જરૂર પડે હતી? અને તેમણે આવા અસીધિક ધૈર્યને ધારણ ન કર્યું હોત તો શું તે પોતાની મહત્વાકાક્ષાને સિદ્ધ કરી શક્યા હોત કે? નહિ જ પણ તેમણે ધૈર્યને ન ત્યજ્યુ અને યોગ્ય કાળે તેમની મહત્વાકાક્ષા સિદ્ધ થઈ પા- વોને બાર વર્ષનો વનવાસ પ્રાપ્ત થયો, તોપણ તેમણે તેને ધૈર્યથી સ્વીકાર્યો અને ધૈર્યને ધારણ કરીને આ સમય તેમણે પોતાની દીકરા તો પુન તે રાજ્ય મેળવ વાને અને કોરવોનો પગજવ કરવાને સમર્થ થયા થિવાજી મહારાજને કેટલા વખત નિમ્ફગતા મળી હતી, છતાં પણ તેમણે ધૈર્યને ત્યજ્યુ ન હતું અને તેના પરિણામે તે મોગડોના પરાજય કરી શક્યા હતા આપણા દેશનું રાજ્ય પ્રાપ્ત કરનાર અગ્રેજોને પણ કેટલા પ્રસંગે જાનમા નિમ્ફગતા મળી છે, છતાં પણ તેમણે ધૈર્યને આજે તેનું સામ્રાજ્ય પ્રાપ્ત કરે છે આ જ પ્રમાણે જ્યાં જ્યાં મોટા કાર્ય સિદ્ધ થયેલા છે ત્યાં ત્યાં ધૈર્યના વિદ્યમાન હતું જ તેથી તમે તમારી મહત્વાકાક્ષાને સિદ્ધ કરવા ઈચ્છતા હો તો કાર્ય સિદ્ધ થવાથી આપનાર ધૈર્યને તમે તમારા અંગે અનમા ધારણ કરો અને જે સામાન્ય ધૈર્યને નહિ પણ અસાધ્યારણ ધૈર્યને જ ધારણ કરો.

બુદ્ધિમાન મનુષ્યોનો એવો નિશ્ચય હોય છે, કે તે પૂર્ણ વિચાર કર્યા વિના કોઈ કાર્યનો આરંભ કરતા નથી; અને જ્યાં તે કાર્યનો આરંભ કરે છે ત્યાં પછી તેને પ્રાપ્તિને પણ પૂર્ણ કર્યા વિના મૂકતા નથી. તેથી તમે જેનો પ્રારંભ કરો, તેનો પ્રથમ પૂર્ણ વિચાર કરો અને પછી તેને જ્યારે પૂર્ણ કરો ત્યારે જ વિરમો.

ધણા મનુષ્યો એમ માને છે કે, આર્થ મોટાં કાર્ય તે આપણાથી થી રીતે સિદ્ધ થઈ શકે? અને એમ માનીને તે બેસી રહે છે, અને મોટાં કાર્યનો આરંભ કરતા નથી અને સામાન્ય સ્થિતિમાં પડ્યા રહે છે. પરંતુ આ એક મનુષ્યને માટે અનુચિત જ છે. મનુષ્યમાં આરંભમાં મોટાં કાર્યને તત્કાલ સિદ્ધ કરી દેવાનું બળ નથી જ હોતું, પણ જે તેનામાં તેને સિદ્ધ કરવાની સાચી ઈચ્છા હોય છે, તો તે ઈશ્વરનો અંશ હોવાથી તેના અંતરમાંથી તેને સિદ્ધ કરનાર બળ જાગૃત થાય છે તથા તેની સાચી ઈચ્છાના બળે વિશ્વમાંથી તેને જરૂરની સહાયક સામગ્રી પણ સ્વાર્થ આવે છે. ટિટિલ જાત્રીએ જ્યારે દરિયાને ખાલી કરવાનો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો, તે વખતે તેને તે કાર્ય તે કરી શકે તેવી અનુકૂળતા ક્યાં હતી? પરંતુ તેણે જ્યાં પોતાના આત્મામાં વિશ્વાસ—શ્રદ્ધા રાખીને પ્રયત્નને આરંભ્યો, કે તેને ઈતર પક્ષોની અને પરિણામે પક્ષીના રાજ ગરુડની પણ સહાય મળી આવી, અને તેનો વિજય થયો. તે જ પ્રમાણે જે મનુષ્યને કાર્ય સિદ્ધ કરવાની સાચી ઈચ્છા છે તેને યોગ્ય સમયે કાર્ય સિદ્ધ કરી આપનાર યોગ્ય સામગ્રી પ્રાપ્ત થઈ આવે છે જ. પણ તેનામાં તેની સાચી ઈચ્છા હોવી જોઈએ, તથા તેની સાથે તેનામાં યોગ્ય ધૈર્ય પણ હોવું જોઈએ.

જે જે મોટાં કાર્ય પૂર્વ પુરુષોએ કરેલાં છે તે જે તેમનામાં ધૈર્ય-બળ ન હોત તો તે ન જ કરી શક્યા હોત; પરંતુ તેમનામાં ધૈર્યબળ હોવાથી જ તે તે કાર્યને સિદ્ધ કરી શક્યા છે. તેથી તમે પણ જે જરૂરનાંકાર્યને સિદ્ધ કરવા ઈચ્છતા હો તો ધૈર્યબળને પાસ કરો.

પનામાની નહેરને પૂર્ણ કરતાં તેમાં આરંભમાં અમેરિકનોને કેટલા વખત નિષ્ફળતા મળી છે, એ તમે જ્યારે તે સંબંધનો સવિસ્તર ઇતિહાસ વાંચશો ત્યારે જ તમને સ્પષ્ટ થશે. આવાં મોટાં કાર્ય કંઈ પહેલી જ વખતે સિદ્ધ થઈ જતાં નથી. હું આપણે વારંવાર વર્તમાનપત્રોમાં નથી વાંચતા, કે અમુક એરોપ્લેન ફાટવાથી અમુકનું મરણ થયું, અને અમુક એરોપ્લેન બળી જવાથી અમુકનું મરણ થયું? છતાં પણ વિવશ્વસુ ધીર્વ્રજવાળી પાશ્ચાત્ય પ્રજા તેનો કેડો મૂકતી નથી, અને સૈંકડો અને હજારો મનુષ્યોનો તેની યોધમાં સંહાર થઈ જતો તે જુઓ છે તેમ છતાં, ધીરને ધારણ કરીને તે પુરુષ પ્રયત્નમાં સંલગ્ન જ રહે છે. આપણા દેશમાં જે પાંચ દશ મનુષ્યોનું જ આવા કોઈ સાહસમાં મૃત્યુ યાચ તે આ છેડાથી પેલા છેડા સુધી આખા દેશમાં ઘાઘાકાર થઈ રહે અને પછી તે કાર્યને સૌ સો જળના લાંબા નમસ્કાર કરીને નમસ્તુમ્ય કરીને તેનાથી ઉમેથાં છેડા જ રહે, પણ આ પ્રમાણે થયું એ યોગ્ય ધીર્વ્રજના અભાવને જ સૂચવે છે. આપણી પ્રજામાં આજે યોગ્ય ધીર્વ્રજની અપૂર્ણતા જોવામાં આવે છે. અને જ્યાં સુધી તે યોગ્ય ધીર્વ્રજને ધારણ નહિ કરે ત્યાં સુધી તેનો વ્યાવહારિક તેમ જ પારમાર્થિક અભ્યુદય થવો અઘડય છે.

ઈશ્વરની કોઈ વિચક્ષણ ઈચ્છાથી, કે પ્રાપ્ત કોઈ વિચક્ષણ સંજ્ઞાથી કે કાજબજાથી કે ઈતર કોઈ કારણથી કદાચ તમારી માહત્વાકાંક્ષા સિદ્ધ ન થાય તો તેથી તમારે એમ નથી સમજવાનું કે, તમારો પગજવ થયો છે, કે તમારી નિષ્ફળતા થઈ છે, પરંતુ જે તમે યોગ્ય ધીરને ધારણ કર્યું છે તથા યોગ્ય પુરુષપ્રયત્ન છેક છેવટની તાણ સુધી કર્યો છે, તો તમારો વિજય જ થયો છે, અને તમને સફળતા જ મળી છે, એમ સમજવાનું છે. મહારાષ્ટ્ર પ્રતાપસિંહને આ જ પ્રમાણે આવાં જ કોઈ વિચક્ષણ કારણોને લઈને પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે કાર્યસિદ્ધિ નહિ થવાનો યોગ પ્રાપ્ત થયો હતો, પરંતુ તેમણે તેમનો ટેક ત્યાજ્યો ન હતો, અને તેને નિશ્ચયવાને

જેટલાં સહેલાં પડે તેટલાં કાંઈ સહન કર્યાં હતાં, તથા જે પ્રયત્ન કરવો પડે તે પ્રયત્ન કર્યો હતો; તેથી તેમનો વિજય જ થયેલો આપણે સમજીએ છીએ. તેમના નામોચ્ચારણ સાથે જ આજે સાચા શત્રુવંશના ઘીરમાં સારું વીર-વ વહેવા માંડે છે, એટલો તેમાં પ્રતાપ છે. તે જ પ્રમાણે કદાચ જે કે યોગ્ય ધીર્યભજ અને યોગ્ય પુરુષપ્રયત્નથી કાર્ય સિદ્ધ થાય છે જ, છતાં— તમારી મહત્ત્વકાંક્ષા વર્તમાન જન્મમાં વા વર્તમાન દેહમાં પૂર્ણ ન થાય તો નિરાશાને લેઈ પણ આંધાપાં વથ થતા નહિ. પણ અનુલ પુરુષપ્રયત્ન અનુલ ધીર્યભવપૂર્વક કરજો, અને આ દેશમાં તમારા કર્તવ્યની અપૂર્વ છાપ પાડી જજો, કે તે છાપનું સ્મરણ કરીને ભવિષ્યની પ્રજા તમાગ પગલે પગલે ચાલે. તમે એવા ઉગ્ર પુરુષપ્રયત્નને કરજો તથા એવા અનુલ ધીર્યભજને ધારણ કરજો, કે તમને વિજય મળે, કે ન મળે તોપણ તમારા નામોચ્ચારણ સાથે જ તમારું સ્મરણ કરનારના તનમનમાં વિદ્યુતની પેઠે કોઈ વિલમ્બ ચમકનો પ્રવેશ થાય અને તમારા જેવા થવાને વિલમ્બ વેગથી તે પ્રેરાય.

એક વખત નિષ્ફળતા મળે, દશ વખત મળે, સો વખત મળે, હજાર વખત મળે, કે ગમે તેટલા વખત મળે પણ પ્રારંભિકા કાર્યને ત્યજતા નહિ, અને અપૂર્વ ધીર્યભજને ધારણ કરીને તેને સિદ્ધ કરજો.

જેમ વિજય મળવો સ્વાભાવિક છે, તેમ જીવંતમાં નિષ્ફળતા મળવી પણ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ ધીર્યભજને ધારણ કરનાર આ નિષ્ફળતાના પતિ-સ્થાનમાં સફળતાને જ પ્રાપ્ત કરે છે. મનુષ્યને નિષ્ફળતા મળતાં તેનામાંથી અપૂર્વ ધીર્યભજ ઉત્પન્ન થાય છે, જે તેને કાર્ય સિદ્ધ કરાવે છે. તેથી જે ધીર્યભજને નિષ્ફળતા જાગ્રત કરનાર છે તેને કુત્રિમાને સર્વત્ર જગત સર્વથા યોગ્ય છે, વા તેને સર્વદા સેવ્ય છે.

યવાનું કે નિરુત્સાહ ધારણ કરવાનું શું પ્રયોજન છે? ત્યારે એ યાચ વિવેક કે કાર્પસિદ્ધિપ્રતિ જ દૃષ્ટિ સ્થાપવાની જરૂર છે. પછી જ્યમાં અવિવેક પ્રાપ્ત થાય તો તેની ઉપેક્ષા કરવી એ જ ઉત્તર છે.

મનુષ્યનામાં જે અપૂર્વ ધીર્મજનો મહત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવામાં જરૂર છે તે કંઈ પ્રથમ દિવસે જ પ્રાપ્ત થઈ જતું નથી, પણ તે ક્રમે ક્રમે જ પ્રાપ્ત થાય છે. આહાર અને નિદ્રા જેમ વધાર્યા વધે છે અને ઘટાડ્યા ઘટે છે તેમ આ ધીર્મજ પણ વધાર્યું વધે છે અને ઘટાડ્યું ઘટે છે. મણા મનુષ્યો સહજસરમાં કાર્ય પણ કરી ચક્રતા નથી તેનું મરણ તેમનામાં ધીર્મનો આભાવ એ જ છે; અને અન્ય મનુષ્યો મોટાં દેવસદૃશ કાર્ય કરી શકે છે, તેમાં તેમનામાં ધીર્મનો સદ્ભાવ એ જ મરણ છે. તેથી જ્યારેજ્યારે નિષ્ફળતા થઈ ત્યારે ત્યારે પ્રારબ્ધકાર્મણી વિરમી ન જાયો, પણ આરંભના જેટલો જ ઉત્સાહ કાયમ રાખીને ધીર્મને ધારણ કરો, અને તેને પૂર્ણ કરવાને પુરુષપ્રયત્નની ધારાને અવિચ્છિન્નપણે ચલાવ્યા જ કરો. ધીર્મજ કે જે કાર્પમાત્રને સિદ્ધ કરાવી આપનાર છે, તેને પ્રાપ્ત કરવાની, કે તેને પોતાના અંતર્યામી અગ્રત કરવાની આ જ કૃંચી છે, કે આ જ માર્ગ છે.

ધીર્મ કે હૃકતાને ધારણ કરનાર લોકિક અર્થની જેમ સિદ્ધિ કરે છે તેમ તે અલોકિક અર્થની પણ સિદ્ધિ કરે છે. સ્વલ્પમાં કહીને તો વાસ્તવ ધીર્મને ધારણ કરનારને આ વિશ્વમાં કોઈ પણ કાર્ય કરવું અસંભવિત નથી, કે કઠિન નથી. તેથી મહત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવા ઈચ્છનારે તેને સિદ્ધ કરાવી આપનાર આ ધીર્મને અવશ્ય ધારણ દરવા મોગ્ય છે.

ઉવેના પ્રકરણમાં મહત્વાકાંક્ષાની સિદ્ધિમાં અવશ્ય જે અંગોની જરૂર છે તેનું પ્રતિપાદન કરીશું.

૧૦ : પરમાત્મસત્તા સાથેના સંબંધનું

સતત સ્મરણ

અર્જુન તુજ રમ કૃષ્ણ હાંકે, કાં હવે ધારે તું કર,
વિજયમાં સંશય ન તેા એ, કેમ થાતો તું કાચર.
અંતર્યામી કૃષ્ણ પોતે, અર્જુન તું જીવ જાજે,
ભવરણે તુજ ખેડતાં રમ, ઉરે નિશ્ચય આજે.
ચાલક ને તારા નિયામક, દૈત્યસ્થિત જે શ્રીહરિ,
તે તણે વિજ્યાસે રહી તું, રુઝ હામ રણે ધરી,
ચાલો તારો વિજય આખર. (શ્રીવિશ્વવંધ)

મનુષ્ય જ્યારે પોતાની મહત્ત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવાને યત્ન કરે છે અને જ્યારે તેનામાં જેટલું સામર્થ્ય હોય છે તે સંનિ ઉપયોગ કરતાં છતાં કૃત્રી પ્રતીતિ યથેચ્છ સમયમાં થતી નથી ત્યારે તેને સદજ નિર્વેદ પ્રકટે છે, અને તે સમયે તેને પ્રારબ્ધકાર્મને ત્યજ દેવાની વૃત્તિ થાય છે. આ પ્રમાણે ઘણું એ સ્વાભાવિક જ છે; કારણ કે મનુષ્ય જમે તેટલો પ્રયત્ન કરે છે, છતાં પણ તેના સામર્થ્યની મર્યાદા હોવાથી તે મહત્ત્વાકાંક્ષાને ઇચ્છાનુકૂળ સમયમાં સિદ્ધ કરી શકતો નથી.

પોતાના કુટુંબનું નિર્વહણ કરવું અને સામાન્ય વ્યવહાર કરીને મરણને ઘરણું ઘડવું, એમાં કંઈ મનુષ્યને કડિન નથી, કે તેને કોઈ અન્યની સહાયની અપેક્ષા રહેતી નથી. કારણ કે આ કાર્ય મનુષ્યની મર્યાદિત યકિતથી ઉત્તમ પ્રકારે થઈ શકે છે, પણ જ્યાં મનુષ્ય મહત્ત્વાકાંક્ષાને ધારણ કરે છે અને તેને સિદ્ધ કરવાને યત્ન કરે છે ત્યાં જ તેને પોતાની મર્યાદિત યકિતનું જ્ઞાન થાય છે, અને તેવે સમયે શું કરવું, એ પ્રશ્ન થાય છે.

આમ પ્રસંગે મનુષ્ય એ ઈશ્વરની સહાય નથી લેતો અથવા તે પોતાના ઈશ્વરસદૃશ જા ઈશ્વરથી અભિન્ન અન્યમતત્ત્વનું સ્મરણ નથી કરતો.

તો તે તેની મહત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ નથી જ કરી શકતો. કારણ કે તેની મર્યાદિત શક્તિનો અંત આવી રહેતાં તે હારી જાય છે અને આરંભેલા કાર્યને પડતું ખૂટે છે.

પરંતુ આ સમયે તે પાછો વળીને જો પોતાના ઈશ્વર સાથેના સંબંધને જુએ છે તો તેનામાં ધીર્મ પ્રકટે છે, તથા તેને જે વિશેષ સામર્થ્યની જરૂર છે તે તેને અંતરમાંથી મળે છે અને તે આગળ વધે છે.

તેથી જ્યારે જ્યારે આપણી શક્તિઓનો કય વરેલો જણાય ત્યારે ત્યારે 'હું વસ્તુતઃ ઈશ્વરસ્વરૂપ છું અને ઈશ્વર સર્વશક્તિપાન હોવાથી તે અંશ મારામાં પણ છે અને તેથી હું કોઈ પણ કાર્ય કરી શકવાને સમર્થ છું.' એવો વિચાર કરીને પ્રસન્નતા, ઉત્સાહ, ધીર્મ આદિને ધારણ કરવાં થટે છે.

મહત્વાકાંક્ષી પોતાની મહત્વાકાંક્ષાને ત્યારે જ સિદ્ધ કરી શકે છે, કે જ્યારે તે પોતાનામાં એક સામાન્ય મનુષ્યથી અનેકગણા વિશેષ સામર્થ્યને જુએ છે. જે સત્તા આ મહત્વાકાંક્ષાને જન્મ આપે છે, તે સત્તામાં તેને સિદ્ધ કરાવવાનું સામર્થ્ય રહેતું હોય છે જ. પરંતુ મનુષ્યો આ સામર્થ્યના પ્રભવસ્થાન—ઉત્પત્તિસ્થાન પ્રતિ જોતા નથી અને તેથી તેમને તે સામર્થ્યની ઝાંખી થતી નથી. જે આ સામર્થ્ય પ્રતિ દૃષ્ટિ કરે છે તેમને તેની પ્રતીતિ—ભાન થાય છે જ.

નોખિયો જ્યારે સાવની સાથે લડે છે ત્યારે તે પ્રસંજે પ્રસંજે એક પ્રકારનું મૂળિયું સૂંઘી આવે છે એમ કહેવાય છે. તે જ પ્રમાણે તમે તમારી મહત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરતા હો તે પ્રસંજે તમારા સ્વરૂપ પ્રતિ વારંવાર દૃષ્ટિ કરજો અને તમે કોણ છો તેનું સ્મરણ કરજો. જો આ પ્રમાણે તમારા સ્વરૂપને તમે નહિ સંભારો તો તમારી મહત્વાકાંક્ષાને તમે ભાગ્યે જ સિદ્ધ કરી શકશો.

વારંવાર અને પ્રસંજે પ્રસંજે તમારો પરમાત્મા સત્તા સાથે અભેદ સંબંધ છે, તમે તે સત્તાસ્વરૂપ જ છો, એ વિચારને જગૃત રાખજો અને

તમને નિરાશા, નિર્વેદ, નિરુત્સાહ વગેરેનું ભાન કદી જ નહિ થાય. તમે તે સત્તારૂપ જ હોવાથી તે સત્તા જેમ અનંત સામર્થ્યસંપન્ન છે તેમ તમે પણ અનંત સામર્થ્યસંપન્ન જ છો, એમ દૃઢ માનીને આગળ અને આગળ માર્ગ કાપજો.

મનુષ્યો દીન, દુઃખી તથા નિકૃષ્ટ અને નિર્માણ્ય સ્થિતિમાં પડ્યા રહે છે તેનું એ કારણ છે, કે તે પોતાના આત્મતત્ત્વને ભૂલ્યાં છે, તે પોતાના સ્વરૂપને ભૂલ્યાં છે. નહિ તો થા માટે તેમણે આવી નિકૃષ્ટ સ્થિતિમાં પડી રહેવું જોઈએ? પરંતુ તે પોતે પોતાને નિકૃષ્ટ જ માને છે, અને તેને અનુરૂપ જ તેમની સ્થિતિ થઈ રહે છે.

‘હું બ્રહ્મ છું, તું તે (ઈશ્વરરૂપ) છે,’ એ વેદવચનાનુસાર પ્રત્યેક મહત્ત્વાકાંક્ષીએ, હું બ્રહ્મસ્વરૂપ છું, હું ઈશ્વરરૂપ છું, એવી ભાવના કર્તવ્ય છે, અને તેણે પોતાના વાસ્તવ સ્વરૂપની લક્ષણોને વૃત્તિમાં અખંડ રમાડીને યથેચ્છ મહત્ત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવી ઘટે છે.

અનેક મનુષ્યોને, મોટા મોટા પંડિતોને અને વેદાંતીઓને જોયા છે, કે જે આ મહાવાક્યોના શબ્દાઈને ડૂબી રીતે જાણનાર હોય છે તથા તેનું વિવેચન કરવું હોય તો ઉત્તમ પ્રકારે શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી કરનાર હોય છે, છતાં આ વિચારને કેવી રીતે વ્યવહારોચિત (પ્રેક્ટિકલ) કરવા તેનું તેમને કંઈ જ ભાન હોતું નથી; અને તેથી આ વિચાર તેમને વાસ્તવ સુખ ધાંતિ ને આપનાર થતા નથી તથા તેમની વાસ્તવ પ્રગતિને સાધનાર થતા નથી.

તેથી જેનણે આ મહાવાક્યોથી સૂચવાએલા, પરમ ગંભીર અર્થના તાત્પર્યને જાણવું હોય તથા તેનો સ્વાનુભવ કરવો હોય તો ‘હું ઈશ્વરરૂપ છું,’ એવું ઘડીએ અને પલકે માનીને પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ કર્તવ્ય છે.

અને આ પ્રમાણે જ પોતાના પરમાત્મા સાધેના સંબંધનું કરે છે તેમનામાં ક્રમે ક્રમે જ્ઞાન તથા સામર્થ્ય વૃદ્ધિને પામતાં જાય.

પરમાત્માની નિકટ અને નિકટ જતા જાય છે, અને પોતાની કેઈ પણ મહત્વાકાશાને તે આગળથી સિદ્ધ કરે છે

જે જે, તમે તમારી મહત્વાકાશા સિદ્ધ કરતા તમારા આ પરમાત્મ સત્તા સાથેના સમ્બંધને ભૂલી જતા ? તમે એક સામાન્ય કે શુદ્ધ મનુષ્ય નથી, પણ ઈશ્વરના અશરૂપ છો, કે 'નું ત છે' એ વે વાક્ય પ્રમાણે તમે સાક્ષાત્ ઈશ્વરરૂપ જ છો, એ વાતનિ સતત સ્મરણના સામર્થ્યે અને તત્ત્વરૂપ તમારી પ્રવૃત્તિ થવા દઈ ઈશ્વરસ ચ મહાન કર્મને કરજો અને જેમા વાસ્તવ ઈશ્વરથી અભેદ છે એવા માનવપદે યોભાજો

જ્યારે નિષ્ક્રિયા મળે છે, ત્યારે જોનને પોતાના પરમાત્મસત્તા સાથેના સમ્બંધનું જ્ઞાન હોનું નથી તેમને હવે આપણ કઈ જ વગે તેમ નથી, કે હવે આ છે કઈ જ કરી થકીને તેમ નથી, એ પ્રકારનો વિચાર આવે છે, અને તે ત્યાંથી જ તે કાર્યને છેડી દે છે પરંતુ જોનને પોતાના આત્મસ્વરૂપની લક્ષણ છે અને જે જાણે છે કે હું ઈશ્વરના અંશરૂપ છું, વા તેમનો અને મારો નિત્ય અભે સમ્બંધ છે, તે આવા પ્રસંગે તરત જ પાછા વળીને પોતાના સ્વરૂપ પ્રતિ વગે છે અને હવે શું કરનું કથો માર્ગ લેવો તેનો વિચાર કરે છે અને તેમને તે પ્રસંગે નવો માર્ગ જણી આવે છે, જે માણે વહીને તે કાર્યને સિદ્ધ કરે છે, જે મહાબાન મનુષ્યોને આ સમ્બંધ જ્ઞાન છે તેમને હજારવાર નિષ્ક્રિયા મળે છે છતાં પણ તે ડગી જતા નથી, કે તેમને કાર્યસિદ્ધિના ગમે તેડા અસમર્થો જનુાય છતાં પણ તે ધીરને ત્યજ દેતા નથી, પણ પોતાના આત્મસ્વરૂપની વિચારવાને તથા મહત્તને જેના તે પ્રામકર્ષને સિદ્ધ કરવાના જ વિચારને સેવે છે, અને તે તેને સિદ્ધ કરે છે ત્યારે જ વિગમે છે

જે તમે ઈશ્વરસ્વરૂપ જ છો, કે નું તે છે એ વે વાક્યમાં તમને સાચી કાલા છે તથા તે વાક્ય પરમ સત્ય છે તો પછી તમે આ જગતમાં કયું કાર્ય નથી કરી થકો એમ ? જે કાર્ય ઈશ્વર કરી થકે તેમ છે તે કાર્ય તમે પણ સિદ્ધ કરી થકો તેમ છો, કારણ કે તમે તેમના રૂપ જ છો. તો પછી તમારી મહત્વાકાશા સિદ્ધ નહિ થાય, થયે કે નહિ થયે, એ પ્રકારની

શંકાને અવકાશ જ ક્યાં રહે છે? અને તે છતાં આવી શંકાને અવકાશ મળે ત્યારે તમારે અન્ય કંઈ જ કર્તવ્ય નથી પણ હું ઈશ્વરસ્વરૂપ છું, એ વેદ-વાક્યનું સ્મરણ કરવાનું છે.

અનુનને એવી શંકા થઈ હતી, કે આ બાંધવોને હું હજી એ ઉચિત નથી પણ શું તેને એવી શંકા થઈ હતી, કે મારી સામે ઊભેલા રિપુદળને નહિ જીતી શકું? કદી પણ નહિ જ. કારણ? કારણ એ જ કે તે જાણના હતા કે, તેમના સારથિ સર્વ રીતે સમર્થ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન હતા, અને તેથી તેમને અવિજનની લેશ પણ શંકા ન હતી. તે જ પ્રમાણે તમારા નિયામક, ચાલક કે પાલક કે જે કદી ને તે તમારા અંતરમાં રહેલા શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મારૂપ તમારા અંતર્ગામી છે, અને તેથી તમને અવિજનની લેશ પણ શંકા કદી પણ થવી હિંચત નથી જ. તમને જે જે શંકા આજ પર્વત થઈ છે તે યવામાં એ જ કારણ છે, કે તમે તેમના પ્રતિ દૃષ્ટિ કરી નથી, તે તમારામાં વસેલા છે, એ બધે જોઈ નથી. પણ તમે એક શુદ્ધ વ્યક્તિ છો, એમ માનીને તમારા કાર્યને બધે કર્યું છે. પણ તમારી આ સર્વ પ્રવૃત્તિ યાત્રાને અનુરૂપ ન હતી પણ અનુરૂપ હતી. પરંતુ હવે તમે જાણ્યું છે, કે તમે કોણ છો, તમારો પરમાત્મ-સત્તા સાથે કેવા સંબંધ છે, તેથી હવેથી તેને અનુરૂપ જ તમારી સર્વ પ્રવૃત્તિ થવા દેજો.

પ્રહ્લાદને તેમના પિતાએ દુઃખ દેવામાં તથા ત્રાસ આપવામાં બાકી રાખી હતી શું? નહિ જ. તે છતાં પણ તે નિત્ય નિર્ભય રહેતા હતા અને તે માનના હતા, કે તેમનો વાળ પણ વંકી થનાર નથી. કારણ કે તે પોતાના ઈષ્ટ સાથેના સંબંધને ડૂબી રીતે જાણના હતા તે જ પ્રમાણે તમને જમે તેટલાં વિપ્ન નડે, જમે તેટલી પ્રતિકૂળતા નડે, કે જમે તેટલી નિષ્ફળતા પ્રાપ્ત થાય છતાં પણ તમે તમારા ઈશ્વર સાથેના સંબંધને શણ પણ ભૂલતા નહિ, અને તમારો વિજય સિદ્ધ જ છે એમ સમજજો.

જેના ઘરના ઓરડામાં હીરા, મોતી, માણિક આદિ ભરેલા હોય છતાં જ તેને આ વાર્તાનું જ્ઞાન નથી હોતું તો તે દરિદ્ર જ રહે છે. તે જ પ્રમાણે મનુષ્યના અંતરમાં સર્વાધિક્તિમાન પરમાત્મા રહેલા છે, એ વાર્તાનું

તેને જ્ઞાન ન હોવાથી તે દીન, દુઃખી અને દરિદ્ર રહે છે તથા શુદ્ધ સ્થિતિ-માં પડી રહે છે. પરંતુ જ્યારે તે આ વાર્તા જાણે છે ત્યારે તેને પોતાની મહત્તા સમજાય છે, અને ત્યારે તે પોતાના આત્મા પ્રતિ વારંવાર જ્યેનો તેના સામર્થ્યને પ્રકટ કરે છે. તમે જો આ વાર્તા ન જાણતા હો તો આજે જાણો અને તમારા અંતરમાં રહેલા પરમાત્માની સહાય વડે તમારી મહત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરો.

જે મનુષ્યો આ વાર્તાને જાણતા નથી, તે અંતરાત્મા પ્રતિ દૃષ્ટિ પણ વાળતા નથી, અને તેથી તેમના અંતરાત્મામાંથી જે સામર્થ્ય પ્રકટ થવાની જરૂર છે તે સામર્થ્ય પ્રકટ પણ થતું નથી. પણ જેમને આ વાર્તાનું રૂઝી રીતે જ્ઞાન છે તેમની વૃત્તિ તેમના પ્રતિ નિત્ય અભિમુખ રહેતી હોવાથી તે પોતાના સર્વ જ્ઞાનૈશ્વર્યને પ્રકટ કરે છે. અંતરાત્મામાંથી જ્ઞાન કે ઐશ્વર્યને પ્રકટ કરવાનો એ જ માર્ગ છે, કે તેમના પ્રતિ અભિમુખતા સેવવી.

આ વાર્તા કંઈ અમે અમારા ધરતી, કે મજબૂનો કોઈ નવો તર્ક કરીને આજે તમને જણાવતા નથી, પણ જેને વેદાદિ શાસ્ત્ર દિગ્દિમ વગાડીને જણાવે છે તથા અનેક અનુભવી પુરુષો પણ સ્વાનુભવના ઉદ્ઘારરૂપે અધીષ્ટ કરીને જણાવે છે, તે વાતોને જ આજે અમે તમને જણાવીએ છીએ. તેથી તેમાં લેઈ પણ શંકાને અવકાશ આપ્યો નહિ, પરંતુ તેને પરમસત્ય માનીને શ્રદ્ધાથી તેનો સ્વીકાર કરજો.

અહં બ્રહ્માસ્મિ, તત્ત્વમસિ, જીનો બ્રહ્મૈવ નાપરઃ, ચિદાનન્દરૂપઃ શિવોઽહં શિવોઽહમ્. અયમાત્મા બ્રહ્મ,--આ આદિ વાક્યો શું જણાવે છે? તે સર્વ એ જ જણાવે છે, કે જીવ દિવસ્વરૂપ છે, તથા મનુષ્ય ઈશ્વરરૂપ છે; તેથી તમને પોતાને જો તમે એક શુદ્ધ વ્યક્તિ તરીકે માનતા હો તો તે વાર્તાને અગત્યથી તિલાંજલિ આપી દો અને તમને પોતાને ઈશ્વરસ્વરૂપ માનીને તે સ્વરૂપ સાથેના તમારા સંબંધનું વારંવાર સ્મરણ કરીને તેને અનુરૂપ જ તમારી સર્વ ક્રિયા થવા દો અને તે સ્થિતિનો વર્તમાન જન્મમાં જ અનુભવ કરો.

૧૧ : સાવધાનતા

આ જગતમાં મનુષ્યોને પોતાનું જ જાફલપાણું અથવા અસાવધપાણું અનેક પ્રકારથી હાનિ તથા પ્રાણાંતર્યંતનાં વિવિધ દુઃખને આપનાર છે.
(ત્રિ. વિ. ખડ્ડ ૧)

સામાન્ય વ્યવહારમાં પણ જે સાવધાનતા રાખે છે તે જ તેને સિદ્ધ કરે છે, અને જે તેને નથી રાખી થકના તેમનો વ્યવહાર ઉત્તમ પ્રકારે નથી જ સિદ્ધ થતો, એ કોણ નથી જાણતું? તો પછી પોતાની મહત્ત્વકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવા ઈચ્છનારને સાવધાનતા સેવવાની જરૂર હોય એ સ્વાભાવિક જ છે. રણસંગ્રામમાં લડનાર જે યોદ્ધાઓ અસાવધ હોય છે તે પરાજયને પામે છે અને જે સાવધાન હોય છે તે જ વિજયને વરે છે. અભ્યાસ કરનાર વિદ્યાર્થી વર્ગમાં પણ જે સાવધાનપણે પોતાનો અભ્યાસ કરે છે તે જ સત્ત્વર આગળ વધે છે. અને આ જ પ્રમાણે પ્રત્યેક કાર્યમાં જે મનુષ્ય સાવધાન રહે છે તે જ તેને ઉત્તમ પ્રકારે સિદ્ધ કરે છે. તેથી કાર્યસિદ્ધિમાં સાવધાનીની આવશ્યકતા રહે છે જ.

જેને પૂર્વમાં જવું છે તે જો ચાર દિવસ પૂર્વમાં જાય છે, અને એક દિવસ પશ્ચિમમાં જાય છે, વળી એક દિવસ ઉત્તરમાં જાય છે અને એક દિવસ દક્ષિણમાં જાય છે તો જેટલો માર્ગ તેણે અમુક સમયમાં પૂર્વ દિશામાં કાપવાનો છે તેટલો માર્ગ તે તે દિશામાં નથી જ કાપી થકતો. તેથી જો તેણે ધારેલા સમયમાં ધારેલે સ્થળે પહોંચવું છે તો તેણે નિત્ય સાવધાન રહીને એક જ દિશામાં પ્રયાણ કરવાની જરૂર છે.

તે જ પ્રમાણે જેને પોતાની મહત્ત્વકાંક્ષાને વર્તમાન જન્મમાં જ સિદ્ધ કરવી છે તેને પણ અર્પણ સાવધાન રહેવાની જરૂર છે. કારણ કે

સામાન્ય ઈચ્છાના વિષયોને સિદ્ધ કરવામાં જ્યારે સાવધાનતાની જરૂર પડે છે, અને તેના વિના તે સિદ્ધ થઈ શકતા નથી તો આ મહત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવામાં તેની આવશ્યકતા હોય એ કેવડ સ્વાભાવિક જ છે. તેથી સાવધાનતાને કોઈ પણ સમયમાં ત્યજી દેતા નહિ, પણ સતત સેવીને તમારી મહત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરજો.

બીજે ભલે તમે લક્ષ રાખજો, પણ તમારું પરમ લક્ષ તમે કદી ચૂકતા નહિ તેની ખાસ સાવધાનતા રાખજો. જે આ પ્રમાણે નહિ કરતાં પરમ લક્ષને ચૂકી જાય છે તે કડી જ તેને સિદ્ધ કરી શકતા નથી; અથવા તો સિદ્ધ કરે છે તો ગમે ત્યારે તેને સિદ્ધ કરે છે. પણ આ ઉચિત નથી જ. મનુષ્ય જ્યારે માંદો પડ્યો હોય તે સમયે જ એ તેને યોગ્ય ઔષધ પ્રાપ્ત થાય છે તો જ તેનું તે હિત કરે છે, પણ તેના મૃત્યુ પછી ઔષધ આવે છે તો તે જેમ નિર્ણય જાય છે તથા તે કોઈ સુખનું કે હિતનું જનક થનું નથી. તેમ મનુષ્યને અમુક સમયમાં જ પોતાની જ મહત્વાકાંક્ષા સિદ્ધ થાય છે તો જ તેને તેનું સુખ થાય છે; નહિ તો ઈતર જન્મમાં કે મે પાંચ જન્મે તેને તે સિદ્ધ થાય તો તેમાં થી મહત્તા છે? કંઈ જ નહિ. તેથી જેમણે પોતાની મહત્વાકાંક્ષાને વર્તમાન જન્મમાં સિદ્ધ જ કરવી છે તેમણે સાવધાનતાને અખંડ સેવવાની જરૂર છે, કારણ કે તે કાર્યસાધક છે.

અસાવધાનતા એ મનુષ્યના ચિવિધ બળને બીજી દિશાઓમાં વેરી નાખે છે અને તેથી તેનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ જાય છે, જ્યારે સાવધાનતા એ તેના બળને એક જ દિશામાં વડેવડાવીને તેને કાર્યસાધક કરે છે. મહત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવામાં વિશેષ બળની જરૂર રહે છે જ, અને તેનો ત્યારે જ સંચય થાય છે, જ્યારે તેનો સાવધાનતા વડે સંચય કરવામાં આવે છે.

જે સાવધાન મનુષ્યો છે તે પોતાના સર્ગ સામર્થ્યનો ઉપયોગ એક જ દિશામાં કરે છે, અને તેથી તેમને વિજય સાદજ મળે છે, અથવા જરૂર મળે છે જ. પરંતુ જે સાવધાનતા નથી રાખતા તેમના બળનો વ્યય વિવિધ દિશામાં થઈ જાય છે અને તેથી તે પોતાની મહત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરી શકતા નથી.

મહત્વાકાંક્ષા કંઈ એમને ઝટ સિદ્ધ થવી રસ્તામાં પડી નથી. અનેક મનુષ્યો મહત્વાકાંક્ષી હોય છે. છતાં તે તેને તે જ સ્થિતિમાં પડ્યા રહે છે, કારણ કે તેને સિદ્ધ કરવાને તેમણે જે જે પ્રવૃત્તિ સાવધાનતાપૂર્વક કરવાની હોય છે તેનું તે અનુદાન કરતા નથી અને ધિયાળની પેઠે ઊંટનો હોડ પડવાની વાટ જોતાં બેઠા રહે છે. આવા મનુષ્યોની મહત્વાકાંક્ષા કદી જ સિદ્ધ થતી નથી. કોઈ પણ વસ્તુની ઈચ્છા જ માત્ર કરવાથી તેની સિદ્ધિ થઈ જતી નથી, પણ તેની સાથે આ ધુસ્તકમાં આગળના પ્રકરણમાં જણાવ્યા પ્રમાણે અર્માંડ સાવધાન રહીને વિવિધ સાધનોનું અનુદાન કરવાથી જ તે સિદ્ધ થાય છે. સામાન્ય ક્ષણે માટે સામાન્ય પ્રયત્નની અપેક્ષા રહે છે અને મહત્ ક્ષણે માટે વિશેષ પ્રયત્નની અપેક્ષા રહે છે. તે પ્રમાણે મહત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવાને માટે વિશેષ પ્રયત્નની જ જરૂર હોય, એ ઉચિત જ છે.

મનુષ્યની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ કોઈને કોઈ ક્ષણે ઉત્પન્ન કરે છે જ, પરંતુ તે સર્વ જે સાવધાનતાપૂર્વક કરવામાં આવે છે તો તે ધારેલા ક્ષણે પ્રકટ કરે છે, અને જે તે સાવધાનતા રહિત રહે કરવામાં આવે છે તો તે ક્ષણે તો ઉત્પન્ન કરે છે, પણ ધારેલા ક્ષણે ઉત્પન્ન કરતી નથી. તેથી જેમને પોતાની મહત્વાકાંક્ષાને વર્તમાન જન્મમાં સિદ્ધ કરવી છે તેમણે સતત સાવધાનતા સેવવાની જરૂર છે જ. અસાવધાનતા એ બળને બીજા દિશાઓમાં વહેવરાવી દેનાર છે તેવી તેનો પરિત્યાગ જ હિતકર છે.

મહત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવા ઈચ્છનારે જમ્મે તેમ પ્રવૃત્તિ કરો ત્યારે તેમ હોતું નથી. તેને તો પોતાની સર્વ પ્રવૃત્તિ સાવધાન રહીને જ કરવાની છે. પ્રધાન રહે તેણે પોતાની પ્રવૃત્તિને પોતાની મહત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવા અર્થે જ કરવાની હોય છે અને બીજા દિશામાં ન છૂટકે જ તેણે જ પોતાના બદને વહેવરાવવું ઉચિત છે.

મહત્વાકાંક્ષીને પ્રસંગે બીજા દિશાથી હાનિ થવી હોય છે તો પણ તેને તે સહન કરી લેવી પડે છે. કારણ કે તે દિશામાં જે તે લક્ષ્ય જાય છે તો પછી તેનું પ્રશ્નન કર્તવ્ય માન્યુએ રહી જાય છે. .

બને તેમ પોતાના સર્વ લક્ષ્યો અને પોતાની સર્વ પ્રવૃત્તિઓ તેણે પોતાની મહત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવા અર્થે જ ઉપયોગ કરવો ઘટે છે. અનેક મનુષ્યો આ પુરુષને પ્રસંગે ત્રાસ પણ આપે છે, પરંતુ જ્યે તે તેમની સાથે લડવા, કે તેમની સાથે માથાફાડ કરવા બેસે છે તો તેનું પ્રધાન કર્તવ્ય બાજુએ રહી જાય છે, અને તેનો સમય અને તેનું બળ બીજી જ દિશામાં વાડી જાય છે, અને વર્તમાન જન્મમાં તે પોતાની મહત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરી શકતો નથી.

એક તત્ત્વશોધક એક પ્રસંગે કોઈ અગત્યના વિચારમાં નિમગ્ન થયેલા હતા. એટલામાં તેની પાસે આવીને એક મનુષ્ય પેસા માગવા લાગ્યો. આ મનુષ્યે પાસે પડેલી પેટી ઉઘાડી અને તેમાંથી રૂપિયાની કોથળી કાઢીને તેને કહ્યું, આમાંથી જેટલા રૂપિયા તમારા સ્ત્રીકુળના હોય તેટલા લઈને ચાલ્યા જાઓ. પેલા મનુષ્ય રાજી થતો થતો તેમાંથી જરૂરના રૂપિયા લઈને તે કોથળી પેલા મનુષ્ય પાસે મૂકીને ચાલ્યો ગયો. પેલા તત્ત્વશોધકે તે પ્રતિ જરા પણ ધ્યાન આપ્યું નહિ, કે તે કેટલા રૂપિયા લઈ ગયો.

તાત્પર્ય કે તેને પોતાના વિચારની કિંમત રૂપિયા કરતાં વધારે જણાઈ. તે જ પ્રમુદ્ધે તમે પણ બીજા બધા વ્યાપારો—પ્રવૃત્તિ—કરતાં તમારી પોતાની મહત્વાકાંક્ષાની સિદ્ધિમાં જેની પ્રધાનપણે જરૂર છે તેવા વ્યાપારને જ પ્રધાનતા આપો અને તેને જ સર્વથી મૂલ્યવાન સમજો. અંગ્રેજીમાં એક કહેવત છે, કે લેટ સીઝર્સ બી અનટુ સીઝર્સ એન્ડ જોડ્સ અન ટુ જોડ્સ—સીઝરનો ભાગ સીઝરને લેવા દો અને ઈશ્વરનો ભાગ ઈશ્વરને લેવા દો. તે પ્રમાણે બીજી દિશાથી કટાય ધાન ઘાસ તોપણ તેની ઉપેક્ષા કરીને પ્રધાન કર્તવ્યમાં જ નિમગ્ન રહેવું, એ જ મહત્વાકાંક્ષીને માટે હિતકર છે.

અનેક દુર્જન મનુષ્યો પણ પ્રસંગે આવા મનુષ્યોને ત્રાસ આપે છે. અને તેવે પ્રસંગે જ્યે તે તેમની સાથે લડવા બેસે છે તો તેનો સમય તે કર્મમાં જાય છે, તથા તેના મગનો પણ તેમાં વ્યય થાય છે. તેથી આવા મનુષ્યોથી દૂર રહેવું અને ઘોડી ઘસી ધાન ઘાસ તો તેને સંપન્ન કરી લેવી એ જ ઉત્તમ છે. જરૂર કે જ્યે તે પ્રમાણે નથી જરૂરમાં આવતું તો પછી

મહત્ત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવાનું જે સર્વોત્તમ અને મહાન કાર્ય તેને કરવાનું હોય છે તે બાજુએ રહી જાય છે. અને આ હાનિ પેલી સામાન્ય હાનિ સાથે સરખાવતાં સામાન્ય નથી. તેથી બીજી બાજુથી થોડી હાનિ થતી હોય તો તેને સહન કરી લેવી. અને તેની ઉપેક્ષા કરીને મહત્ત્વાકાંક્ષાને દૃઢાગ્રહપૂર્વક સિદ્ધ કરવી.

રિસીસ્ટ નોટ ધી ઈવીલ—એ અંગ્રેજી વચન પ્રમાણે દુર્જન મનુષ્યોના સંબંધમાં આવતાં આપણા બળનો વ્યય ન થવા દેવો પણ તેનું સંરક્ષણ કરીને તેનો આપણું કાર્ય સિદ્ધ કરવામાં વાળવું. દુર્જન મનુષ્યો આવા પ્રસંગનો પૂર્ણ લાભ લે છે જ, અને તે કોઈ કોઈ તીક્ષ્ણ સ્વભાવના મનુષ્યોથી સહન થવું નથી, પરંતુ તેવા પ્રસંગે તેને સહન કરીને તેમને લાભ લેવા દેવો ઘટે છે, કારણ કે જે આપણે આ પ્રસંગે તેમની સાથે માયાફેડ કરવા બેઠીએ છીએ તો આપણું અત્માંત રાગત્વનું કામ અપૂર્ણ રહી જાય છે, જે હિતકર નથી જ. આપણે તો આપણું સર્વ લક્ષ આપણી મહત્ત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવા પ્રતિ જ વાળવાનું છે, એ વારંવાર સાવધાન થઈને જોવું ઘટે છે.

આપણે જે દિશામાં કાર્ય કરતા હોઈએ તે દિશામાં આપણી કેટલી પ્રગતિ થઈ છે, તે નિત્ય જોવું ઘટે છે. અને તેમાં સંતોષકારક પ્રગતિ થયેલી ન જણાય તો ક્યાં ક્યાં તથા કેટલા પ્રમાણમાં આપણે અસાવધ થયા છીએ તે ચોધી કાઢવું ઘટે છે. આ પ્રમાણે અસાવધાનતાને દૂર કરીને જે પૂર્ણ અને અખંડ સાવધાનતાપૂર્વક પુરુષપ્રયત્ન કરે છે તે પોતાની મહત્ત્વાકાંક્ષાને વર્તમાન જન્મમાં જ સિદ્ધ થયેલી જોવાને ભાગ્યધાની થાય છે.

૧૨ : નિશ્ચય

બુદ્ધિમાત્ર પુરુષોનો એ નિયમ જ છે કે, યોગ્ય વિચાર વિના કોઈ પણ નિશ્ચય કરવો નહિ. અને નિશ્ચય કર્યા પછી કંઠગત પ્રાણ પર્થત પણ તે નિશ્ચય પ્રમાણે વર્તવા આગ્રહ રાખવો.

*

*

*

ભલે ગમે તે થાય, પણ ધાર્યું કરવા ખસું,
છો ને દેહ વિલાય, પણ નિશ્ચયથી નવ ખસું.

*

*

* (ત્રિ. વિ. ખડ્ડ ૭)

કોઈ પણ કાર્ય ત્યારે જ સિદ્ધ થાય છે, કે જ્યારે તેને સિદ્ધ કરવાનો નિશ્ચય સેવકમાં આવે છે. જે આ પ્રમાણે નિશ્ચયને સેવતા નથી તેમને જરા વિઘ્ન નડે છે તો તે આરંભેલા કાર્યને તરત જ મૂકી દે છે. જેનામાં પ્રારબ્ધકાર્યને કોઈ પણ રીતે પૂર્ણ કરવાનો નિશ્ચય હોતો નથી તેને કોઈ પ્રતિકૂળતા આવે છે તો ડગી જાય છે અને તેમણે સિદ્ધ કરવા ધારેલા કાર્યમાંથી વિરામ પામી રહે છે. આવા નિશ્ચય વિનાના મનુષ્યો મનુષ્યસંજ્ઞાને પાત્ર નથી, તેમ જ તે કોઈ મહત્ત્વર્જન-કાર્ય કરવાના અધિકારી પણ નથી.

નિશ્ચય વિનાનાં મનુષ્યો બેસણી વિનાના વાસણ જેવા છે કે જે ઘડીમાં આમ જખડે છે અને ઘડીમાં તેમ જખડે છે, પણ તે સ્થિર રહી શકતું નથી; અથવા તો તે એક તુલુ જેવા છે કે જે તુલુ ઉત્તર દિશાનો પવન આવે છે તો ઉત્તર દિશામાં તણાય છે અને દક્ષિણ દિશાનો પવન આવે છે તો દક્ષિણ દિશામાં જાય છે. આવા મનુષ્યો સ્થિતિ વિનાના છે, અને તે કોઈ પણ કાર્યમાં સ્થિર રહી શકતા નથી, કે આગ્રહથી કોઈ પણ કાર્યને સિદ્ધ કરી શકતા નથી.

મનુષ્યને ઈશ્વરે વિચાર કરવાની શક્તિ આપી છે તેથી તેણે કોઈ પણ કાર્યનો આરંભ કરતા પૂર્વે સ્થિર વૃત્તિથી હિતાહિતનો કે યોગ્ય-યોગ્યનો વિચાર કર્તવ્ય છે. અને પછી જે હિતકર કે જે યોગ્ય જણાય તેનો પ્રારંભ કર્તવ્ય છે, તે એવા નિશ્ચયથી, કે તેને કોઈ પણ રીતે પૂર્ણ કરવું. એક વખત કાર્યને આરંભ્યા પછી જમે તેટલાં વિધ્ન નડે, કે જમે તે થાય તો પણ તેને પૂર્ણ કર્યા વિના તેમાંથી ન વિરમવું એ જ બુદ્ધિમાનનું અને એક મનુષ્યનું લક્ષણ છે. એક વખત કોઈ પણ કાર્યને સિદ્ધ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો, કે પછી તેને સિદ્ધ કરતાં પ્રાપ્તનો ભોગ આપવો પડતો હોય તો તે પણ આપવો પણ તેને સિદ્ધ કર્યા વિના વિરમવું નહિ. આવા દૃઢ નિશ્ચયવાળા મનુષ્યો જ જગતમાં ઈચ્છાનુકૂલ કાર્ય કરી શકે છે, કે આવા વીર પુરુષો જ મહત્ત્વનાં કાર્ય કરી શકે છે.

કાર્યસિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરતાં પણ વધારે પ્રિય ગણ્યો અને તેને કોઈ પણ ઉપાયે કરો ત્યારે જ શાંતિને પામો. અને આ પ્રમાણે કાર્યસિદ્ધિને પ્રાપ્તથી પણ પ્રિય ગણનાર શું તેને સિદ્ધ કર્યા વિના રહે છે એમ તમે ધારો છો? કદી જ નહિ. તે કાર્યને સિદ્ધ કરે છે, અને કરે છે જ.

જેનામાં નિશ્ચય નથી, તે વાસ્તવિક રીતે મનુષ્ય કહેવરાવવાને યોગ્ય નથી જ. નિશ્ચયવાળા મનુષ્યો જ મનુષ્યો છે. તેથી જ તમે મનુષ્ય કહેવરાવવાને, કે મનુષ્ય થવાને ઈચ્છતા હો તો કૃતનિશ્ચય થાઓ. માત્ર મનુષ્ય થરીરમાં જન્મ પામવાથી કંઈ મનુષ્ય થઈ શકાનું નથી. મનુષ્ય થરીર પ્રાપ્ત થયા પછી વાસ્તવ મનુષ્યત્વ મેળવવાને માટે બીજા ઘણા ગુણોને પ્રાપ્ત કરવાની જરૂર રહે છે. ખાનું, પીવું, વૃદ્ધિને પામવું અને સામાન્ય વ્યવહાર જીવે મરણને થરણ થવું, એમાં મનુષ્યત્વ નથી જ. મનુષ્યત્વને પ્રાપ્ત થઈને આથી ઘણું વિશેષ કરવાનું હોય છે.

આજ સુધીમાં કરોડો મનુષ્યો આ ભૂમિ ઉપર થઈ ગયાં છે, પણ તે સર્વ મનુષ્ય સંજ્ઞાને પાત્ર નથી જ. પણ જેમણે એક મનુષ્યને થોભે તેવી કૃતિ કરી છે, કે જ મનુષ્ય હતા. તેથી તમે પણ જો એક મનુષ્ય કહેવરાવવાને

ઈચ્છતા હો તો સાધારણ જીવન ગાળ્યે તમારે ચાહે તેમ નથી, પણ તમારે તેથી ઘણું વિશેષ કરવાનું છે, એમ જાણો. એક મનુષ્ય તરીકે તમારે શું શું કરવાનું છે તેનો એકાંતમાં બેસીને વિચાર કરો અને તેને આચારમાં ઉતારી નામધારી મનુષ્ય નહિ પણ વાસ્તવ મનુષ્ય બનો.

ભક્તચિરોમણિ નરસિંહ મહેતા કહી ગયા છે કે, 'નિશ્ચયના મહેલમાં વસે મારો વાલમો, જે જાયે તે જાંખી પામે રે જી.' આ ઠેકાણે 'વાલમા'ને ઠેકાણે આપણે કાર્યસિદ્ધિને સમજવાની છે. નિશ્ચયરૂપી મહેલમાં જ કાર્યસિદ્ધિ રહેલી છે, અને જે તેની અંદર પ્રવેશ કરે છે, તે જ તેનાં દર્શન કરે છે. નિશ્ચય વિનાના મનુષ્યો આ કાર્યસિદ્ધિનાં દર્શન કરવાને યાત્ર નથી જ. તેથી જો તમારે તમારાં કાર્યને સિદ્ધ થયેલાં જોવાં હોય તો કૃતનિશ્ચય થાઓ. કૃતનિશ્ચય વિનાના પુરુષોને કાર્યસિદ્ધિનાં દર્શન થતાં સુદુર્લભ છે.

સાધારણ કાર્યોમાં પણ નિશ્ચયમજની જરૂર પડે છે તો એક મહત્વાકાંક્ષીને મોટાં કાર્યને સિદ્ધ કરવામાં તેની જરૂર પડે એ કેવલ સ્વાભાવિક જ છે. મહત્ત્વનાં કાર્ય નિશ્ચય વિના કદી પણ સિદ્ધ નથી જ થતાં. તેથી મહત્વાકાંક્ષીને તો નિશ્ચયની પદે પદે જરૂર છે. તેણે સદ્બોધિત કૃતનિશ્ચયી થવું ઘટે છે. અને જો મહત્વાકાંક્ષી નિશ્ચયથી રહિત હોય છે તો ને કદી પણ પોતાની મહત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ નથી કરી શકતો. કારણ કે સામાન્ય કાર્યોમાં પણ વિઘ્ન આવે છે તો મોટાં કાર્યમાં તે આવે એ સ્વાભાવિક જ છે. અને જેનામાં નિશ્ચય નથી તેનામાં આ વિઘ્નની સામે ઊભા રહેવાનું બળ હોતું નથી.

કોઈ પણ કાર્યને સિદ્ધ કરવામાં એક પ્રકારના આંતરબળની જરૂર પડે છે. અને તેમાં નાનાં કાર્યને સિદ્ધ કરવામાં આશય બળની અને મોટાં કાર્યને સિદ્ધ કરવામાં વિશેષ બળની જરૂર પડે છે; અને આ બળને જગત કરનાર નિશ્ચય જ છે. મનુષ્યનામાં જે પ્રમાણમાં નિશ્ચય હોય છે, તે જ પ્રમાણમાં તેનામાંથી બળનો આવિર્ભાવ થાય છે. જેનામાં સાધારણ નિશ્ચય હોય છે તેનામાં સાધારણ બળ જગત થાય છે, અને જેનામાં દૃઢ નિશ્ચય

હોય છે તેનામાં વિશેષ બળ જગત યાય છે. આ નિશ્ચયના પટપાછળ જ બળનો સચિ કંકાઈ રહેલો હોય છે. અને તેથી જ આ પટનો આકાશ લે છે તે જ તેની ઝાંખી કરે છે, કે તે જ તેને પ્રકટ થયેલું જુએ છે. ઈતર નિશ્ચયરહિત સામાન્ય મનુષ્યો અિચારા જાણી પણ શકતા નથી, કે તેમના અંતરમાં બળનો કેટલો મહાન સચિ ગુમ પડેલો છે.

તમારામાં તમારી મહત્ત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવાનું પૂર્ણ બળ ન હોય તો તેથી ચિતાને વધ થયો નહિ. અને આ જ પ્રમાણે આરંભમાં સર્વની સ્થિતિ હોય છે. જન્મથી જ કંઈ સર્વ મહત્ત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવામાં જે બળની જરૂર હોય છે તે બળથી મુક્ત હોતા નથી. પણ તે બળ કમે કમે જ આવિર્ભાવને પામે છે, કે પમાડી શકાય છે. અને આ બળને આવિર્ભાવ પમાડવાનો એ જ માર્ગ છે, કે તમારે કૃતનિશ્ચયો થવું. તમારાથી બીજું કંઈ જ ન બને તો ચિતા નહિ, પણ જો તમે તમારા નિશ્ચયને, સાથ જોમ દૃઢ ચૂડી નાખે છે તેમ દૃઢ ચૂડી નાખીને તમારા નિશ્ચયને દૃઢપણે વળગી રહો છો તો પછી રો નિશ્ચય કરીને જાણજો કે જે બળથી તમારી મહત્ત્વાકાંક્ષા સિદ્ધ થનાર છે તે બળ તમારામાં સ્વતઃ જ જગત થયે. મનુષ્યના અંતરમાં રહેલા અનવધિ બળને પ્રકટ કરનાર આ નિશ્ચય જ છે, અને જો તમે તેને ધારણ કરો છો તો પછી તમારે ચિતાનું કંઈ જ પ્રયોજન નથી. કારણ કે જ્યાં તમે દૃઢ નિશ્ચયને ધારણ કરો છો, કે તમારામાં ગુમ રહેલું બળ આપોઆપ જ પ્રકટવા મરે છે. પોનાના અંતરમાં રહેલા ઈશ્વરના વિચક્ષણ સામર્થ્યને જગત કરવાની આ જ કૂંચી છે.

વેહં પાતયામિ વા સર્વં સાધયામિ—એ પ્રકારના દૃઢ નિશ્ચયને જ કાર્યસિદ્ધ કરવા ઈચ્છનારે ધારણ કરવો ઘટે છે. જે આ પ્રકારના નિશ્ચયને ધારણ કરતા નથી, તે કાર્યને ભાગ્યે જ સિદ્ધ કરે છે. પૂર્વના ઇંતિહાસને જુઓ અને તમને જણાયે કે આ પ્રકારના દૃઢ નિશ્ચયવાળા મનુષ્યો જ કાર્યસિદ્ધિને વર્ષા છે.

નરસિંહ મહેતાએ આ જ પ્રમાણે દૃઢ નિશ્ચય કરીને તપશ્વર્યા આરંભી હતી, અને તેના પરિણામમાં તે ઈંદ્ર સામ્રાજ્યારને પામ્યા હતા. તેમને જે

સાત દિવસે ઈષ્ટદેવતાનો સાક્ષાત્કાર થયો તે મણુ પૂર્વ, આ મણુ તે પ્રસન્ન થઈને પ્રકટ થયે, એવો વિચાર નહિ જ આવ્યો હોય. તેમણે તો એ જ નિશ્ચય સેવ્યો હતો, કે જ્યાં સુધી ઈષ્ટનો સાક્ષાત્કાર ન થાય ત્યાં સુધી ઉગ્ર તપશ્ચર્યાને કરવી. અને તે પ્રસન્ન થાય તો ઠીક નહિ, તો તપશ્ચર્યામાં જ દેવનો અંત આણવો. આજે આપણા અર્થ સિદ્ધ થયે, કે કાલે થયે, એ પ્રકારની તાલાવેલી કરવાનું કંઈ જ પ્રયોજન નથી; તેમ જ તે પ્રકારની તાલાવેલી કોઈ જ હિતને પ્રકટાવતી નથી. માટે બુદ્ધિમાને એ જ નિશ્ચય કર્તવ્ય છે, કે જ્યાં સુધી ક્ષણનું દર્શન ન થાય ત્યાં પર્યંત પુરુષ પ્રયત્નને કર્યા કરવો. અને આ પ્રમાણે કરતાં દેવ પડતો હોય તો ભલે પડે, પણ કૃતનિશ્ચયમાંથી પાછા ફરવાની જરૂર નથી.

જ્યારે આ પ્રકારનો દૃઢ નિશ્ચય સેવવામાં આવે છે અને જ્યારે થણે સમય જવા છતાં પણ ક્ષણનું દર્શન થતું નથી ત્યારે આ જગતનાં અનેક મનુષ્યો શિખામણ દેવા આવે છે, કે ‘ભાઈ! આ પ્રમાણે પૂછડું પકડી રાખવાની કંઈ જ જરૂર નથી. અને આ પ્રમાણે તૂટે ત્યાં સુધી તાણવું એ મૂર્ખનું લક્ષણ જ છે.’ પરંતુ જગતનાં મનુષ્યોની આ પ્રકારની શિખામણ માનવી, એ ઉચિત નથી જ. હા, જે ખોટી ભામત હોય તેવી ભામતમાં પૂંછડું પકડી રાખવું અને હાનિ થાય છતાં તેને ન છોડવું, એ મૂર્ખનું લક્ષણ છે. પણ જે હિતકર વસ્તુ છે, તેને પ્રાપ્ત કરવાનો, કે સિદ્ધ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો હોય તો તેમાંથી, વિરામ થવા છતાં ક્ષણ ન જણાય તો તેમાંથી વિરમી ન જવું, એ મૂર્ખનું લક્ષણ નથી, પણ બુદ્ધિમાનનું જ લક્ષણ છે. તેથી આગ પ્રસંગે જગતનાં બીજાં મનુષ્યો શિખામણ દેવા આવે તો તે પ્રતિ અવગ્રહ જ કર્તવ્ય છે. આ જ મનુષ્યો યોગ્ય સમયે જ્યારે ક્ષણની પ્રતીતિ થાય છે ત્યારે પ્રશંસા કરવા આવે છે. તેથી જગતના અભિપ્રાયના આધારે ઘડી ઘડીમાં પોતાના નિશ્ચયને ફેરવવો એ મહત્વાકાંક્ષીને ઉચિત નથી જ.

ધ્રુવ આવા જ ઉગ્ર નિશ્ચયથી તપશ્ચર્યા કરવા ૨.

તે પ્રકારના ઉગ્ર નિશ્ચયાનુસાર તે પોતાના ઈ...

હતા. તેમને એક વખત જમવાની જરૂર જણાઈ તો તેમ ક્યું, પછી દૂધ ઉપર અને પછી જલ ઉપર રહેવાની જરૂર જણાઈ તો તેમ ક્યું, છેવટે તેનો પણ તેમણે ત્યાગ કર્યો અને વાયુ ઉપર નિગહાર રહેવાની જરૂર જણાઈ, તો તે પણ તેમણે ક્યું. તેમણે 'દેહં પાતયામિ વા અર્થં સ્પર્ધયામિ.' એ પ્રકારના નિશ્ચયથી જ તપશ્ચર્યાને આરંભી હતી, અને જ્યારે તેમણે ઉપાસ્ય દેવોને પ્રકટ કર્યા અને ઈષ્ટિત અર્થને મેળવ્યો ત્યારે જ તેમાંથી વિરમ્યા હતા.

નેપોલિયને જ્યારે યઢાઈ કરી ત્યારે તેણે જમીન ઉપર ઊતરીને જે વડાણમાં તેનું લશ્કર તેણે ઉતાર્યું હતું તે બાળી દેવાનો તેણે હુકમ કરી દીધો હતો. આ પ્રમાણે કરવાનો તેનો રો આશય હતો, કે કાં તો જીત મેળવવી, કે કાં તો મરણને શરણ લેવું. અને તેના આવા દૃઢ નિશ્ચયને લીધે તે વિજયને પ્રાપ્ત થયો હતો. આવા દૃઢ નિશ્ચયવાળા મનુષ્યો જ વિજયપ્રાપ્તિના સાચા અધિકારી છે.

નરવીર શિવાજી મહારાજને શું રોહાં વિઠન નડયાં હતાં? છતાં પણ તેમણે પોતાનું રાજ્ય સ્થાપવાનો દૃઢ નિશ્ચય લ્યજ્યો ન હતો; તેમને કેદમાં જવું પડ્યું હતું, તેમને જંગલોજંગલ ભટકવું પડ્યું હતું તથા આ વિના બીજાં તીવ્ર કષ્ટ સહન કરવાં પડ્યાં હતાં, છતાં પણ તેમણે પોતાનો નિશ્ચય ફેરવ્યો ન હતો અને પરિણામે તે મરાઠી રાજાની સ્થાપના કરી શક્યા હતા. તે જ પ્રમાણે જેને પોતાની મહત્ત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવી છે તેણે અનેક કષ્ટ સહન કરવાં પડે તો તે કરીને પણ તેને સિદ્ધ કરવી ઘટે છે. મહત્ત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવાને દૃઢ નિશ્ચયની અત્યંત આવશ્યકતા છે જ.

શૂરવીરોમાં શ્રેષ્ઠ મહારાણ પ્રતાપસિંહનો પણ કેટલો દૃઢ અને કેવો ઉગ્ર નિશ્ચય હતો? તેમણે જે નિશ્ચય ધારણ કર્યો હતો તે અદ્ભુત જ હતો. તેમના સમયના અન્ય શત્રુિય રાજાઓ પોતાની કન્યાઓને મુસલમાન રાજાઓને આપીને બેઠા, પણ મહારાણ પ્રતાપસિંહે પોતાના નિશ્ચયને જરા પણ ધિગિહ કર્યો નહિ. તેમની સર્વ ઓથ જતી રહી હતી, અને તે એકલા પડી ગયા હતા, છતાં પણ તેમણે પોતાના નિશ્ચયને—ટેકને લ્યજ્યો ન હતો, અને તેને પ્રાણત મુખી ધારણ કરી રાખ્યો હતો. અને આ નિશ્ચયનો નિભાવ કરવાને તેમને

આત દિવસે ઈષ્ટદેવતાનો સાક્ષાત્કાર થયો તે મણુ પૂર્ણ, આ મણુ તે પ્રસન્ન થઈને પ્રકટ થયે, એવો વિચાર નહિ જ આવ્યો હોય. તેમણે તો એ જ નિશ્ચય સેવ્યો હતો, કે જ્યાં સુધી ઈષ્ટનો સાક્ષાત્કાર ન થાય ત્યાં સુધી ઉગ્ર તપશ્ચર્યાને કરવી. અને તે પ્રસન્ન થાય તો ઠીક નહિ, તો તપશ્ચર્યામાં જ દેવનો સ્વંત આમુવો. આજે આપણા અર્થ સિદ્ધ થયે, કે કાલે થયે, એ પ્રકારની તાડાવેલી કરવાનું કંઈ જ પ્રયોજન નથી; તેમ જ તે પ્રકારની તાડાવેલી કોઈ જ હિતને પ્રકટાવતી નથી. માટે બુદ્ધિમાને એ જ નિશ્ચય કર્તવ્ય છે, કે જ્યાં સુધી ફળનું દર્શન ન થાય ત્યાં પર્યંત પુરુષ પ્રયત્નને કર્યા કરવો. અને આ પ્રમાણે કરતાં દેવ પડે તો હોય તે પડે, પણ કૃતનિશ્ચયમાંથી પાછા ફરવાની જરૂર નથી.

જ્યારે આ પ્રકારનો દૃઢ નિશ્ચય સેવવામાં આવે છે અને જ્યારે ઘણો સમય જવા છતાં પણ ફળનું દર્શન થતું નથી ત્યારે આ જગતનાં અનેક મનુષ્યો યિષ્મામણુ દેવા આવે છે, કે 'ત્યાઈ! આ પ્રમાણે પૂછું પકડી રાખવાની કંઈ જ જરૂર નથી. અને આ પ્રમાણે તૂટે ત્યાં સુધી તાણવું એ મૂર્ખનું લક્ષણ જ છે.' પરંતુ જગતનાં મનુષ્યોની આ પ્રકારની યિષ્મામણુ માનવી, એ ઉચિત નથી જ. હા, જે ખોટી ભામન હોય તેવી ભામનમાં પૂછું પકડી રાખવું અને હાનિ થાય છતાં તેને ન છોડવું, એ મૂર્ખનું લક્ષણ છે. પણ જે હિતકર વસ્તુ છે, તેને પ્રાપ્ત કરવાનો, કે સિદ્ધ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો હોય તો તેમાંથી, વિરાગ થવા છતાં ફળ ન જમ્યાય તો તેમાંથી વિરમી ન જવું, એ મૂર્ખનું લક્ષણ નથી, પણ બુદ્ધિમાનનું જ લક્ષણ છે. તેથી આગ પ્રસંગે જગતનાં બીજાં મનુષ્યો યિષ્મામણુ દેવા આવે તો તે પ્રતિ અડક્ક જ કર્તવ્ય છે. આ જ મનુષ્યો ચોગ્ય સમયે જ્યારે ફળની પ્રતીતિ થાય છે ત્યારે પ્રસન્ન કરવા આવે છે. તેથી જગતના અભિપ્રાયના આધારે ઘડી ઘડીમાં પોતાના નિશ્ચયને ફેરવવો એ મહત્વાકાંક્ષીને ઉચિત નથી જ.

પ્રુવ આપ જ ઉગ્ર નિશ્ચયથી તપશ્ચર્યા કરવા જવા હતા; અને તેમના તે પ્રકારના ઉગ્ર નિશ્ચયનુસાર તે પોતાના ઇચ્છિતાર્થને સિદ્ધ કરી ચક્રા

હતા તેમને એક વખત જમવાનો જરૂર જણાઈ તો તેમ ક્યું, પછી દૂધ ઉપર અને પછી જલ ઉપર રહેવાની જરૂર જણાઈ તો તેમ ક્યું, છેવટે તેનો પણ તેમણે ત્યાગ કર્યો અને વાયુ ઉપર નિગહાર રહેવાની જરૂર જણાઈ, તો તે પણ તેમણે ક્યું તેમણે 'દેહ પાતયામિ વા અર્થં આધયામિ' એ પ્રકાર ના નિશ્ચયથી જ તપશ્ચર્યાને આરંભી હતી, અને જ્યારે તેમણે ઉપામ્ય દેવોને પ્રકટ કર્યા અને ઈષ્ટિત રાઈને મેળવ્યો ત્યારે જ તેમથી વિગ્રમ્યા હતા.

નેપે નિયમે જ્યારે ચઢાઈ કરી ત્યારે તેણે જમીન ઉપર ઊતરીને જે વડામુખા તેનું લશ્કર તેણે ઉતાર્યું હતું તે બાળી દેવાનો તેણે હુકમ કરી દીધા હતા આ પ્રમાણે કરવાનો તેનો રો આશય. તે, કે કા તે જીત મેળવરી, કે કા તો મરણને શમ્ભુ થયું અને તેના આવા દૃઢ નિશ્ચયને લીધે તે વિજયને પ્રાપ્ત થયો હતો. આવા દૃઢ નિશ્ચયવાળા મનુષ્યો જ વિજયપ્રાપ્તિના માર્ગ અધિકારી છે.

નરવીર શિવાજી મહાગજને શુ રોષ્ટ્રા વિઘ્ન નડયા હતા? છતાં પણ તેમણે પોતાનું રાજ્ય સ્થાપવાનો દૃઢ નિશ્ચય ત્યજ્યો ન હતો, તેમને કેટલા જગુ પડ્યું હતું, તેમને જગસેજગસ બટકયું પડ્યું હતું તથા આ વિના બીજા તીવ્ર ક્ષત સહન કરવા પડ્યા હતા, છતાં પણ તેમણે પોતાનો નિશ્ચય ફેરવ્યો ન હતો અને પરિણામે તે મરાઠી રાજાની સ્થાપના કરી શક્યા હતા તે જ પ્રમાણે જેને પોતાની મહત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવી છે તેણે અનેક ક્ષત સહન કરવા પડે તો ત કરીને પણ તેને સિદ્ધ કરવી ઘટે છે મહત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવાને દૃઢ નિશ્ચયની અત્યંત આવશ્યકતા છે જ.

શૂરવીરમા શ્રેષ્ઠ મહાગણા પ્રતાપસિંહનો પણ કેટલો દૃઢ અને કેવો ઉગ્ર નિશ્ચય હતો? તેમણે જે નિશ્ચય પારણ કર્યો હતો તે અદ્ભુત જ હતા તેમના સમયના અન્ય શાંતિય રાજાઓ પાતાની કન્યાઓને મુસલમાન ગજાગોને આપીને બેગ, પણ મહાગણા પ્રતાપસિંહે પોતાના નિશ્ચયને જરા પણ શિથિલ કર્યો નહિ તેમની સર્વ રોષ્ટ્ર જતી રહી હતી, અને તે એક ના પડી ગયા હતા, છતાં પણ તેમણે પોતાના નિશ્ચયને—ટેકને ત્યજ્યો ન હતો, અને તેને પ્રાપ્ત સુધી પારણ કરી શક્યો હતો. અને આ નિશ્ચયનો નિભાવ કરવાને તેમને

ઓછું કષ્ટ વેઠવું પડતું નથી, છતાં પણ તેમણે પ્રસન્નતાથી તેને સહન કર્યું છે, અને પોતાના નિશ્ચયને ટકાવી રાખ્યો છે. આજે આ તરવર વીરના આ ટેકની ઘરે ઘર પ્રશંસા વાપ છે અને તેનું નામ દેતાં જ જાણે કોઈ વિવક્ષુ નિશ્ચયમગ્ન અંતરમાંથી જગત યનું હોય તેમ જણાય છે. આવા પુરો આર્થ-વર્તના રત્નરૂપ છે અને ભવિષ્યની પ્રજાને અનુકરણ કરવા યોગ્ય છે.

પ્રત્યેક મનુષ્ય આવા જ પરાક્રમી થઈ શકે તેમ હોય છે, પરંતુ તે નિશ્ચયથી રહિત હોય છે, જેથી તે એક સામાન્ય મનુષ્ય તરીકેનું જીવન ગાળે છે અને મરણને ધરણ થઈ રહે છે. તમારે જો એક સામાન્ય મનુષ્ય મટીને મહાપુરુષ, કે એક અસાધારણ મનુષ્ય થવું હોય તો તમારા નિશ્ચયને તમે પ્રતિ-દિન સધિક અને અધિક દૃઢ કરતા જાવો. જે સમયે તમે તમારા નિશ્ચયને ત્યજી દો છો તે જ સમયે તમે એક મહાપુરુષ મટી એક સામાન્ય મનુષ્ય ઘરાની યોગ્ય-તાને પ્રાપ્ત થાઓ છો. સંનિશ્ચય એ એક એવી તિસ્સરછી છે, કે જે મનુષ્યને ઉત્તરોત્તર ઊંચિ અને ઊંચિ જ ચલાવે છે. જેનામાં તે નથી, તે ઊંચિ નહિ ચકતાં હતા ત્યાંના ત્યાં જ રહે છે, કે નીચે પણ ઊતરવા માંડે છે. તેથી તમારે ઊંચિ ચકવું હોય તો સદોદિત તમારા નિશ્ચયને સ્થિર રાખો.

મનુષ્યો કૃતનિશ્ચય હોતાં નથી, તેથી જ તેમને વિસર્જે ફળ મળે છે, કે નથી પણ મળતું. સર્વથા ઈશ્વર જાણે છે, કે કોના હૃદયનો કેવો નિશ્ચય છે. અને તેથી જેના હૃદયના નિશ્ચયને તે દૃઢ મરેલો સમજે છે, તેમને તે તરત જ સંજવા સત્વર ફળથી જોડે છે; કારણ કે તે જાણે છે, કે તે પુરુષ તેના નિશ્ચયમાંથી કદી પણ ડગનાર નથી જ. તેથી ઈશ્વરની કૃપા પ્રાપ્ત કરવાનું અથવા અર્થને સત્વર પ્રાપ્તવાનું ઉત્તમ સાધન સંનિશ્ચય છે.

સિદ્ધ જેમ યન ધ્યાન યાગ છતાં યાસ ખાતો નથી, તેમ તમને તમારો ઈષ્ટિનાર્થ ન મળે ત્યાં પર્યંત ઈશ્વર વસ્તુથી સંનિશ્ચયને ધમન નહિ, અને તમારો નિશ્ચય તમે ફેરવતા નહિ. જ્યારે તમારો અબીષ્ટિનાર્થ મળે ત્યારે જ ધ્યાનિને ધામજો. મનુષ્યમાં બીજી યોગ્યતા કદાચ નથી હોતી પણ જો તેનામાં આ એક નિશ્ચય વિદ્યમાન હોય છે તો તેનામાં તેના વડે ત્રી સર્વ પ્રકારે છે,

અને તે અર્થસિદ્ધિને પામે છે. તેથી કાર્યને સિદ્ધ કરવાના દૃઢ નિશ્ચયને સર્વદા સેવજે.

વિશ્વામિત્ર ઋષિનો પણ કેવો ઉગ્ર નિશ્ચય હતો! તેમણે બ્રહ્મર્ષિપદ પ્રાપ્ત કરવાને દૃઢ નિશ્ચય કર્યો હતો અને તેને માટે જેટલો સમય તપ કરવું પડે તેટલો સમય તેમણે તે કર્યું હતું. વચમાં તે નિષ્કળ થયા હતા તોપણ તેમણે પોતાનો નિશ્ચય તજ્યો ન હતો, અને પરિણામે તે સર્વોત્કૃષ્ટ બ્રહ્મર્ષિપદને પામ્યા હતા.

આ જ પ્રમાણે જેમણે જેમણે મહત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરી છે તે સર્વ દૃઢ નિશ્ચયવાળા જ હતા. તેથી તમારે પણ જો તમારો મહત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવી છે તો તે દૃઢ નિશ્ચયને ધારણ કરો. કદાચ તમારો દેહ પડી જાય અને તમારો ઈચ્છા પ્રમાણે તમારો અર્થ ન સધાય તો પણ તમારે નિરાશાનું પ્રયોજન નથી; કારણ કે તેમ થતાં તમે તમારા અર્થને સિદ્ધ કર્યો જ છે, એમ સમજો. મહારાણા પ્રતાપસિંહની ઈચ્છા પ્રમાણે કદાચ ધારો કે ન બન્યું, તો પણ તેમનો વિજય જ થયેલો છે, એ નિર્વિવાદ છે. તેમણે તેમના નિશ્ચયને ત્યજ્યો નથી, એ જ તેમને માટે અર્ધ-પૂર્ણ—છે. તે કૃતકૃત્ય જ આ ભાબનમાં હતા, એ નિરાંક જ છે. તે પ્રમાણે રાજ્ય જાય તો ભલે જાય, સંપત્તિ જાય તો ભલે જાય, દેહ પડે તો ભલે પડે, કે જે થવાનું હોય તે ભલે થાય, પણ નિશ્ચયને કદી પણ ત્યજે નહિ.

દૃઢ નિશ્ચયવાળા પુરુષો કેવા હોય છે, તેનું એક વિશેષ દૃષ્ટાંત આપણે અત્રે ટાંકીએ છીએ. જે તે ભાબનમાં નિશ્ચયથી પ્રવૃત્તિ કરનાર અને ધારેલા કાર્યને કોઈ પણ રીતે સિદ્ધ કરનાર વિવ્રજણ ચારિત્ર્યસંપન્ન એક સંન્યાસી થોડા વખત ઉપર આ લોકમાં જનકલ્યાણને કરતાં વિચરતા હતા. તેમની ઈચ્છા શિવરાત્રી ઉપર દક્ષિણમાં રાવણે સ્થાપિત કરેલા મહાદેવની પૂજા કરવાની હતી. તેમણે ત્યાં જવાનો આજથી કેટલાંક વર્ષ ઉપર નિશ્ચય કર્યો હતો અને તે ત્યાં જવાને કુંજઈ ગયા હતા. ત્યાં ગયા પછી તજવીજ કરતાં જણાવું કે, સ્ટીમર તો ઊપડી ગઈ હતી. હવે શું કરવું, એ પ્રશ્ન થયો.

તેમની પરિસ્થિતિમાં રહેનાર એક સજ્જનને તેમણે કહ્યું, કે 'તુમ તુમારે પીછા જાઓ, હમ તો કોઈ ભી ઉપાયસે વહાં જાયગા.' આ પુરુષ તેમના વિષે અત્યંત શ્રદ્ધાળુ હતા અને તેમને તે સ્થિતિમાં મૂકીને એકલા ઘેર જવાનું તેમને ઠીક લાગ્યું નહિ. તેથી તે બંને વચ્ચે આ સંબંધમાં ચર્ચા થવા લાગી. રોટલામાં ઘોડે દૂર ઊભેલો એક મનુષ્ય કાઢ્યો અને આ સજ્જનને ચર્ચાનું કારણ પૂછ્યું. તેમણે જે હકીકત હતી તે કહી બતાવી. પેલા પુરુષે કહ્યું, જે તમે વડાણમાં જઈ થકો તેમ હો તો હું કદાચ બંદોબસ્ત કરી થકીશ. આ વાર્તા આ વિરક્ત પુરુષને જણાવવામાં આવી. તેમણે તરત જ હા કહી. પેલા મનુષ્ય પોતાના થેક પાસે ગયો અને કહ્યું, કે કોઈ એક સંન્યાસી અમુક દેકાણે જવાના દૃઢ નિશ્ચયવાળા છે અને સ્ત્રીમર જતી રહેવાથી તેમને અડચણ આવી પડી છે. પેલા થેકે તરત જ પોતાનું વડાણ તેમને માટે તૈયાર કરાવ્યું અને જરૂરના સર્વ સામાન સાથે તેમને સ્વાધીન કર્યું. વડાણમાં બેસીને તે માર્ગ કાપવા લાગ્યા. પણ કોઈ દિવસ વડાણમાં મુસાફરી કરેલી નહિ, તેથી સર્વને પાણી લાગ્યું તથા વડાણ આમનેમ ઝેડાં ખાવાને લીધે, સર્વને ફેર ચડ્યા અને તેમને ઊંચટી થવા લાગી. બે મેક દિવસ પુષ્કળ સર્વેને ઊંચટી થઈ અને તે સર્વ લોથ થઈ ગયા. આ દેકાણે એ જણાવવાની જરૂર છે કે આ સંન્યાસી પોતાના હાથે કંઈ પણ ખાતા નહિ, કે પાણી પણ પીતા નહિ, તેમને કોઈ બ્રાહ્મણ ખવરાવે, કે પાણી પાવ તો જ તે ખાતા હતા તથા પાણી પીતા હતા. અને આ પ્રમાણે જે કોઈ બ્રાહ્મણ ન મળે તો તે ઉપવાસ કરતા હતા. આ નિશ્ચયનું પાલન તેમણે જીવનપર્યંત કર્યું હતું. જે પુરુષે આ વાર્તા આ લેખકને જણાવી છે તે તેમની પરિસ્થિતિમાં હતા, અને ઈશ્વરકૃપાથી તેમની પ્રકૃતિ નિરામય હતી. તેમણે ઉક્ત પુરુષને પૂછ્યું, કે હવે શું કરજું? તેમણે કહ્યું, કે જે લીંબુનો થરબત આપવામાં આવે તો સર્વની પ્રકૃતિ સુધરી જાય. આ ઉપરથી તે પોતાની પાસે લીંબુ હતાં તેનો થરબત બનાવવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા. પણ જઈને જુએ છે તો મીઠા પાણીની બે ચોખ્ખી માટલીઓ ભરેલી હતી તે વડાણના ઝેલાં ખાવાથી ઊંધી પળી ગઈ હતી. આ પ્રસંગે ખારવાને પૂછવામાં આવ્યું, તો ઈશ્વરકૃપાથી

શાખા મીઠું પાણી મળી આનું. હવે યગ્મનમાં નાખવાને ખાસ બેઈએ તે
 માં દરિયે કયાથી લાવવી ' પણ તેને માટે ખાગવાન કહેત તેણે ચાર ઘે
 ખાસ લાવીને લાજી કરી, કામને કે તેમાં ખાડના મેવના ભરવા હતા
 પછી તે સ્વામીગીના મેટા તુમડામાં દઢ વીધ લીધું નીચાનીને પુખ્ત યગ્મન
 નેવાર કરવામાં આવ્યો અને સર્વને તે આપવામાં આવ્યા આથી સર્વની
 પ્રકૃતિ સારી થઈ ગઈ પછી ચોથે વિવેકવારે તે કિનારે બેઠા આ ચાર
 દિવસમાં તેમણે કઈ જ ખાધું ન હતું તેથી જમીન ઉપર બેઠાના સર્વના
 થયે ચાલી ચકાતું ન હતું છતાં તે બેઠા અને ત્યાંથી થોડે દૂર ધિરાણ
 હતું ત્યાં જવાને રાજાના લાગ્યા પણ તેમની પ્રકૃતિ અત્યંત શિથિલ થઈ
 ગયેલી હોવાને લીધે તેમને ત્યાં પહોંચના છ કલાક ગયા, અર્થાત્ સવારના
 નીકળેલા તે બાગ વાળે ત્યાં પહોંચ્યા રસ્તામાં તેમને તે સ્થાનનો એક
 શીમાન મનુષ્ય મળી ગયો, જેણે કઈ પણ કો-ના-ના સિવાય તે સ્વામીને
 આજ્ઞા કરીને તેમને આજ્ઞા આપીને પોતાને ઘર લઈ ગયો અને તેમની
 ભક્તિભાવપૂર્વક સુઝાયા કેવલક વિગત જી તેમણે આજે ધિરાણે હતી
 તેથી ગમે તે શિવાયમાં જઈને સવારના ચાર વાગ્યા સુધી શિર્ષાંગ ઉપર
 ભાવપૂર્વક રાખીએ કર્યો

કહેવાનું તાત્પર્ય કે તેમને જમે તેજુ કા પડ્યું તોપણ તેમણે
 પોતાના નિશ્ચયને કો-નો નહિ અને ધારવા કાર્યને સિદ્ધ કર્યું ત્યારે જ તે
 અટક્યા. તે જ પ્રમાણે પોતાના નિશ્ચયને સિવાય રાખનાર જ અર્થને
 સિદ્ધ કરી શકે છે અને આવા નિશ્ચયના પુરોવાને ઈશ્વરતાત્પર્ય પડ
 અનેક પ્રકારની અનુકૂળતા પણ ગ્યારી આવે છે

શીમા પિતામહને મેળુ નથી જાણું તે પણ આવા જ વિચાર
 ઉગ્ર નિશ્ચયવાળા હતા તે જે નિશ્ચય કરના તે કરી પણ કરવાના નહિ
 તેમણે ભાગપદથી જ આખા બ્રહ્મચર્યને પાલન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો
 આ પ્રકારના વિચાર નિશ્ચયને ત્યજ દેવાને તેમની માતાએ તેમને ધાર
 સમજાવ્યા હતા, તથા તે બેની વચ્ચે આ સમયમાં થયે ચર્ચા થઈ હતી
 છતાં પણ તેમણે તેને ત્યજવા ન હતો, અને જીવનપર્યંત ટકાવી

હતો. તેમની માતાએ જ્યારે તેમને આ પ્રકારે તે નિશ્ચયને મૂકી દેવાને જણાવ્યું ત્યારે તેમણે પોતાની માતાને કહ્યું છે કે,

‘પરિત્યજેયં ત્રિલોક્યં રાજ્યં દેવેષુ વા પુનઃ ।
 યદ્વાઽધ્યાધિકમેતાભ્યાં ન તુ સત્ય કથચત ॥
 ત્વજેષુ પૃથ્વીગગમાપશ્ચ રસમાત્મનઃ ।
 જ્યોતિસ્તથા ત્યજેદ્રપ વાયુઃ સ્પર્શગુણં ત્યજેત્ ॥
 પ્રભાં સમૃત્સૃજેદર્કો ધૂમકેતુસ્તથોષ્મતામ્ ।
 ત્યજેચ્છદ્મં તથાઽકાશં સોમઃ શીતાંશુતાં ત્યજેત્ ॥
 વિક્રમં વૃત્રહા જહ્યાશ્ચર્મં જહ્યાચ્છર્મરાદ્ ।
 નત્વહં સચ્યમુત્સન્નદું વ્યવસેયં કથ ચ ન ॥’

ભાવાર્થ:—મને ત્રિલોક્યનું રાજ્ય મળશે, અથવા એથી પણ ઉત્કૃષ્ટ મને કોઈ વસ્તુ મળશે તોપણ હું તેને ત્યજીશ પણ સત્યનો હું ત્યાગ કરીશ નહિ. પૃથ્વી ભલે ગંધને ત્યજી દે, જલ પોતાના રસને ત્યજી દે, જ્યોતિ કપને ત્યજી દે, વાયુ સ્પર્શગુણને ત્યજી દે, સૂર્ય પોતાની પ્રભાને ત્યજી દે, ધૂમકેતુ ઉષ્મતાને ત્યજી દે, આકાશ ઘઙ્ઙને ત્યજી દે, સોમ પોતાના શીતાંશુને ત્યજી દે, ઇંદ્ર પોતાના બળને ત્યજી દે, ધર્મરાજ પોતાના ધર્મને ત્યજી દે, પણ આ ભીષ્મ કદી પણ સત્યને (પ્રતિજ્ઞાને) ત્યજશે નહિ.’

કેવી ઉગ્ર પ્રતિજ્ઞા! અને આ પ્રકારની પ્રતિજ્ઞાનું તેમણે અંત પર્વત પાલન કર્યું છે. જ્યારે કીરવ અને પાંડવનું મુલ્ક ચાલતું હતું ત્યારે તેમણે છેવટે પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી કે કાલે કાં તો પાંડવો નહિ કે કાંતો ભીષ્મ નહિ. રાને આ પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે તેમણે પોતાના દેહને ત્યજ્યો હતો. અને તેમની આવી અત્યાંત ઉગ્ર અને દૃઢ પ્રતિજ્ઞાને લીધે જ, આજે પણ ‘ભીષ્મપ્રતિજ્ઞા’ એ ઘઙ્ઙ રૂઢ થયેલો છે.

‘પંચભૂત પોતાના સ્વભાવને ત્યજી દે અને ધર્મરાજ પોતાના ધર્મને ત્યજી દે, પણ ભીષ્મ પોતાની પ્રતિજ્ઞાને નહિ ત્યજે,’ એ તેમની પ્રતિજ્ઞા કેવી જ ઈશ્વરના આંશરૂપ મનુષ્ય! કેમ કંઈ આ ભીષ્મપ્રતિજ્ઞારૂપ શિખરની

કલ્પના થઈ શકે છે? ન થઈ શકતી હોય તો શાંત ચિત્તે આ કલ્પનાને બને તેટલી વિસ્તૃત કરવા ચત્ન કરો અને તે શિખરની ટોચની ઝાંખી કરવાને મનની કલ્પનારૂપી પાંખો વડે ઉચિ ઊડો.

આફ્રિકામાં જ્યારે થોડા વખત ઉપર હિંદુઓ ઉપર ત્રણ પાઉન્ડનો કર નાખવામાં આવ્યો હતો તથા તેમને જ્યારે ત્યાં પ્રવેશના અટકાવવા માટે ત્યાંની સરકારે બીજાં પગલાં ભર્યાં હતાં ત્યારે મહાત્મા ગાંધીએ જે પોતાના નિશ્ચયને ન ટકાવી રાખ્યો હોત તો તેનું જે કંઈ હિતકર પરિણામ આભું હતું તે ન જ આવત. તેમણે વિચાર કરીને નિશ્ચય કર્યો હતો, કે સત્યાગ્રહમાં સંલગ્ન રહેવું એ જ હિતકર છે, અને પછી તેમ કરતાં જેટલાં કષ્ટ સહન કરવાં પડ્યાં તે સર્વ તેમણે સહન કર્યાં હતાં અને પરિણામે વિજયને વર્ષા હતા. નિશ્ચય વિના આવાં કાર્ય થઈ શકતાં જ નથી. તેમ જ નિશ્ચય વિના ચારિત્ર્ય પણ રચાતું નથી. જે નિશ્ચયવાળા પુરુષો છે તે જ ચારિત્ર્યને રચી શકે છે અને રચી શક્યા છે. તેથી ઉત્તમ ચારિત્ર્યસંપન્ન થવા ઈચ્છતા હો તો નિશ્ચયને હમેશાં ધારણ કરી રાખો.

આપણા દેશમાં કોંગ્રેસ ભરીને જે પુરુષો દ્વારા આ દેશના ઉદયને માટે પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે છે, તેમાંથી જે તે વિધન નડતાં અટકી જાયે તો તે ધારેલા અર્થને સિદ્ધ નહિ જ કરી શકે. પરંતુ અનેક વિધન નડવા છતાં પણ જે તે અડગપણે પ્રારબ્ધકાર્યમાં યોજાયેલા રહેશે તો ભાવિમાં કોઈ દિવસે પણ તે પોતાની મહત્ત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ થયેલી જોશે જ.

ઘણા મનુષ્યોને કોઈ પણ મહત્ત્વનું કાર્ય કરવું કઠિન જણાય છે. તેનું કારણ એ જ હોય છે કે તેમણે કેઈ પણ શેક નિશ્ચયમાં સ્થિર રહીને એક પણ કાર્યને સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હોતો નથી, પરંતુ તે જે કોઈ પણ એક કાર્યને નિશ્ચયપૂર્વક સિદ્ધ કરે છે તો પછી તેમને માટે કાર્યસિદ્ધિનો માર્ગ ખુલ્લો થઈ રહે છે, અને તેમને સર્વ કાર્યમાં પછી સરળતા જ ભાસે છે; તેથી નિશ્ચયબળને દૃઢ કરવા અર્થે વધારે મહત્ત્વનું કાર્ય ન થઈ શકે તો પ્રથમ કોઈ એક નાના કાર્યને તેને સિદ્ધ કરવા પૂરતો આગ્રહ રાખીને પૂર્ણ

કરો, અને આ પ્રમાણે એક કાર્યને પૂર્ણ કરતાં તમાગમાં બીજું કાર્ય સિદ્ધ કરવાનું બળ વધશે. અને આ જ પ્રમાણે ઉત્તરોત્તર તમે એક પછી એક કાર્યને સિદ્ધ કરી શકશો, પરંતુ આ પ્રમાણે ઉત્તરોત્તર કાર્ય સિદ્ધ કરાવનાર નિશ્ચય છે, તેથી તેને સર્વ સમયમાં આગ્રહપૂર્વક સેવવું.

આગળના પ્રકરણમાં જણાવેલા ત્રિભુવનવિજયી ખડ્ગમાં વીરવિજય-ચંદ્રને પોતાની ઈચ્છાને સિદ્ધ કરવા જતાં કેવાં અસહ્ય કષ્ટો પડ્યાં છે! છતાં પણ તેમણે પોતાના નિશ્ચયને લેઈ પણ શિથિલ કર્યો નથી, અને ઈષ્ટ-તાર્કની સિદ્ધિ પર્ષત તેમણે તેને સ્થિર રાખ્યો છે.

વર્તમાન સમયમાં આર્ષપ્રજ્ઞનું નિશ્ચયબળ ઘણું જ ઓછું થઈ ગયું છે. ને મોટાં કાર્ય કરતાં સહજ વિઘ્ન આવે છે તો પાછી હઠી જાય છે. પણ આ લક્ષણ એક આર્ષનું નથી. જો તે આ પ્રમાણે નિશ્ચયથી રહિત થતી જાય તો તેનો વિનાશ જ નિમિત્ત છે. સાચા નિશ્ચયવાળા મનુષ્યોનો આજે તોટો છે, એ દેશના દુર્ભાગ્યને જ સૂચવે છે. તેથી જે રીતે પ્રજામાં આ નિશ્ચય-બળની અભિવૃદ્ધિ થાય તેવા ઉપાયોનું રાનુજ્ઞાન કર્તવ્ય છે. અને આને માટે એ જ ઉત્તમ માર્ગ છે, કે પ્રત્યેક મનુષ્યે પોતે દૃઢ નિશ્ચયને ધારણ કરવાનો સ્વભાવ કેળવવો. અને વર્તમાન પ્રજામાં જો નિશ્ચયબળ વિદ્યમાન હશે તો તે ઉત્તરોત્તર તેમના આગ્રહોમાં પણ સ્વભાવતઃ જ ઊતરી આવશે; અને ભવિષ્યની પ્રજા ભગીરથની પેઠે મહત્ત્વનાં કાર્ય કરશે અને વર્તમાન પ્રજાને યથા અપાવશે.

કોઈ પણ પ્રકારના નિશ્ચયને ધારણ કરી રાખવામાં આંતરબળની જરૂર પડે છે. અને આ આંતરબળ એ આધ્યાત્મિક બળથી અભિન્ન જ છે. તેથી નિશ્ચયવાળા પુરુષોમાં આધ્યાત્મિક બળની પણ વૃદ્ધિ થાય છે; અર્થાત્ તેના નિશ્ચયબળના પરિણામમાં આધ્યાત્મિક બળને ઉપજવે છે. અને આ આધ્યાત્મિક બળ, રો સર્વોપરી બળ હોવાથી, તેના વડે મનુષ્ય પૂર્વના આધ્યાત્મિક બળસંપન્ન સમર્થ પુરુષોના જેવાં સમર્થ કાર્યોને સિદ્ધ કરી શકે છે.

૧૩ : શ્રદ્ધા

શ્રદ્ધા સક્લ સુખ મૂળ છે, શ્રદ્ધા વિના બધું ધૂળ છે
જે જે જણાવું ઊંચું અહીં, શ્રદ્ધાથી તે પ્રકટયુ સહી,
શ્રદ્ધાથી દુર્લાભ નહિ કંઈ, ભવસિધુમા એ પુલ છે.
જે જે અમાધ્ય બીજા રહે, શ્રદ્ધા સુલાખ્ય જ તે ભણે,
કશું અશક્ય ન શ્રદ્ધા સુણે, શ્રદ્ધાનું વીર્ય અનુલ છે

(શ્રીવિશ્વવદ્ય.)

મદ્ધાવાન્ લભતે જ્ઞાનમ્ । સશયામા વિનશ્યતિ ।

(ભ ગીતા)

હું મારી મહત્ત્વાકાંક્ષાને વર્તમાન જન્મમાં સિદ્ધ કરું છું જ, એ પ્રકારની આંતર પ્રતીતિની પણ મહત્ત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવામાં આવશ્યકતા છે જ. નાનાં નાનાં કાર્ય પણ શ્રદ્ધા હોય છે તો જ બની શકે છે તો મહત્ત્વ કાર્યો શ્રદ્ધા વિના થઈ શકે, એ અસંભવિત છે. તેથી કાર્યસિદ્ધિમાં શ્રદ્ધાની જરૂર છે જ.

શ્રદ્ધા વિના કાર્યસિદ્ધિનિમિત્તાના કર્તવ્યમાં મનુષ્યની પ્રવૃત્તિ જ થતી નથી. તેમ જ જે પ્રકારની શ્રદ્ધાથી મનુષ્ય કર્તવ્યમાં યોજાતો નથી, તે પ્રકારની શ્રદ્ધા તે વાસ્તવ શ્રદ્ધા નથી, અથવા તો તે કાર્યને સિદ્ધ કરાવનાર નથી. અને આ પ્રકારની શ્રદ્ધા તે કંઈ વર્તમાન જન્મમાં સુખને પ્રકટાવતી નથી. પરંતુ જે શ્રદ્ધા વડે મનુષ્ય કર્તવ્યમાં યોજાય છે, તે જ વાસ્તવ શ્રદ્ધા છે અને તે જ મનુષ્યને વર્તમાન જન્મમાં સુખથી ભેડે છે.

આપણે પ્રથમનાં જ પ્રકરણમાં જણાવી ગયા છીએ કે, મનુષ્યના અંતરમાં કોઈ પણ કાર્ય કરવાની ઈચ્છા સફળ છે, એ જ દર્શાવે છે,

થાય છે. તેથી મારાથી અમુક નહિ થઈ શકે, અથવા મારાથી અમુક થઈ શકશે, કે કેમ, એ પ્રકારની શંકાને કદી પણ રાવકાથ આપવો ઉચિત નથી જ. પરંતુ આપણામાં તે પ્રકારની મહત્ત્વાકાંક્ષા સ્ફુરે છે તો રાપણો તેને સિદ્ધ કરવાનો સર્વ અધિકાર જ છે, એમ માનીને શ્રદ્ધાને દૃઢ કરવી ઘટે છે અને આ પ્રમાણે જ્યારે શ્રદ્ધાને દૃઢ કરવામાં આવે છે ત્યારે કોઈ જનનો સંઘર્ષ ઉત્પન્ન થતો નથી, અને કાર્થસિદ્ધિ પર્વત પ્રયત્નમાં સંલગ્ન રહી શકાય છે

રાત્રે જાણાવ્યા તે પ્રકારના વિચારે જ મનુષ્યે પોતાની શ્રદ્ધાને દૃઢ કરવાની છે. અને વગરવિચારે જ અંધશ્રદ્ધાવાન હોય છે તે કાર્થમાં યોજતા નથી, અથવા તો યોજાય છે તો તેમને સહજ વિઘ્ન પ્રાપ્ત થતાં તે વિરમી જાય છે. તેથી શ્રદ્ધાને સદ્વિચાર વડે દૃઢ કરવાની છે. સદ્વિચાર એ શ્રદ્ધારૂપી વૃક્ષને પોષનાર જલ છે.

સેન્ટ પોલ શ્રદ્ધાની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે અંગ્રેજીમાં કરે છે : ધી સમસ્ટેન્સ ઓફ થીંગ્સ હોય ફોર ધી એવીડન્સ ઓફ થીંગ્સ નોટ સીન.—જે વસ્તુની (સિદ્ધિની) ઈચ્છા રહેતી હોય પણ જે વસ્તુઓને પ્રત્યક્ષ થયાનો કોઈ પુરાવો ન મળી આવતો હોય તે વસ્તુના આત્મારૂપ દ્રવ્ય તે શ્રદ્ધા (ફેઈથ) છે.' અને આ વ્યાખ્યાને પ્રતિપાદન કરતાં એક

તે કાર્ય કરવાનો તેનો અધિકાર છે. કારણ, કે પૂર્વે તે પ્રકારની ઈચ્છા સ્ફુરતી ન હતી અને આજે તે સ્ફુરે છે એ જ દર્શાવે છે કે હવે તે કાર્ય કરવાનો તેનો અધિકાર પ્રાપ્ત થયો છે.

તેમ જ આ પ્રકારની ઈચ્છા સ્ફુરે છે, એ વિશેષમાં એ પણ દર્શાવે છે, કે હવે તે ઈચ્છાને સિદ્ધ થવાનો સમય નિકટ આવ્યો છે. અર્થાત્ આ પ્રકારનું સ્ફુરણ તે એક ભવિષ્ય કથનરૂપ વા ભવિષ્ય સૂચનરૂપ જ છે. અંતર્યામી ઈશ્વર જ જીવોને ક્રમે ક્રમે પોતાને યોગ્ય જણાય તે માર્ગે આગળ ને આગળ લઈ જાય છે. જન્મ પૂર્વે મનુષ્યને ખબર નથી હોતી, કે તે કયાં હશે, અથવા મરણ પછી તેની ધી સ્થિતિ થશે, તે કયાં જશે, એ વર્ગેરેની કશી જ ખબર હોતી નથી. પરંતુ ઈશ્વર જ સર્વ અભિમાનીને દયા કરીને યોગ્ય સ્થાનમાં અને યોગ્ય સ્થિતિમાં મૂકે છે અને તેમને ઊર્ધ્વ અને ઊર્ધ્વ લઈ જાય છે. પરંતુ આ પ્રકારના ઈશ્વરના કર્તવ્યને કે ઈશ્વરની સત્તાને મનુષ્યો અજ્ઞાનને લીધે જાણતાં નથી, અને પોતાની ભૂતભાવિ સ્થિતિના જાણે પોતે જ નિયામક હોય એમ માને છે પરંતુ ઈશ્વર જ સર્વ સમયમાં જીવોની રક્ષા કરે છે અને તેમને ક્રમથી ઉચ્ચ ઉચ્ચ સ્થિતિમાં લઈ જાય છે. તે પ્રમાણે જ્યારે મનુષ્યનો અમુક મહત્ત્વનું કાર્ય સિદ્ધ કરવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તેનામાં તેવી મહત્ત્વાકાંક્ષાને સ્ફુગવે છે. તેથી ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે જ્યારે આવી કોઈ મહત્ત્વાકાંક્ષા, કે બીજી કોઈ ઈચ્છા મનુષ્યમાં સ્ફુરે છે તો સમજવું કે, તેનો તેને સિદ્ધ કરવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થયો છે; તથા તે મહત્ત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ થવાનો સમય હવે નિકટ આવ્યો છે.

તેથી આ વિચારે બુદ્ધિમાને પોતાની આંતર ઈચ્છાને દૃઢ કર્તવ્ય છે તથા તેમાં દૃઢ શ્રદ્ધાને ધારણ કરવી ઘટે છે. પણ મનુષ્યો આ પ્રસંગે પોતાનામાં જ અશ્રદ્ધા ધરે છે, અને આવું મોટું કાર્ય આપણથી ધી રીતે થઈ શકે, એમ માનીને પોતાના અધિકારનું મૂલ્ય પોતે જ ન્યૂન અકિ છે, અને તેને સિદ્ધ કરવાના પ્રયત્નમાં જોડાતા નથી, પણ વિરમી જાય છે. આવા મનુષ્યોનો 'સંઘાત્મા વિનરયતિ' એ શ્રી ભગવદ્ વાક્યાનુસાર વિનાશ જ

થાય છે. તેથી મારાથી અમુક નહિ થઈ શકે, અથવા મારાથી અમુક થઈ શકશે, કે કેમ, એ પ્રકારની શંકાને કદી પણ અવકાશ આપવો ઉચિત નથી જ. પરંતુ આપણામાં તે પ્રકારની મહત્ત્વાકાંક્ષા સ્ફુરે છે તો આપણે તેને સિદ્ધ કરવાનો સર્વ અધિકાર જ છે, એમ માનીને શ્રદ્ધાને દૃઢ કરવી ઘટે છે અને આ પ્રમાણે જ્યારે શ્રદ્ધાને દૃઢ કરવામાં આવે છે ત્યારે કોઈ જાનનો સંશય ઉત્પન્ન થતો નથી, અને કાર્યસિદ્ધિ પર્યંત પ્રયત્નમાં સંલગ્ન રહી શકાય છે.

રાત્રે જાણ્યા તો પ્રકારના વિચારે જ મનુષ્યે પોતાની શ્રદ્ધાને દૃઢ કરવાની છે. અને વગરવિચારે જ અંધશ્રદ્ધાવાન હોય છે તે કાર્યમાં યોજતા નથી, અથવા તો યોજાય છે તો તેમને સડળ વિધન પ્રાપ્ત થતાં તે વિરમી જાય છે. તેથી શ્રદ્ધાને સદ્વિચાર વડે દૃઢ કરવાની છે. સદ્વિચાર એ શ્રદ્ધારૂપી વૃક્ષને પોષનાર જલ છે.

સેન્ટ પોલ શ્રદ્ધાની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે અંગ્રેજીમાં કરે છે: ધી સમસ્ટેન્સ ઓફ થીંગ્સ હોય ફોર ધી એવીડન્સ ઓફ થીંગ્સ નોટ સીન.—જે વસ્તુની (સિદ્ધિની) ઈચ્છા રહેતી હોય પણ જે વસ્તુઓને પ્રત્યક્ષ થયાનો કોઈ પુરાવો ન મળી આવતો હોય તે વસ્તુના આત્મારૂપ દ્રવ્ય તે શ્રદ્ધા (ફેઈથ) છે.’ અને આ વ્યાખ્યાને પ્રતિપાદન કરતાં એક તત્ત્વશોધક પાશ્ચાત્ય લેખક જણાવે છે કે, ફેઈથ ઈઝ રીયલ ઈન્ટ્યુ-ટિથનલ પર્સેપ્શન ઓર થીંગ્સ ધેટ આર બટ વીય હેવ નેટ યટ બીન બ્રોટ ઈન્ટુ વિઝિબલ ઓફ સીન્સિયલ મેનિફેસ્ટેસન—જે વસ્તુઓનું આ જગતમાં અસ્તિત્વ છે (અથવા જે વસ્તુને સિદ્ધ કરવી શક્ય છે). તે વસ્તુઓનું જે આંતરસ્ફુરણ વડે જ્ઞાન થઈ શકે છે તે આંતરસ્ફુરણ તે શ્રદ્ધા છે, કે જે વસ્તુઓ પ્રત્યક્ષ થઈ શકે, કે ઈન્દ્રિયો વડે જાણ્યર થઈ શકે તેવી સ્થિતિમાં આવી હોતી નથી.’

તાત્પર્ય કે હવે પણ આપણા વડે જે સિદ્ધ થનાર છે તેની ઈચ્છા આપણા અંતરમાં પ્રકટે છે, તેથી તેમાં આપણે લેથ પણ અશ્રદ્ધા વા શંકા કર્તવ્ય નથી, અને તે પ્રમાણે અશ્રદ્ધા કે શંકાને કરનાર ઈશ્વરનું

આપમાન જ કંઈ છે. અને તેટલા માટે જ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન કહે છે કે, સંસારાત્મા વિનश्यति

આજ સુધીમાં જે જે શોધા થયેલી છે તે આ જ રીતે થયેલી છે. કોલંબસે અમેરિકા શોધી કાઢ્યો ત્યારે તેને પૂર્વે એ પ્રકારનું એક સ્ફુરણ થયું હતું. તે સ્ફુરણને સિદ્ધ કરવા તેણે યોગ્ય પુરુષપ્રયત્ન કર્યો અને તેને તે સિદ્ધ થયું. આ જ પ્રમાણે રેલવેગાડી, તાર, ટેલિફોન, ફોનોગ્રાફ વગેરે જેની જેની શોધ થઈ છે તે આ જ પ્રમાણે થયેલી છે. તેમને તેવી કોઈ ઈચ્છા પ્રથમ સ્ફુરી હતી અને તેમણે તેને પ્રત્યક્ષ કરવાને યોગ્ય પ્રયત્ન કર્યો હતો અને તદનંતર તેને તે પ્રત્યક્ષ કરી ચકયા હતા. આ પૂર્વે આ શોધાને કોઈએ પ્રત્યક્ષ નહોતી જ કરી, છતાં પણ શોધકોએ શાદા ધરીને અને પોતાના અંતરાત્મા ઉપર વિશ્વાસ રાખીને તેને સિદ્ધ કરવાનો યોગ્ય પ્રયત્ન કર્યો હતો અને તેમને કાર્મસિદ્ધિમાં વિજય મળ્યો હતો.

તે જ પ્રમાણે તમને જે કોઈ મહત્વાકાંક્ષા સ્ફુરતી હોય તે કદાચ કોઈએ આજ સુધી સિદ્ધ ન કરી હોય તેપણ તમે તેને સિદ્ધ કરી ચક્યો જ, એ પ્રકારનો દૃઢ વિશ્વાસ રાખીને તેને સિદ્ધ કરવાને યોગ્ય પુરુષપ્રયત્ન કરજો.

એકલી શાદા કાર્મસાધક થતી નથી, પણ જ્યારે તદનુકૂલ પુરુષપ્રયત્ન કરવામાં આવે છે ત્યારે જ તે કાર્મસાધક થાય છે. તેથી મારાથી અગ્રુક કાર્મ થઈ શકે તેમ છે, એ પ્રમાણે માનીને બેસી રહેવાનું નથી. કારણ કે આ પ્રકારની શાદા તે પૂર્ણ શાદા નથી, પણ ફે શાદા છે. અને જ્યારે તે શાદાને અનુકૂલ યોગ્ય પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે ત્યારે જ તે પૂર્ણ થાય છે. તેથી હું અગ્રુક કાર્મ કરી શકું તેમ છું જ, એ પ્રકારે દૃઢ માનીને તેને સિદ્ધ કરવાને જે જે પ્રયત્નની જરૂર હોય તે સર્વને કરવા એ જ વસ્તવ શાદા છે.

૧૪ : ચારિત્ર્ય

મહત્વાકાંક્ષાને જેની વિશેષ જરૂર છે, તેવી વસ્તુ તે ચારિત્ર્ય છે. જો મહત્વાકાંક્ષી ચારિત્ર્યને વીસરી જાય છે, અને પોતાની મહત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવા યત્ન કરે છે, અથવા તો તેને સિદ્ધ કરે છે, તો તે વાસ્તવિક નથી જ. કારણ કે, આ પ્રકારે તેણે કયેલી સિદ્ધિ તેને શાશ્વત સુખની જનક થતી નથી; અથવા તો તે સિદ્ધિ સ્થિર ટકી થકતી નથી.

ઉત્તમ પ્રકારના ચારિત્ર્ય સાથેની જે કાર્યસિદ્ધિ છે તે આદિ, મધ્ય અને અંતમાં, એમ ત્રણે કાલમાં સુખને ઉત્પન્ન કરે છે; જ્યારે તેના વિનાની કાર્યસિદ્ધિ એ આરંભમાં કદાચ સુખને ઉત્પન્ન કરવાનો ભાસ કરતી જણાય છે, પરંતુ તે ત્રણે કાલમાં વસ્તુતઃ સુખને ઉત્પન્ન કરતી નથી. તેથી મહત્વાકાંક્ષીએ પોતાની મહત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવાની સાથે પોતાના ચારિત્ર્યને પણ પ્રતિદિન શુદ્ધ અને ઉચ્ચ કરવા યત્ન કર્તવ્ય છે.

પૂર્વના, મહત્વાકાંક્ષા જેમણે સિદ્ધ કરેલી છે, એવા મહાપુરુષોને જુઓ અને તે એકે એક ઉત્તમોત્તમ ચારિત્ર્યસંપન્ન હતા, એ સ્પષ્ટ જણાયું જ. યુધિષ્ઠિર, અર્જુન, લક્ષ્મણ, હનુમાન, ભરત, હરિશ્ચંદ્ર, નજ, સીતા, દમયંતી, તારામતી અને આવી બીજી અનેક આર્મ ઉચ્ચ કોટિમાં સ્થિતિ કરતી આર્ષદેશમાં અને ઈતર દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલી વ્યક્તિઓને જોયો તો જણાયે, કે તે એકેએક ચારિત્ર્યવાન હતા. તેમણે પોતાની મહત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કર્યા હતાં પોતાના ચારિત્ર્યને લેધ પણ દૂષિત થવા દીધું નથી. જ્યાં ચારિત્ર્યમાં દોષનો સંભવ તેમને જણાયો છે, ત્યાં તેમણે તરત જ અન્ય સર્વસ્વનો ભોગ આપ્યો છે, પરંતુ ચારિત્ર્યને દૂષિત થવા દીધું નથી. તેમણે ચારિત્ર્યને લક્ષ્યો કરતાં, કીર્તિ કરતાં અને પ્રાણ કરતાં પણ પ્રિય ગણેજું છે.

તે પ્રમાણે તમે તમારી મહત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવા જાઓ અને તમારા ચારિત્ર્યમાં દોષ આવતો હોય તો તમારા કાર્મની સિદ્ધિ ભરે વિભે થવા દેજો, પણ તમારા ચારિત્ર્યને દૂષિત થવા દેશો નહિ ચારિત્ર્યને માટે જોટો અને જોનો ભોગ આપવો પડે તેટલો અને તેનો ભોગ આપજો, કાગલ કે ઉત્તમ ચારિત્ર્ય જેમ તમારું હિત કરનાર છે, તેમ તે અન્ય જનોનું પણ હિત કરનાર છે ઉત્તમ ચારિત્ર્ય એ એક એવી વિવશ્ય વસ્તુ છે, કે તે વિરજીવી રહે છે, રાને રાન્ય મનુષ્યોને તે રોક પ્રકારનો અપૂર્ન ભોધ રાખીને તેમને ઉન્નત કરે છે

ધણારો મનુષ્યો રાજે પોતાની મહત્વાકાંક્ષાને ચારિત્ર્ય જેવી અમૂલ્ય વસ્તુને ખોઈ ને સિદ્ધ કરે છે, પણ તે ઉચિત નથી જ આ પ્રમાણે કરવું એ સ્પર્શમિત્રિને આપીને કે ખોઈને કાચનો કટકો લેવાનું થ છે કેટલાક મનુષ્યો નોકરી કરતા હોય છે, રાને તે ઊંચી પાવગીમા ચકવાને ઈચ્છે છે તો પોતાના ચારિત્ર્યને ખોઈને તે પ્રકારની પોતાની મહત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરે છે, જે અનુચિત જ છે તેજા લાવ ખાઈને પોતાના ઉપરી અધિકારીને પેસા આપે છે, કે કા તો તેમની સાથે પોતાનો કુલ—ધર્મ ત્યજી દઈને એક દેખડ ઉપર ખાવા બેસી જાય છે, અને મદ્યમાસનો સ્વીકાર કરે છે, કે આવા જ અવિહિત માર્ગે તે પોતાના ચારિત્ર્યને વિસાગીને, કે તેને દૂષિત કરીને પોતાના ઉપરી અધિકારીને પ્રસન્ન કરે છે, રાને પોતે ઊંચે ચડે છે પરંતુ આ વર્તન ઉચિત નથી જ આ પ્રમાણે મહત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવાની નથી

અથવા તો જે વ્યાપારીઓ કે ઇતર મનુષ્યો શ્રીમાન થવાને ઈચ્છે છે તે અનેક પ્રકારના પ્રયત્નો કરીને કે અનેક પ્રકારના અન્યાય કરીને રોકદમ શ્રીમાન થઈ જાય છે, બનવાના ભાષે છે, બાડી, ઘોડા કે મોટા ફેરવે છે, પોતાની સ્ત્રીઓને ઉત્તમ પ્રકારના મુશ્કવાન વસ્ત્રા ર ને અવકાશથી ઠાકી દે છે, અને જાવા જ વિખરોને પ્રાપ્ત કરીને પોતે શ્રીમાન સ્થિતિમાં આવ્યા છે એમ માનીને જગતને પોતાની મજા દર્શાવે છે, પરંતુ આ કોઈ પણ પ્રકારે ઉચિત નથી તેમ જ હિતકર પણ નથી જ

આ પ્રમાણે મહત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવી, એ એક આર્થને યોગ્યે તેમ નથી. અને આ પ્રમણે તેને સિદ્ધ કરવાથી જે ઊંચું સુખ લેવા માર્ગ હોય છે, તે પણ લઈ ચકાનું નથી. કારણ કે, વસ્તુતઃ સુખ એ, જોકે જણાય છે છતાં બાહ્ય વસ્તુઓમાં રહેતું નથી, પણ અંતર-માં જ, મનમાં જ રહેતું છે. અને ઉપર પ્રમાણે પ્રપંચ, અનીતિ કે અન્યાય વડે મહત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવા ઈચ્છનારને હૃદયમાં એક પ્રકારનું થડ્ય રહ્યા જ કરે છે, અને તેમને જગનમાં અનેક પ્રકારની અનુકૂલતા છતાં કે, સંપત્તિ પ્રાપ્ત છતાં તેમને સુખનું ભાન નથી જ થતું. મનુષ્યના હૃદયમાં આત્મારૂપી પરમાત્મા રહેલા છે, જે સર્વિ છે, અને તે આવા મનુષ્યનાં સર્વ કર્મને ફરી રીતે જાણે છે, અને તે અવિદિત માર્ગે જમે તો ઈન્દ્રની પદવીને પ્રાપ્ત કરે તોપણ તેમને તે વાસ્તવસુખનો અનુભવ કરવા દેતા નથી.

વળો આ પ્રમાણે અવિદિત માર્ગે સિદ્ધ કરેલી મહત્વાકાંક્ષા દીર્ઘ સમય ટકતી પણ નથી. તેથી જેમને નિત્યનું સુખ જોઈએ છીએ, તથા જેમને પોતાની મહત્વાકાંક્ષાની સિદ્ધિને ચિરસ્થાયી કરવી છે, તેમણે કેવલ વિદિત માર્ગે જ તેની સિદ્ધિ કર્તવ્ય છે. અને આ પ્રમાણે નહિ કરતાં જે અવિદિત માર્ગે પોતાની મહત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરે છે તે આગળ વધતા નથી, પણ પાછા જ હકે છે, અને તે સુખને પામતા નથી, પણ દુઃખને જ પામે છે.

અથવા ધારો, કે આ પ્રમાણે અવિદિત માર્ગે અને ચારિત્ર્યને દૂષિત કરીને પણ મહત્વાકાંક્ષા સિદ્ધ થઈ શકે છે. પરંતુ તેમ યત્નમાં જે પ્રકારનો મનુષ્યનો અનેકવિધ વિકાસ યત્નનો હોય છે તે યરો નથી; જ્યારે જે ચારિત્ર્યને સાથે રાખીને અર્થાત્ ચારિત્ર્યને વિશુદ્ધ રાખીને અને તેને ઉત્તરોત્તર ઉચ્ચ કરવાની સાથે પોતાની મહત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરે છે તેનો અનેકવિધ વિકાસ થાય છે, અને તે ઊંચા પ્રકારના સુખને અનુભવે છે.

નિર્ધન રહેવાનું હોય તો ભવે રહેવાય, નોકરીમાં ઊંચી પદવીએ ન ચડી જવાનું હોય તો ભવે તેમ માન, કે પોતાની મહત્વાકાંક્ષા કદાચ સિદ્ધ

૨ થતી હોય તો બધે તેમ થાય, પરંતુ ચારિત્ર્યને કદી પણ દૂષિત થવા દો નહિ. ચારિત્ર્ય એ એક એવી વસ્તુ છે, કે તે ધર્મની પેઠે હમારી આવે નિત્ય રહેશે, અને તમને વાસ્તવસુખથી ભેડશે.

તમારા ચારિત્ર્યને શુદ્ધ સ્ફટિક જેવું નિર્મલ રાખો. તેમાં એક પણ અથ પ્રાપ્તિને પણ પડવા દો નહિ. જગતમાં બીજી જમે તેટલી હાનિ થાય તો પણ તેને સહન કરી લેજો પણ ચારિત્ર્યને દૂષિત થવા દેશો નહિ. ચારિત્ર્ય વિના તમે બીજું જમે તે પ્રાપ્ત કરશો, પણ તેને નિર્લયક સમજજો; જ્યારે તમે કદાચ બીજું કંઈ ન પ્રાપ્ત કરી શકો તો તેની ચિંતા નથી, પણ જો તમે ચારિત્ર્યને પ્રાપ્ત કર્યું છે તો તમે સર્વ પ્રાપ્ત કર્યું છે એમ સમજજો.

ઘણા સાધારણ સ્થિતિના મનુષ્યો ચારિત્ર્યને વિસારીને પોતાનું માથું જગતમાં ઊંચું કરવા પ્રયત્ન કરે છે. પણ તેમાંના ઘણા તો બંનેવી ભ્રષ્ટ થાય છે, અર્થાત્ તે નથી તો ચારિત્ર્યને પ્રાપ્ત કરી શકતા, કે નથી તો ઊંચી સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરી શકતા. પરંતુ આવા સાધારણ આવવા નિકટ સ્થિતિના મનુષ્યો જે ચારિત્ર્યને દૂષિત ન થવા દેવાનો આગ્રહ રાખે છે તો તેમને કદાચ જગતમાં ઊંચી સ્થિતિ નથી પ્રાપ્ત થતી, તો પણ તે એક સ્થિતિને પ્રાપ્ત થાય છે, કે જે જગતમાં મોટા ગણાતા મનુષ્યોને પણ પ્રાપ્ત પોતી નથી.

આજે જ્યાં ત્યાં મનુષ્યો ચારિત્ર્યરહિત જ જોવામાં આવે છે. પૂર્વની આપણા દેશની સ્થિતિમાં અને આજની સ્થિતિમાં એ જ અંતર છે, કે પૂર્વે આપણા દેશમાં એકે એક ચારિત્ર્યસંપન્ન પુરુષો હતા. જ્યારે આજે મોટે ભાગે ચારિત્ર્યથી રહિત મનુષ્યો જોવામાં આવે છે. દેશના વિનિષ્ઠાતનું આ એક મોટું ચિહ્ન જ છે.

રાજા એક બાપાગીને જુઓ, એક કારકુન, કે અમલદારને જુઓ, એક રાજાને જુઓ, કે ઈંતર ચાખાના કોઈ મનુષ્યને જુઓ, પણ તેનામાં ચારિત્ર્યની પ્રથમ જ ખામી જણાયો. આજે એમ મનાય છે, કે પ્રથમ પૂર્વના સૈન્ય કરતાં ઘણી સુધરી છે. કારણ કે પૂર્વની પ્રથમ બંજરી હતી અને આજની પ્રથમ તો ઘણી કેળવણી ગઈ છે, તથા પૂર્વે આજગમી,

શ્રીમદે, બીજાથી વજેરેની યોધ પદ્ધતિ બચેલી ન હતી, અને આજે તેવી રીતેક યોધ થયેલી છે. પરંતુ આ ગાનનું અમને વાસ્તવિક જણાતું નથી. ક્યાં છે? અમારા પૂર્વના જેવાં ઉત્તમ દેવસદૃશ ચારિત્ર્યસંપન્ન સ્ત્રીપુરુષો આજે ક્યાં છે? ભલે પ્રજા ત્રીજીની વેગથી આજળ નધતી, કે પોતાની પ્રગતિ કરતી જણાતી હોય, પરંતુ જો તે ચારિત્ર્યવિહીન છે તો તેની પ્રગતિ નિર્મળક જ છે; આ સર્વ વર્તમાન પ્રજાની પ્રગતિ ધૂળ ઉપર લીપણ જેવી છે, અને તે ઝાંઝવાના જળ જેવી છે. પ્રજામાં, અસંખ્ય તારાઓમાં જેમ એક ચંદ્રમાની પેઠે કોઈ કોઈ ચારિત્ર્યસંપન્ન પુરુષો છે. પણ તેથી શું? પ્રજાનો મોટો ભાગ તો ચારિત્ર્યરહિત જેવામાં આવે છે, તો પછી પ્રજાની સ્થિતિ સુધરે છે, એમ કેવી રીતે કહી શકાય? પૂર્વે જ્યારે ચારિત્ર્યસંપન્ન સ્ત્રીપુરુષો ઘેઘેર હતાં, જ્યારે આજે તેમનો મોટો દુઃખજ પડ્યો છે, અને તેમાં વૃદ્ધિ થતી જાય છે!

તેથી જો તમારે જો જીવનમાં કંઈ જ ઠંડપડો નથી, એવા જીવનને તિલાંજલિ આપીને સ્થિર જીવનગુક્ત ચારિત્ર્યસંપન્ન થવું હોય તો, તમારી પ્રવૃત્તિમાત્રના તમે નિયામક થાઓ, અને કેવળ વિહિત માર્ગે જ તમારી સર્વ પ્રવૃત્તિને થવા દો.

सपदि विलयमेतु राज्यलक्ष्मीः उपरि पतंत्वयवा कृपाणधाराः ।

मपहरतुवरां शिरः कृतांतो, मम तु मति न मानागर्पतु धर्मात् ॥

ભાવાર્થ—મારી રાજ્યલક્ષ્મી ભલે સત્વર નાથ પામે, અથવા ઉપરથી યાત્રાની ધારા પાડે, યમરાજ શિરનો ભલે ઉચ્છેદ કરે, પરંતુ મારી મતિ લેશ પણ ધર્મથી ચળે નહિ—આ મ્હોકમાં જો ઉચ્ચ ભાર દેશવિદે છે, તે ઉચ્ચ ભાવથી તમારા જીવનને ઓતપ્રોત થવા દેજો. લક્ષ્મી જાય, તોફર કદ પડે, કે છેવટે આ પ્રાણ જાય, તોપણ ધર્મથી ચળશે નહિ, અને ચારિત્ર્યને દૂષિત થવા દેશે નહિ. અને આ પ્રમાણે થતાં ધારો, કે તમારી મહત્ત્વાકાંક્ષા વર્તમાન જન્મમાં ન સિદ્ધ થઈ, તોપણ તેની વિચા નથી. તમે જો તમારા ચારિત્ર્યને વિશુદ્ધ રાખ્યું છે તો તમે કરવા યોગ્ય સર્વ કર્યું છે, એમ ખાતરીથી માનજો, અને સંતુષ્ટ રહજો. જગતમાં મનુષ્યનું આ જ પ્રધાન કર્તવ્ય છે.

મનુષ્યો ધારે છે, કે પોતાની ઉન્નતિ કરવા માટે સૌંદર્ય પુસ્તકો વાંચવાની જરૂર છે, તે ધારે છે, કે તેને માટે મોટા પર્વતોને ઓગળવાની જરૂર છે, તે ધારે છે કે, તેને માટે રાખી પૃથ્વી ફરી વળવાની જરૂર છે, અને રાજ પ્રમાણે તે માને છે, કે ઉન્નતિને માટે રાજી જ કઈ સૌંદર્ય વસ્તુઓ કરવાની છે પણ વસ્તુત તેને માટે રાજી કશું જ કરવાનું નથી.

મીમાંસા શકર બ્રહ્મવાને જેમ બ્રહ્મસત્ય જગન્નિયા, એ રાજ આશ્રયના નૂતનમાં જ જેમ વેદમાત્રનો સાજ જગત્ત્રવી દીધો છે તેમ, અમે કહીએ છીએ, કે મનુષ્યે પોતાની વાસ્તવ ઉન્નતિ માટે બીજી લાખું કઈ જ કરવાનું નથી પણ માત્ર પોતાના ચારિત્ર્યને જ વિશુદ્ધ અને ઉત્તમ કરવાનું છે જે મનુષ્ય આ કાર્ય જ ઉત્તમ પ્રકારે કરે છે તે તની ઉન્નતિ સિદ્ધિ જ છે પોતાના ચારિત્ર્યને ઉત્તમ કરનારનો વ્યવહાર પરમાર્થ પણ સદાજ સિદ્ધ જ થાય છે અથવા ધારો, કે તે જગતની દૃષ્ટિથી સિદ્ધ થયેલા ન જણાય તોપણ તે ઉત્તમ પ્રકારે જ સિદ્ધ થયેલો છે, એ નિર્વાહ રીતે સિદ્ધ છે.

ગ્રીગમચદ્રજીએ પોતાના પિતાનું વચન પાળવા માટે રાજ્યનો ત્યાગ કરીને ચૌદ વર્ષનો વનવાસ સેવ્યો છે, પાડવોએ પોતે પણ તે જ પ્રમાણે પોતાનું વચન સત્ય કરવા માટે વનમાં નિવાસ કર્યો છે નગજીએ પણ તે જ પ્રમાણે પોતાના ગજને સત્યને માટે ત્યજ્યુ છે, હરિશ્ચંદ્રે પણ સત્યને માટે પોતાના મર્વસ્વનો ભોગ રાખ્યો છે, અને આ જ પ્રમાણે પૂર્વે અનેક મહાપુરુષોએ પ્રાણપ્રિય ચરિત્ર્યને માટે ઈત્દ સર્વસ્વનો ત્યાગ કર્યો છે, અને સહેલા પડે તેટલા જ સધ્યા છે, પણ તને દૂષિત થવા દીધું નથી, તે જ પ્રમાણે તમે પણ તમારા ચારિત્ર્યને લેશ પણ દૂષિત થવા દેશો નહિ અને શું તમે અમ ધારો છો, કે કદાચ તમે તમારા ચારિત્ર્યને દૂષિત થવા દઈને આ લોકમાં મોટી ગણતી જમે તેટલી ઉચ્ચ સ્થિતિ મેળવો, તોપણ આ પુરુષોની સ્થિતિના લાખમાં ભાગને પણ તમે પ્રાપ્ત થઈ શકો? કેટિ કપે પણ નહિ જ તેથી જો તમે તમારી વાસ્તવ ઉન્નતિને ઈચ્છતા હો, અને

વાસ્તવ હિતને, કે સુખને ઈચ્છતા હો, તો તમારા ચારિત્ર્યને નિરંતર વિશુદ્ધ રાખવા મન્નથીય રહેજો

ચારિત્ર્યવિનાની ક્ષીમાન સ્થિતિ કરતાં, ચારિત્ર્ય વિનાની ઓશ્વર્ય કે અધિકારવાળી સ્થિતિ કરતાં અને ચારિત્ર્યવિનાની એક નૃપતિની સ્થિતિ કરતાં ચારિત્ર્યવાળી નિર્ધનમાં નિર્ધનની, નિકૃષ્ટમાં નિકૃષ્ટ અને એક ભિખારીની સ્થિતિને ઉત્તમ ગણજો.

આજે આનું ખાધું, કાચે તેનું ખાધું, આજે આ ખાધું કાચે તે ખાધું, આજે આમ બોલ્યા, કાચે તેમ બોલ્યા, આજે આમ ચાલ્યા, કાચે તેમ ચાલ્યા, એ પ્રકારનું અર્થ અને ઉદ્દેશરહિત ચારિત્ર્યવિહીન જીવન પશુથી પણ નિકૃષ્ટ છે, એમ સમજો, અને જેમાં કોઈ ઉચ્ચ ઉદ્દેશ રહેલો છે, એવા સ્થિર પ્રવૃત્તિવાળા ઉન્નતિપ્રદ અને સુખપ્રદ ચારિત્ર્યયુક્ત જીવનને જ આર્થ પુરુષ સેવવા યોગ્ય છે, એમ દૃઢ કરી માનો અને તે પ્રમાણે વર્તો.

ચારિત્ર્યવાળા જીવનમાં કષ્ટ હોય છે, એ સિદ્ધ વાર્તા છે, પણ તેનાં સુખ પણ તેવાં જ હોય છે. મનુષ્યો આજે જેમાં કંઈપણ કષ્ટ નથી પડતું એવા ચારિત્ર્યથી રહિત જીવનમાં ઝટ પ્રવેશ કરે છે, પણ તે અનુચિત જ છે. કષ્ટવાળા જીવનમાં ઊંચિ ચક્રાય છે અને ગમે તે પ્રકારના જીવનમાં હમેશાં નીચે જ ઊતરાય છે. તેથી કષ્ટ પડે તો તેને સહન કરીને પણ ચારિત્ર્યને રક્ષી રહેજો, અને ઊંચિ ચક્રજો.

આજે પ્રજાનાં આયુષ્ય ટૂંકાં થઈ જવાથી એક આ પણ એક ભ્રાંતિ પ્રજાને સહજ થવા પામી છે, જે મનુષ્યો કુટિલ હોય છે અને પ્રપંચી હોય છે, તેમની તે પ્રકારની અનાર્થ કુચલતા વડે વ્યવહારમાં ઊંચી સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરે છે, અને તે અલ્પ સમયમાં આજે મનુષ્યોનું આયુષ્ય ઓછું હોવાને લીધે મગ્સને ઘરણ થઈ રહે છે, અને તેમની અવિધિન પ્રવૃત્તિ કે પ્રપંચનું ફળ તેમને શું મળે છે, તે જગત જોઈ થકનું નથી; તેમ જ જે સદાચારી

મનુષ્યો છે તેમને આરબમાં કષ્ટ પડે છે તથા તેમને નિકૃષ્ટ સ્થિતિમાં જ્યારણમાં પડી રહેવું પડે છે, પરંતુ તેમના સમયમાં આવી સ્થિતિ કઈ નિરતર બની રહેતી નથી યોગ્ય કાલે તેમને ઉન્નિષ્ટ સ્થિતિ તેમના સદાચારના ફળરૂપે મળે છે જ પરંતુ તેમનું આયુષ્ય ટૂંકું હોવાથી તે આ જગતમાંથી ચાલ્યા જાય છે, અને તેથી જગતને એ ભ્રાંતિ સહજ થાય છે, કે દુરાચારીને દુષ્કર્મનું અને સદાચારીને સત્કર્મનું ફળ કેમ નથી મળતું, અથવા મળતું હશે, કે કેમ? પરંતુ આ પ્રકારની ભ્રાંતિ ઘણામાં પ્રજાના અંતર આયુષ્ય પણ કારણ ભૂત છે જે પ્રજાનું આયુષ્ય હજાર વર્ષનું હોય તો આ જન્મમાં જ અને આ લોકમાં જ જગતને જણાઈ આવે, કે અમુક કર્મનું ફળ શું મળે છે પણ પ્રજાના આયુષ્ય ટૂંકા હોવાને લીધે કર્મનો વિષાક થાય તે પૂર્વે તો તે મરણને ચાલુ થાય છે, જેથી કયા કર્મનું ફળ મળે છે, તે જગતને તેમ જ તેને વર્તમાન સમયમાં સ્પષ્ટ થતું નથી પરંતુ તેટલા ઉપરથી એવો નિશ્ચય કઈ સ્થાપી શકાતો નથી, કે ખોટાનું ફળ સાચું મળે છે, અને સારાનું ફળ ખોટું મળે છે અથવા ખોટાનું ખોટું ફળ નથી મળતું વા સારાનું સાચું ફળ નથી મળતું કર્મફળપ્રદાતા સત્તા આ જગતમાં સર્વજ્ઞ છે અને તે યોગ્ય યોગ્ય ફળને જ શોક્ષસપક્ષે પ્રગટાવે છે તેથી આવી ભ્રાંતિને વધ ઘટાડું કઈ જ વિચારશીલને પ્રયોજન નથી સત્કૃતિનું ફળ શુભ જ મળનાર છે, એમ દૃઢ માનીને વિવેકીએ સત્કૃતિથી કદી પણ ભ્રષ્ટ થવું ઉચિત નથી જે આજે દુષ્કૃતિ વા અવિદિત પ્રતિષ્ઠા કરે છે તેમને યોગ્ય સમયે, કદાચ આજે તેનું ફળ ન મળતું જણાય તોપણ—યોગ્ય ફળ મળશે જ, એમ ધારીને તેવી કૃતિમાં બુદ્ધિમાને પ્રાણાતે પણ પ્રવેશ કર્તવ્ય નથી.

પૂર્વે જ્યારે ચારિત્ર્યસપન્ન સ્ત્રીપુરુષો હતા ત્યારે તેમની પ્રજા પણ ચારિત્ર્યસપન્ન થતી હતી, અને આજે ચારિત્ર્યથી રહિત પ્રજા જોવામાં આવે છે તો તેમની પ્રજા પણ તેવી જ થતી જોવામાં આવે છે આપણા દેશની સ્થિતિ આપણને સુદ્ધાત જ છે, કે પૂર્વના જેવા ચારિત્ર્યસપન્ન સ્ત્રીપુરુષો આપણા દેશમાં આજે નથી જ પાકતાં, અને તે જ પ્રમાણે મુરોપ આદિ દેશોમાં પણ ત્યાંના વિદ્વાનો એ જ પોકાર કરી રહ્યા છે, કે 'પ્રજાની ઉન્નતિ

થાય છે એમ આજે માનવામાં આવે છે, પણ તે શૂંચ છે; કારણ કે પૂર્વેના જેવાં સ્ત્રીપુરુષો હવે પાકતાં નથી, અને પ્રજાની અવનીતિ જ પ્રતિદિન થતી જોવામાં આવે છે, આ પ્રમાણે સર્વત્ર પ્રજાની અવનીતિ જ થતી જણાય છે. આ અવનીતિથી આપણે જોને બચીને આપણી ભવિષ્યની પ્રજાને બચાવવાનો એક જ માર્ગ છે, કે આપણે ચારિત્ર્યસંપન્ન થવું. જો આપણે ચારિત્ર્યસંપન્ન નહિ થઈશું તો આપણી પ્રજા પણ તેથી જ થશે અને હજી પણ તેમની અવનીતિ થતાં તે અનેક દુઃખોને ભોગવી વિનાશને જ પામશે. તેથી આપણા પોતાના હિતને માટે અને સુખને માટે તથા ભવિષ્યની આપણી પ્રજાના હિતને માટે તથા સુખને માટે સહેલાં પડે તેટલાં કષ્ટ સહીને પણ આપણે ચારિત્ર્યસંપન્ન થવાની અનિવાર્ય અજ્ઞા છે.

ધણ મનુષ્યો સમજે છે, કે તિલક જેવા, કે પીરોજયા મહેતા જેવા, કે એવા જ બીજા રાજ્ય-વિષયક (પોલિટિકલ) ભાષતમાં આગળ પડીને ભાગ લેનાર જ મોટા પુરુષો થઈ શકે છે. પરંતુ આ સમજવાનું યથાર્થ નથી જ. બધાએ તિલક કે પીરોજયા મહેતા થવાની ક્ષી અજ્ઞા નથી. સૌ સૌને માટે પોતાપોતાના અધિકારાનુસાર એક સેત્ર નિર્માણ થવું છે, તેમાં પ્રગતિને કરતાં તે પણ મહાપુરુષ થઈ શકે છે, તેમના જેટલી કીર્તિ મેળવી શકે છે, અને અન્યનું તેટલું જ, કે તેથી પણ વિશેષ હિત કરી શકે છે. આ સેત્ર તે ચારિત્ર્યનું છે. અને આ સેત્રમાં મનુષ્યો સત્ય, નીતિ, ભક્તિ, અહિંસા વગેરે વિવિધ ધાખામાં તેનું તેનું સર્વોત્તમ પ્રકારે પાલન કરીને પોતાને અદ્વિતીય કહેવાય છે તો તેમણે તિલક કે પીરોજયા મહેતા કરતાં કંઈ ઓછું કર્યું છે, એમ નહિ જ કહી શકાય. તેથી ગરીબમાં ગરીબ મનુષ્ય પણ આપણા દેશમાં, કે અન્ય દેશમાં ધારે તો દેશના કલ્યાણ માટે આજે રાજ્ય-દ્વારી વિષયમાં આગળ પડતો ભાગ લઈને મોટા જણાતા મનુષ્યો જેટલું જ કે તેથી પણ વિશેષ કરી શકે છે, સ્વસ્થમાં રહે જ, કે પ્રત્યેક મનુષ્યે ચારિત્ર્ય-સંપન્ન થવાની અજ્ઞા છે, અને તે જો તે કંઈ છે તો તે સ્વપરિત્યાગ કરવા મોગ્ય કર્યું છે જ.

એક અંગ્રેજ ખુસાફર પૂર્વે રાપણ દેશમાં આવ્યા હતા અને તે પોતાની તવારીખમાં લખી ગયા છે કે 'આઈ ઉવ સીન ફેસ ટુ ફેસ એ નેશન ઓફ ફિલોસોફર્સ—ઈં મારાં પ્રત્યક્ષ નેત્રોએ તત્ત્વવિદ્યાથી ભરેલા એક દેશ જોયો છે.' આ પુરુષના લખવા પ્રમાણે પૂર્વે આપણ દેશમાં ઘેરેઘેર આવી ચારિત્ર્યસંપન્ન પ્રજા જોવામાં આવતી હતી. તેને હેઠાણે આજે આખા દેશમાં ફરી વજના અસંખ્ય તારાગણમાં રહેલા રોક ચંદ્રમાની પેઠે ખુણેખાંચરે કોઈ કોઈ જ એવી વ્યક્તિઓ જોવામાં આવે છે, એ દેશના વિનિપાતનું સામાન્ય વિદુન નથી! પરમાત્મા આ પ્રજાને તેની પૂર્વની દેવસદૃશ સ્થિતિમાં સ્થાપે, એ જ તેમના પ્રતિ સ્થાયા હૃદયની પ્રાર્થના છે.

લાવમાં દેશોદય કરવા ઈચ્છનાર મનુષ્યો તેને માટે કળાનુન્નરની ધણી જરૂર છે, ફરજિયાત કેળવણીની વધારે જરૂર છે, બેન્કોની જરૂર છે, વિજ્ઞાનની જરૂર છે, સ્વચાલ્યની જરૂર છે, સ્વનંતતાની જરૂર છે અને આવી બીજી અનેક પ્રકારની જરૂર છે, એમ આલોચ કરીને કહી રહ્યા છે. આ વસ્તુઓની ધણ જરૂર છે, તેની ના નથી. ધણ આ સર્વમાં જેની વિશેષ જરૂર છે, તેથી વસ્તુ તે ચારિત્ર્ય છે. ચારિત્ર્ય પ્રાપ્ત થતાં અન્ય સર્વ સારજ પ્રાપ્ત થઈ રહે છે. ચારિત્ર્યથી આ લોક અને પરલોક ઉભય સુખપ્રદ થાય છે.

શીમાન્ ગાંધી કે જેમને અનેક વખત આફ્રિકાની સરકારે કેદમાં નાખ્યા હતા, તથા જેમના અભિપ્રાય અને વર્તનને અનુકૂલ નહું ગણાવ્યું, છતાં ધણ ત્યાંના અધિકારીઓ એકમતે કબૂલ કરતા હતા, કે તે એક ઉત્તમ ચારિત્ર્યસંપન્ન પુરુષ છે. આવાં અને રાણી ધણ અનેક ગુણ ચારિત્ર્યસંપન્ન સ્ત્રીપુરુષો આપણ દેશમાં પાકવાની જરૂર છે. કલકત્તેથી રેવરન્ડ સેન્ટ એન્ડ્ર્યુસ જેવા જગારે પ્રથમ તેમને આફ્રિકામાં મળ્યા હતા ત્યારે તેમણે તેમને પને પડીને તેમની ચરણજને પાનને મસ્તકે અનેક પૂરોષીયોના દેખતાં ચક્રાચે હતી. આ જ પ્રમાણે ચારિત્ર્યસંપન્ન પુરુષો સર્વજન પૂજાન્ અને સંમાનને પાત્ર થાય છે જ.

તમે ગમે તેટલા ક્રીમાન્ હો, ગમે તેટલા ધીમાન્ હો, કે તમે ગમે તેટલા અધિકારને પ્રાપ્ત હો, પરંતુ જો તમારામાં એક ચારિત્ર્ય નથી તો તમારામાં કંઈ જ નથી એમ નિશ્ચય સમજો. ચારિત્ર્ય વિના આ સૌ એકઠા વિનાના મીઠા જેવું છે. અને જો તમે ચારિત્ર્યને પ્રાપ્ત છો તો તમે સર્વ-સ્વને પ્રાપ્ત છો, એ સત્ય કરીને સમજજો. ચારિત્ર્યનો કદી પણ હાસ થવા દો નહિ. સર્વ સમયમાં તેને પ્રાણનુરૂપ ગણીને રક્ષી રહો.

લોર્ડ કર્ઝને હિંદુસ્તાનની પ્રજાને માટે પૂર્વે એક વખત આરોપ કર્યો હતો, કે હિંદુઓ જૂઠા (લાયર્સ) છે. આ વખતે આખું હિંદુસ્તાન કંકળી ઊઠ્યું હતું અને શું બીજી પ્રજાઓ તેવા દોષવાળી નથી, એવો આક્ષેપ કરવાને તત્પર થઈ ગયું હતું. આપણી પ્રજાના કોઈ દોષનું દર્શન કરવાને અમારે કહેવાનું નથી, પણ આપણી પ્રજાએ પાછા વળીને પોતાના પ્રતિ જોતું ઘટે છે કે આ આક્ષેપ જો તેમણે કર્યો હતો તેમ કરવામાં કંઈ વાસ્તવિક હતું કે કેમ? બીજી પ્રજાઓ ગમે તેવી હોય, તેથી આપણે શું? આપણે જો સુધરવું હોય તો આપણી પોતાની જ અપૂર્ણતા પ્રતિ આપણે દૃષ્ટિ કરવી અને તેને દૂર કરવી, એ જ હિતકર છે. ઉરિશ્ચંદ્ર, મુધિશ્ચિર, નગરાજ અને એવી બીજી સત્યપ્રતનું પાલન કરનારી આપણા દેશમાં આજે કેટલી વ્યક્તિઓ છે? એક પણ નહિ જ. તેથી જો આપણા પોતાના પ્રતિ આપણે પાછા વળીને જોઈશું તો જણાશે કે, આપણે ઘણા નીચે ઊતરી ગયા છીએ, તથા ચારિત્ર્યવિહીન થઈ રહ્યા છીએ.

ક્યાં છે? આપણા દેશમાં આજે ધર્મ, અર્જુન, લક્ષ્મણ, ભરત, શત્રુઘ્ન, સીતા, દમયંતી, તારામતી, અનસૂયા, વિશ્વામિત્ર, વાલ્મીકિય, પ્રતાપ સિંહ, ધિવાજી, બુદ્ધ, ગોરાંજ, રાંકર, તુકારામ, ક્રીર, નરમિહ મહેતા, મીરાંબાઈ, ઉરિશ્ચંદ્ર અને એવી બીજી ઉજ્જ્વલ ઉત્તમોત્તમ ચારિત્ર્યસંપન્ન વ્યક્તિઓ ક્યાં છે? આવી ચારિત્ર્યસંપન્ન વ્યક્તિઓનો આપણા દેશમાં કંઈ વખતથી દુકાવ પડેલો છે, એ વાર્તા અસત્ય છે શું? લેણ પણ નહિ જ. તેથી આપણી પ્રજાએ આજે ઉત્તમ ચારિત્ર્યને પ્રાપ્ત કરવાનો અનિવાર્ય અત્યંત છે.

એક અંગ્રેજ બુસાફર પૂર્વે આપણા દેશમાં રાખ્યા હતા અને તે પોતાની તવારીખમાં લખી ગયા છે કે 'આઈ હેવ સીન ફ્રેસ ટુ ફ્રેસ એ નેશન ઓફ ફિલોસોફર્સ—મેં મારાં પ્રત્યક્ષ નેત્રોત્તરો તત્ત્વવિદોથી ભરેલા એક દેશ જોયો છે.' આ પુરુષના લખવા પ્રમાણે પૂર્વે આપણા દેશમાં ઘેરેઘેર આવી ચારિત્ર્યસંપન્ન પ્રજા જોવામાં આવતી હતી. તેને ઠેકાણે રાજ્યે આખા દેશમાં ફરી વળના અસંખ્ય તારાગણમાં રહેલા એક ચંદ્રમાની પેઠે ખૂણેખાંચરે કોઈ કોઈ જ રોવી વ્યક્તિઓ જોવામાં આવે છે, એ દેશના વિનિષાતનું સામાન્ય ચિહ્ન નથી! પરમાત્મા આ પ્રજાને તેની પૂર્ણની દેવસદૃશ સ્થિતિમાં સ્થાપો, એ જ તેમના પ્રતિ સાચા હૃદયની પ્રાર્થના છે.

હાલમાં દેશોદય કરવા ઇચ્છનાર મનુષ્યો તેને માટે કળાકુન્નરની ઘણી જરૂર છે, ફરજિયાત કેળવણીની વધારે જરૂર છે, બેન્કોની જરૂર છે, વિજ્ઞાનની જરૂર છે, સ્વરાજ્યની જરૂર છે, સ્વતંત્રતાની જરૂર છે અને આવી બીજી અનેક પ્રકારની જરૂર છે, એમ આલોચ કરીને કહી રહ્યા છે. આ વસ્તુઓની પણ જરૂર છે, તેની ના નથી. પણ આ સર્વમાં જેની વિશેષ જરૂર છે, તેવી વસ્તુ તે ચારિત્ર્ય છે. ચારિત્ર્ય પ્રાપ્ત થનાં અન્ય સર્વ સહજ પ્રાપ્ત થઈ રહે છે. ચારિત્ર્યથી આ લોક રાને પરલોક ઉભય સુખપ્રદ થાય છે.

શ્રીમાન્ ગાંધી કે જેમને રાનેક વખત આફ્રિકાની સરકારે કેદમાં નાખ્યા હતા, તથા જેમના રાભિપ્રાય રાને વર્તનને રાનુકૂલ નહું ગણાવું, છતાં પણ ત્યાંના અધિકારીઓ રોકમને કબૂલ કરતા હતા, કે તે એક ઉત્તમ ચારિત્ર્યસંપન્ન પુરુષ છે. આવાં રાને રાથી પણ રાનેક ગુણ ચારિત્ર્યસંપન્ન સ્ત્રીપુરુષો આપણા દેશમાં પાકવાની જરૂર છે. કલકત્તેથી રેવરન્ડ સેન્ટ એન્ડ્ર્યુસ જેવા જગ્યાએ પ્રથમ તેમને આફ્રિકામાં મળ્યા હતા ત્યારે તેમણે તેમને પગે પડીને તેમની ચરસુરજને પોતાને મસ્તકે રાનેક મૂરોપીયનોના દેખતાં ચકાવી હતી. આ જ પ્રમાણે ચારિત્ર્યસંપન્ન પુરુષો સર્વજા પૂજાત્વને અને સંમાનને પાત્ર થાય છે જ.

પ્રજા આજે જે પ્રકારના બળને ઈચ્છે છે, તે પ્રકારનું અને તેથી સહસ્રગુણ ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનું દેવકોટિ અને ઈષ્ટકોટિમાં પ્રાપ્ત થવું લોકિક અલોકિક બળ ઉત્તમ પ્રકારના ચારિત્ર્ય વડે જ પ્રાપ્ત થાય છે. પૂર્વે પ્રજા વિવક્ષણ જ્ઞાનેશ્વર્યસંપન્ન હતી, તેનું કારણ એ હતું, કે તે ઉત્તમ પ્રકારના ચારિત્ર્યવાળી હતી. પ્રત્યેક મનુષ્યના હૃદયમાં સર્વજ્ઞ અને સર્વશક્ત ઈશ્વર, અંતર્યામીરૂપે રહેલા છે, અને તે પોતાના જ્ઞાનેશ્વર્યને ત્યારે જ પ્રગટ કરે છે, કે જ્યારે મનુષ્ય ઉત્તમ ચારિત્ર્યયુક્ત જીવનને ગાળે છે.

ઉત્તમ ચારિત્ર્ય એ વિવિધ પ્રકારનાં લોકિક અલોકિક જ્ઞાન તથા જ્ઞેશ્વર્યને પ્રકટ કરવાની પ્રભુશક્તિ છે. જે આ પ્રભુશક્તિનો સ્વીકાર કરે છે, તે તેને પ્રાપ્ત કરે છે, અને જે તેનો ત્યાગ કરે છે, તે તેનાથી સહસ્ર યોજન દૂર જ રહે છે. ઉત્તમ પ્રકારના ચારિત્ર્ય વડે મનુષ્ય વ્યવહાર પરમાર્થને ઉત્તમ પ્રકારે સિદ્ધ કરે છે, તે લોકિક અલોકિક બળને પ્રાપ્ત થાય છે, અપૂર્વ અને વાસ્તવ સુખશાંતિને વરે છે, પોતાની પાછળની પ્રજાનું પરમ કલ્યાણ કરવામાં નિમિત્ત થાય છે, અને પરિણામે અતિ અલ્પ સમયમાં આ વિશ્વમાં ચિખર-રૂપ જે સ્થિતિ મનાઈ છે તેને પ્રાપ્ત થઈ રહે છે. તેથી સ્વપરના હિતાર્થે તથા વાસ્તવ સુખના ભોજાર્થે અને સ્વપરની વાસ્તવ પ્રજાતિ અને ઉન્નતિને અર્થે એક ચારિત્ર્ય જ પ્રાપ્ત્ય છે.

વર્તમાન આર્થ પ્રજાનું જીવન મોટે ભાગે ચારિત્ર્ય રહિત જીવનમાં આવે છે તથા પ્રતિદિન તેનો હાસ થતો જાય છે, એ ઘોઠસ્પદ જ છે! આ પ્રકારનું જીવન એક આર્થને યોગે તેવું નથી જ આપણે આર્થ છીએ. આર્થ શબ્દમાં જે જોરવ અને જે વિદ્યાવ ભાવ રહેલાં છે તે વિવક્ષણ છે. આપણે વસિષ્ઠ, વિશ્વામિત્ર, વાલ્મીકિય જેવાનાં દેવોથી અત્યંત ઉત્કૃષ્ટ, નિઃસ્વે-

જે આપણે સાવધ થઈને આપણા મૂળ પ્રભવસ્થાન પ્રતિ દૃષ્ટિ કરીશું અને ઊંચે ચઢવાને પ્રયત્ન કરીશું, તો આ સૃષ્ટિના કોઈ ગડન નિયમ પ્રમાણે ડહાં પડી આપણા હૃદયના અત્યંત ઊંડા પ્રદેશમાં આપણા પૂર્વજોના સંસ્કાર ગુમ અને સુમ પડેલા છે, તેમને જાગૃત કરીને આપણે ક્રમે ક્રમે ઉચ્ચ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થઈ શકીશું જ. અને આને માટે જે જ વસ્તુની પ્રધાનપણે જરૂર છે. એક મહત્ત્વાકાંક્ષા અને અન્ય ઉત્તમ ચારિત્ર્ય. તેથી જે આપણું પિતાનું અને આપણા અંધકૃપ આપણી ભાવિ પ્રજાનું હિત આપણને વડાણું હોય તો આપણે ચારિત્ર્યને પ્રાપ્ત કરવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે.

જે તમને રામનું ચારિત્ર્ય રચનું હોય તો તેવા, તમને મુધિષ્ઠિરનું ચારિત્ર્ય રચનું હોય તો તેવા, ભરતનું ચારિત્ર્ય રચનું હોય તો તેવા, સીતાનું રચનું હોય તો તેવાં, દુર્મતી કે તારાનું રચનું હોય તો તેવાં, શિવાજીનું ચારિત્ર્ય રચનું હોય તો તેવા, હર્ષિશ્ચંદ્રનું ચારિત્ર્ય રચનું હોય તો તેવા, બુદ્ધનું ચારિત્ર્ય રચનું હોય તો તેવા, વિશ્વામિત્રનું ચારિત્ર્ય રચનું હોય તો તેવા, કે એવા મહાપુરુષો અને દેવી સ્ત્રીઓમાંથી જેમનું ચરિત્ર રચનું હોય તેવાં થવાને યત્ન કરો. આ સ્ત્રીપુરુષોનાં ચરિત્રને તમે ન જાણના હો તો આપણાં શાસ્ત્રમાંથી તેમને જાણો અને તેમાંથી તમને જેમનું ચરિત્ર રચનું હોય તેવાં થવાને તમારાથી વર્તમાન જીવનમાં બની થકે તેટલો સાચા અંતઃકરણથી પ્રયાસ કરો. અને આ પ્રમાણે આવા મહાપુરુષના ચારિત્ર્યને પ્રાપ્ત થતાં તમે વાસ્તવ સુખચાંતરી ગુકત થશો, તથા તમને આ લોકનું સામ્રાજ્ય મેળવવું સહજ થશે, એટલું જ નહિ પણ ત્રિભુવનનું સામ્રાજ્ય મેળવવાના પણ તમે અધિકારી થઈ શકશો.

પ્રજા આજે જે પ્રકારના બળને ઈચ્છે છે, તે પ્રકારનું અને તેથી સહસ્રગુણ ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનું દેવકોટિ અને ઈષ્ટકોટિમાં પ્રાપ્ત થનું લૌકિક અલૌકિક બળ ઉત્તમ પ્રકારના ચારિત્ર્ય વડે જ પ્રાપ્ત થાય છે. પૂર્વે પ્રજા વિવક્ષુ જ્ઞાનેશ્વર્યસંપન્ન હતી, તેનું કારણ એ હેતુ, કે તે ઉત્તમ પ્રકારના ચારિત્ર્યવાળી હતી. પ્રત્યેક મનુષ્યના હૃદયમાં સર્વજ્ઞ અને સર્વશક્ત ઈશ્વર, અંતર્યામીરૂપે રહેલા છે, અને તે પોતાના જ્ઞાનેશ્વર્યને ત્યારે જ પ્રગટ કરે છે, કે જ્યારે મનુષ્ય ઉત્તમ ચારિત્ર્યપુકત જીવનને ગાળે છે.

ઉત્તમ ચારિત્ર્ય એ વિવિધ પ્રકારનાં લૌકિક અલૌકિક જ્ઞાન તથા જ્ઞેશ્વર્યને પ્રગટ કરવાની પ્રણાલિકા છે. જે આ પ્રણાલિકાનો સ્વીકાર કરે છે, તે તેને પ્રાપ્ત કરે છે, અને જે તેનો ત્યાગ કરે છે, તે તેનાથી સહસ્ર યોગ્ય દૂર જ રહે છે. ઉત્તમ પ્રકારના ચારિત્ર્ય વડે મનુષ્ય વ્યવહાર પરમાર્થને ઉત્તમ પ્રકારે સિદ્ધ કરે છે, તે લૌકિક અલૌકિક બળને પ્રાપ્ત થાય છે, અપૂર્વ અને વાસ્તવ સુખચાંતિને વરે છે, પોતાની પાછળની પ્રજાનું પરમ કલ્યાણ કરવામાં નિમિત્ત થાય છે, અને પરિણામે અતિ અલ્પ સમયમાં આ વિશ્વમાં યિશ્વર-રૂપ જે સ્થિતિ મનાઈ છે તેને પ્રાપ્ત થઈ રહે છે. તેથી સ્વપરના હિતાર્થે તથા વાસ્તવ સુખના ભોગાર્થે અને સ્વપરની વાસ્તવ પ્રજાતિ અને ઉન્નતિને અર્થે એક ચારિત્ર્ય જ પ્રાપ્ત્ય છે.

વર્તમાન આર્ય પ્રજાનું જીવન મોટે ભાગે ચારિત્ર્ય રહિત જોવામાં આવે છે તથા પ્રતિદિન તેનો દ્વાસ થતો જાય છે, એ યોક્તરૂપક જ છે! આ પ્રકારનું જીવન એક આર્યને જોખે તેવું નથી જ આપણે આર્ય છીએ. આર્ય શબ્દમાં જે ગૌરવ અને જે વિદ્યાવ ભાવ રહેલાં છે તે વિવક્ષુ છે. આપણે વસિષ્ઠ, વિશ્વામિત્ર, યાજ્ઞવલ્કય જેવાનાં દેવોથી પણ અત્યંત ઉત્કૃષ્ટ, ઋષિમુનિઓના કૃત્યમાંથી હિતરી આવીએ છીએ. તેમની અને હાલની આપણી સ્થિતિ વચ્ચે ફેરવું અંતર છે તેની કલ્પના કરવાને, કે તેને વચાર્થ રૂપમાં જાણવાને આપણે હકિતમાન પણ નથી, એટલા અધઃપ્રદેશમાં આપણે હિતરી તથા છીએ. વાસ્તવિક રીતે આપણે આર્ય સંદેશાવવાને પાત્ર નથી. જ રમ્યા તોપણ.

જે આપણે સાવધ થઈને આપણા મૂળ પ્રભવસ્થાન પ્રતિ દૃષ્ટિ કરીશું અને ઊંચે ચઢવાને પ્રયત્ન કરીશું, તો આ સુદૃઢતા કોઈ ગડન નિયમ પ્રમાણે હજી પણ આપણા હૃદયના અત્યંત ઊંડા પ્રદેશમાં આપણા પૂર્વજોના સંસ્કાર ગુપ્ત અને સુપ્ત પડેલા છે, તેમને જાગ્રત કરીને આપણે ક્રમે ક્રમે ઉચ્ચ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થઈ શકીશું જ. અને આને માટે બે જ વસ્તુની પ્રધાનપણે જરૂર છે. એક મહત્ત્વાકાંક્ષા અને અન્ય ઉત્તમ ચારિત્ર્ય. તેથી જે આપણું પોતાનું અને આપણા અંધરૂપ આપણી ભાવિ પ્રજાનું હિત આપણને વડાણે હોય તો આપણે ચારિત્ર્યને પ્રાપ્ત કરવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે.

જે તમને રામનું ચારિત્ર્ય રુચનું હોય તો તેવા, તમને યુધિષ્ઠિરનું ચારિત્ર્ય રુચનું હોય તો તેવા, ભરતનું ચારિત્ર્ય રુચનું હોય તો તેવા, સીતાનું રુચનું હોય તો તેવા, દમયંતી કે તારાનું રુચનું હોય તો તેવા, શિવાજીનું ચારિત્ર્ય રુચનું હોય તો તેવા, હરિશ્ચંદ્રનું ચારિત્ર્ય રુચનું હોય તો તેવા, બુદ્ધનું ચારિત્ર્ય રુચનું હોય તો તેવા, વિશ્વામિત્રનું ચારિત્ર્ય રુચનું હોય તો તેવા, કે એવા મહાપુરુષો અને દેવી સ્ત્રીઓમાંથી જેમનું ચરિત્ર રુચનું હોય તેવાં થવાને યત્ન કરો. આ સ્ત્રીપુરુષોનાં ચરિત્રને તમે ન જાણતા હો તો આપણાં યાત્રમાંથી તેમને જાણો અને તેમાંથી તમને જેમનું ચરિત્ર રુચનું હોય તેવાં થવાને તમારાથી વર્તમાન જીવનમાં બની શકે તેટલો સાચા અંતઃકરણથી પ્રયાસ કરો. અને આ પ્રમાણે આવા મહાપુરુષના ચારિત્ર્યને પ્રાપ્ત થતાં તમે વાસ્તવ સુખચાંતિથી પુકત થશો, તથા તમને આ લોકનું સામ્રાજ્ય મેળવનું સહજ થશે, એટલું જ નહિ પણ ત્રિભુવનનું સામ્રાજ્ય મેળવવાના પણ તમે સધિકાગી થઈ શકશો.

૧૫ : મહાપુરુષોની કાર્યસિદ્ધિનો આધાર પોતાના જ ઉપર હોય છે

સના સિદ્ધિઃ સ્વત્વે ભવતિ મહતાં નોપકરણે ।

જેમને પોતાની મહત્ત્વાકાંક્ષા સિદ્ધ કરવી છે તેમણે બીજના ઉપર આધાર રાખવો પરત્વે તેમ નથી. સાધારણ કાર્યો પણ જે બીજના ઉપર આધાર રાખવામાં આવે છે તો જેવાં જેઈએ તેવાં તથા જેટલા સમયમાં થવાં જેઈએ તે સમયમાં થતાં નથી, તો મોટાં કાર્ય બીજનો આધાર રાખવાથી થઈ શકે, એ અસંભવિત જ છે.

સાધારણ રીતે એ જનસ્વભાવ જેવામાં આવે છે, કે બીજના ઉપર આધાર રાખવાનું મનુષ્યોને મન થાય છે. બીજ મનુષ્યો પોતાનાં કાર્ય કરી આપે અથવા તો પોતાને સહાય કરે, એવી વૃત્તિ સાદજ સ્વભાવે જ મનુષ્યોમાં રહેતી જણાય છે. પણ આ વૃત્તિ ધિનકર નથી જ. આવૃત્તિ એ પ્રમાદના ફળરૂપે પ્રકટે છે અથવા તો જે સામર્થ્યનું પોતાનામાં અસ્તિત્વ સ્વીકારવું જેઈએ તેને નહિ સ્વીકારવાને લીધે પ્રકટે છે. પરંતુ સમય જતાં બીજના ઉપર આધાર રાખવાથી કેવું પરિણામ આવે છે, વા કેવું ફળ થાય છે તે સ્પષ્ટ થવા વિના નથી જ રહેતું.

બીજ મનુષ્યો તે આપણે નથી જ. અને તેથી આપણાં પોતાનાં કાર્ય માટે જેટલી આપણને કાળજી હોવી યટે છે તેટલી કાળજી બીજને નથી હોતી. જેકે નિકટના સંબંધી, કે નિકટના મિત્રો આપણાં કાર્ય માટે પ્રસંજે કાળજી લક્ષ્યે છે. પરંતુ તે જેટલી આપણા અંતરમાં હોય છે તેટલી ઊંડી તેમને નથી જ હોતી. પરિણામે કદાચ તે કાર્ય નથી થતું તો આપણને જે લાજથી થાય છે વા આપણને જે હાનિ થાય છે, તેનું તેમને કંઈ જ થતું નથી. આપણાં પાત્રની કાર્યસિદ્ધિના લાભહાનિનો જેનો વિચાર આપણને હોય છે તેવો અન્યને નથી જ હોતો. કારણ એ જ છે, કે આપણે તે તે નથી, અને તે તે આપણે નથી.

જે કાર્ય આપણે કરવા ધાયું હોય છે તેની જેટલી મહત્ત્વા આપણને જ્ઞાન હોય છે તેટલી કદાચ બીજને જ્ઞાન હોતી નથી. અને તેથી બીજ કદાચ તે કાર્ય કરે છે, તો પણ જે તનમન દઈને તેમણે તેને કરવું જેઈએ.

તે દઈને તે કરતા નથી. અને તેથી માટે ભાગે બીજના ઉપર આધાર રાખવાથી અવિજય જ મળે છે.

પૂર્વે જે જે મહાપુરુષો થઈ ગયા છે અથવા જેમણે જેમણે મહાન કાર્ય કર્યા છે તે સર્વ કેવલ પોતાના જ ઉપર આધાર રાખનાર હતા. જે તેમણે બીજના ઉપર આધાર રાખ્યો હોત તો તે તે કાર્યને ન જ કરી શક્યા હોત. તેથી તમારે જે તમારી મહત્ત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવી હોય તો તમે તમારા સંબંધી ઉપર, કે તમારા મિત્ર ઉપર કદી પણ આધાર રાખતા નહિ. તેને સિદ્ધ કરવાને તમે તમારા પોતાના જ પગ ઉપર ઊભા રહેજો. જે તમે બીજના ઉપર આધાર રાખ્યો તો એ નિશ્ચય કરીને જાણજો, કે તમારી મહત્ત્વાકાંક્ષા તમે વર્તમાન જન્મમાં નહિ જ સિદ્ધ કરી શકો.

હા, તમારી મહત્ત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવાનો તમે યત્ન કરો અને તમને અન્યની સહાય મળે તો તેનો સ્વીકાર કરતાં અડચણ નથી. પરંતુ આરંભમાં કદી પણ બીજની સહાય ઉપર તમારી કાર્યસિદ્ધિનો આધાર રાખ્યો નહિ. અથવા તો બીજની કદાચ તમને સહાય ન મળે તો તેથી નિરાશ થયો નહિ; પણ તમારા પોતાના જ સામર્થ્ય ઉપર આધાર રાખીને તેને સિદ્ધ કરવાને યત્નથી લ શકો.

અનેક મનુષ્યો આજે એવી ફરિયાદ કરતાં જોવામાં આવે છે, કે 'અમને કોઈ સર્ગુ સહાય કરનાર નહિ, અમને કોઈ મિત્ર મદદ કરનાર નહિ, અને અમારો હાથ જાલનાર આ જગતમાં કોઈ નથી તો, અમે કેવી રીતે આગળ વધી શકીએ? બાકી અમારામાં યોગ્યતાની કંઈ ખામી નથી.' વગેરે. પરંતુ આ પ્રકારનું આ મનુષ્યોનું બોલવું, એ અનુચિત જ છે. અને જ્યાં સુધી આ મનુષ્યો આ પ્રમાણે ભડખતા બેસી રહે છે ત્યાં સુધી તેમની પ્રગતિ નથી જ થતી. ચિંતા નથી. જગતમાં એક પણ મનુષ્ય આપણને સહાય કરનાર ન હોય તો તેની લેશ પણ ચિંતા નથી, આપણે અને આપણમાં રહેલા ઈશ્વર એ બે કોઈ પણ કાર્યને સિદ્ધ કરવા માટે, આકાશપાતાળ એક કરવાં હોય તો તે કરવાને માટે, કે ત્રિભુવનને વશ કરાવવું હોય તો તે કરવાને માટે પૂર્ણ છીએ, એમ દૃઢ કાદ્દાપૂર્વક માનીને

પુરુષપ્રયત્નને સેવવો ઘટે છે. અને આ પ્રમાણે પોતાના ઉપર આધાર રાખનાર પોતાની મહત્વાકાંક્ષાને અવશ્ય સિદ્ધ કરે છે જ.

પોતાની આજુબાજુ પોતાના જેવાં કુશલ અને સમર્થ મનુષ્યો આપને સહાય કરનાર નથી, એમ માનીને નિરાશ થવાનું કંઈ જ પ્રયોજન નથી. પરંતુ જેવાં મનુષ્યો આપણને સહાય કરનાર હોય, કે બિલકુલ ન હોય તેોપણ નિરાશાવશ ન થતાં કેવલ સ્વાત્માશ્રય ઉપર જ આધાર રાખીને ઝડૂમવું ઘટે છે.

રાવણ જેવી અત્યંત સમર્થ વ્યક્તિને જીતવા માટે જ્યારે શ્રીરામમંદ્ર-જીએ વનમાંથી તેણી કરી ત્યારે તેમને કોની સહાય હતી? વાનરોની. છતાં પણ તેમણે તેમનો સ્વીકાર કર્યો અને પોતાના આત્મામાં શ્રદ્ધા રાખીને તેમણે ગુહનો પ્રારંભ કર્યો અને પરિણામે વિજ્યને વર્ષા.

આ જ પ્રમાણે મહાપુરુષો કર્મસિદ્ધિનો આધાર બીજાના ઉપર કદી પણ રાખતા નથી, પણ કેવલ પોતાના જ ઉપર રાખે છે. તેમ તમે પણ તમારી મહત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવા ઈચ્છતા હો, કે મહાપુરુષ થવા ઈચ્છતા હો તો બીજાના આધારે કદી પણ રહેશો નહિ. પરંતુ કેવલ તમારા પોતાના જ આધાર ઉપર ગુલે.

હા, મનુષ્યને આરંભમાં એવી શંકા થાય છે, કે હું એકલો મારી આવી મોટી મહત્વાકાંક્ષાને કેવી રીતે સિદ્ધ કરી શકીશ. પરંતુ આવી શંકાને પણ સ્થાન આપવાનું લેય પણ પ્રયોજન નથી. ભલે જગતનું બીજું કોઈ મનુષ્ય તેને સાહાય્ય ન થાય, પરંતુ સાચી ઈચ્છાથી સાચો પ્રયત્ન કરનારને આ જગતના નિષામક સર્વશ્ચ ઈશ્વર અવશ્ય સહાય કરે છે જ. અને સર્વશક્તિમાન ઈશ્વરની સહાય તેને મળતાં તેનું કમું કાર્ય સિદ્ધ નથી થવું?

દિટ્ઠિભ પક્ષીનું દૃષ્ટાંત તો સુસિદ્ધ જ છે. તેણે મળના સચિ મહોદધિનો પરાજય કરવાનો ઉગ્ર નિશ્ચય કર્યો અને તેને માટે પોતાથી બને તેટલો પ્રયત્ન તેણે કરવા માંડ્યો તો તેને સર્વ પક્ષી, અને પરિણામે વિષ્ણુ ભગવાનના સમર્થ વાહન ગરુડ પક્ષીની પણ સહાય મળી, અને તેનો નિશ્ચય સફળ થયો; તો તમે એક દિટ્ઠિભ પક્ષીથી પણ ગયા છો, કે તમારી મહત્વાકાંક્ષા તમે ન સિદ્ધ કરી શકો? તમારી મહત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવાને જો તમારામાં

સાચી ઈચ્છા છે અને તમે જે સાચો અંતઃકરણપૂર્વક પુરુષપ્રયત્ન કરો છો તો આ જગત અને જગદધિપતિ ઈશ્વર તમને સહાય કરે છે જ. -તેથી તમે એકલા જ હો, અને કોઈ પણ તમારો હાથ ઝાલનાર ન હોય, કે તમને કોઈ જ સહાય કરનાર ન હોય તો નિરાશ થતા નહિ. પણ તમારા પોતાના ઉપર અને ઈશ્વર ઉપર આધાર રાખીને તમારી મહત્ત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવાને નિશ્ચય કરજો અને તમને સર્વ અનુકૂલતા આ વિશ્વના કોઈ અગમ્ય નિયમાનુસાર થઈ આવશે જ.

તે જ વાસ્તવ મહાપુરુષ થવાને યોગ્ય છે, કે જેને કંઈ પણ સહાય ન હોય છતાં તે પોતાની મહત્ત્વાકાંક્ષાને ત્યજતો નથી. પણ જેમ તે નિરાધાર તેમ તે ઊંચી અને ઊંચી જ કલ્પનામાં રમતો રહે છે. આવા પુરુષો જ મહાપદમાં સ્થાપાવાના સાચા અધિકારી છે. ઈશ્વર તેમને, તે જમ્મે તેટલા નિકૃષ્ટ સ્થાનમાં હોય તોપણ ત્યાંથી ઊંચકીને એક મહાપદમાં સત્વર સ્થાપી દે છે જ.

પોતાની મહત્ત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરવાને ઈચ્છતા છ વર્ષના બાળક થી વને કોની સહાય હતી, કે તેમણે કોની સહાય ઉપર આધાર રાખ્યો હતો? તેમણે પોતાના અંતર્યામી ઈશ્વરના ઉપર આધાર રાખીને તપશ્ચર્યાને આરંભી અને તેમણે પોતાની મહત્ત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ થયેલી જોઈ, ત્યારે જ તપશ્ચર્યા-રૂપી પુરુષપ્રયત્નમાંથી વિરામ પામ્યા.

તેથી બીજા કોઈના ઉપર આધાર રાખતા નહિ. પણ તમારા પોતાના જ ઉપર આધાર રાખજો. તમને કોઈ પણ વ્યક્તિ સહાય કરનાર ન હોય તો તેની લેથ પણ ચિતા કરતા નહિ. પણ તમારાથી બની શકે તેટલો ઉગ્ર પુરુષપ્રયત્ન કરજો અને એ દૃઢ કરીને સમજજો, કે તમારી મહત્ત્વાકાંક્ષા તમે સિદ્ધ કરી શક્યો જ.

બીજાના ઉપર આધાર રાખવાથી કે બીજાની મનુષ્યને સહાય મળવાથી તેનો જેટલો વિકાસ થવો જોઈએ તે નથી થતો. અને તેથી જ જેમને આ જગતમાં વિશેષ અનુકૂલતા જોવામાં આવે છે, તેવા મનુષ્યો ભાગ્યે જ કોઈ મહત્ત્વનું કાર્ય કરી શકે છે. પરંતુ જેમને કંઈ જ અનુકૂલતા નથી હોતી તેવા મનુષ્યો જ મોટાં કાર્ય કરી શકે છે, કે કરી શક્યા છે. તેથી જેમ મનુષ્ય બીજાના ઉપર ઓછો આધાર રાખે છે તેમ તેની ઉન્નતિ સત્વર થાય

તથા તેમ તે મહાન કાર્ય સત્વર કરી થકે છે

તેથી તમને તમારી મહત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરતાં વિઘ્ન નડે અથવા તેા કષ્ટ પડે, કે ગમે તે યાવ તોપણ ધીરને હારી જતા નહિ પણ કાર્ય-સિદ્ધિ સુધી ધીરને ધારણ કરી રાખીને, કેવલ પોતાના જ પગ ઉપર એક વીર પુરુષની પેઠે સ્થિર રહીને તમારી મહત્વાકાંક્ષાને સિદ્ધ કરજે

પૂર્ના અનેક મહાપુરુષોના જીવનગુણાંતને ન જાણના હો તેા જાણે અને તમને તરત જ એ વાર્તા પ્રથમ સ્પષ્ટ થયે કે, તે ઉપકરણમાં અર્થાત્ આજુબાજુની વ્યક્તિઓમાં આધાર રાખનાર ન હતા, પણ કેવળ પોતાના જ ઉપર આધાર રાખનાર હતા અને આ પ્રમાણે જ્યાં સુધી મનુષ્ય વિશ્વાસ રાખીને કેવળ પોતાના ઉપર આધાર રાખતાં ધીખતો નથી, ત્યાં સુધી તેના અંતરમાં જે અનન્ય ઐશ્વર્ય અને અનન્ય જ્ઞાન ગુપ્ત રહેલાં છે, તે પ્રકટ થતાં નથી, સ્વપ્નમાં તેનામાં ગુપ્ત રહેલું ઈશ્વરત્વ પ્રગટ થતું નથી તેથી મહાપુરુષ કે ઈશ્વરસદૃષ્ટ જ્ઞાનગામર્થ સંપન્ન થવા ઈચ્છનારે કેવલ પોતાના જ ઉપર અવર્તન રાખીને કાર્યસિદ્ધિ અર્થે પ્રયત્ન કર્તવ્ય છે અને આ પ્રમાણે જ તમે કરો છો તેા તમે એક સામાન્ય મનુષ્ય મત્રી એક મહાપુરુષ થઈ રહો છો, કે એક દીન અને શુદ્ધ રાગિમાની મટીને નમર્ય ઈશ્વર થઈ રહો છો અને આ દૃગ્ધૃત સામાન્ય છે? નહિ જ આ સ્થિતિ સિખરરૂપ પરિણામી સ્થિતિ જ છે, કે જ્યાં પર કોઈ સ્થિતિ નથી તેથી તમે આ વિખરરૂપ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થાઓ છો, કર્તવ્ય, પ્રાપ્ત્ય તથા જ્ઞાનવ્યન્ન અવધિને—જાતને પ્રાપ્તો છો, અને તમારું પોતાનું સર્વોત્તમ કન્યાપુત્ર વર્તમાન જન્મમાં જ કરીને અન્ય અનેક વ્યક્તિઓના કન્યાપુત્રના હેતુભૂત થઈ ગયો છો

પ્રમાણ, કે જે દયાના નિધિ જગ્યા છે તે વાચમે ઉપર દયા કરીને તેમનામાં મહત્વાકાંક્ષાને ઉદય કરવા કૃપાળુ થાઓ, અને તેમની તે